



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



# Østjysk Hjemstavn

# ØSTJYSK HJEMSTAVN

65. ÅRGANG



ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

2000

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

*Alm. Brand af 1792*

*Galten Kommune*

*Hadsten Kommune*

*Hinnerup Kommune*

*Hørning Kommune*

*Ry Kommune*

*Sparekassen Hinnerup*

*Tømremester Kragelund*

*Århus Kommune*

*Unidanmark-fonden*

*BG Bank, Risskov*

Sats, repro og tryk:

*Ry Bogtrykkeri, tlf. 8689 1244*

Omslagsbillede:

Fornemt bæltespænde af forgyldt bronze fra en kvindegrav, Hesselbjerggravpladsen ved landsbyen Randlev. Foto: P. Dehlholm.

Billederne, der er benyttet til illustration af artiklerne, tilhører, hvis ikke andet er anført, de respektive forfattere.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

# Forord

Den lokale historie kan angribes under mange synsvinkler. Der er f.eks. den helt personlige erindring, som fastholder fortiden som oplevet hverdag. Hos den, der har oplevet den samme tid, kan det sætte hukommelsen i sving, og hos den yngre kan det være med til at give forudsætningerne for at forstå sig selv og sin egen tid. Den nu 82-årige *Mette Marie Gravsholt* fortæller levende om, hvordan hun som ung kvinde i tyvernes Danmark avancerede fra tjenestepige til en uddannelse som skolelærer, men ved sit giftermål blev landhusmoder.

Alle, der er vokset op på landet i den tid, hvor landbruget endnu var det dominerende erhverv, vil nikke genkendende til *Niels Peter Boye-Nielsens* realistiske og stærkt sansede skildring af korntærskningen for et halvt århundrede siden.

*Bent Østergaard* tager slægtshistorien som udgangspunkt for at opridse et tidsbillede, Danmark i det 20. århundrede. Historien begynder på Djursland og ender samme sted, og undervejs får vi et vue over de åndelige, sociale og politiske kræfter, der var på spil, alt sammen spejlet i det par, som blev viet i Ålsø kirke på Djursland i 1907. Her har efterkommeren sat sine forfædres lille historie ind i den store historie.

Kæmneren har til alle tider været en vigtig og magtfuld person i lokalsamfundet, for han skulle sørge for, at skatterne kom ind i den lokale offentlige kasse. Selv om *Kaj Lykke Aakjær* fortæller om tiden efter 2. verdenskrig, altså den nære fortid, forekommer forholdene, han beskriver, helt fortidige. Her bliver det virkeligt bevidst for os, at informationsteknologien har sat et skel.

Også *Viggo Lovdals* "Farvel til Centralværkstedet", hvormed er ment DSB's store virksomhed i Århus midtby, hensætter én i nærmest nostalgisk stemning, ikke mindst når man ser billederne af de gode gamle MY'er og andre af de herlige maskiner, som altid har virket tiltrækkende på små og store drenge.

Der er tre af artiklerne, der tematisk hører sammen. Det er Niels Peter Boye-Nielsens allerede omtalte erindringsbillede af tærskning på den fædrene gård i Hinnerup og de to artikler om gamle møller i Århus, af *Børge L. Barløse* og *Lars M. Rasmussen*. Her er der sat fokus på to meget vigtige led i det gamle Danmarks erhvervsstruktur.

Fra den tid, hvor ledelsen i Danmark endnu nærede imperialistiske drømme, er *Estrid Wilhelms'* artikel om "Treårskrigen i Århus og omegn". Hvordan tog de sles-

vig-holstenske soldaters besættelse af Århus i sommeren 1848 sig ud i Aarhus Stiftstidendes spalter? Det har Estrid Wilhelms taget sig for at trække frem, og hun illustrerer med billeder fra datidens Århus.

Det lange perspektiv i den lokale historie er vist i tre af artiklerne. Arkæolog ved Moesgård, *Jens Jeppesen*, skildrer fra sit arbejde i marken – bogstaveligt talt – sporene fra vikingetiden i Randlev.

Fra middelalderen stammer vore bedst bevarede gamle bygningsværker, kirkerne. Arkitekt *Bent Meyer* giver et klart indtryk af de kræfter, der var på spil i en gammel kirkebygning. Det bliver til et billede af den gamle bygning som en levende organisme.

For hundrede år siden var Carit Etlars

roman ”Fangen paa Kalø” en af de mest læste bøger i landet. Den gamle borg er som et symbol på Østjyllands historie. Strategisk anlagt som værn mod landets ydre fjender, men sandelig også mod landets egne, de oprørske bønder. Sidste år skildrede Preben Dollerup borgens rolle i det storpolitiske spil på Valdemar Atterdags tid. I år har *Vilfred Friborg Hansen* taget sig for at vise, hvordan forskellige malere har opfattet ruinen.

Redaktionen bringer en tak til alle, der har betroet os deres bidrag til årbogen.

*Poul Verner Christiansen*

I redaktionsudvalget endvidere:  
Jens Jeppesen, Lars Otto Kristensen, Herman Rasmussen og Herluf Nydam Jensen

## INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord .....	3	<i>Bent Østergaard:</i> Din lod på jorden – dobbeltportræt i glas og ramme .....	71
Indholdsfortegnelse .....	5		
Østjysk Hjemstavnsforenings bestyrelse og æresmedlemmer .....	6	<i>Lars M. Rasmussen:</i> Margrethemøllen i Århus .....	94
Forfatterbiografier .....	7	<i>Mette Marie Gravsholt:</i> Ungdomsår i Østjylland i 1920'erne .....	103
<i>Jens Jeppesen:</i> Randlevs vikinger .....	9	<i>Lars Otto Kristensen</i> Litteratur om Østjylland siden sidst .....	123
<i>Bent Meyer:</i> Renovering af Skorup kirke 1998-99 .....	21	<i>Karen Margrethe Sørensen:</i> Østjysk Hjemstavnsforening 1999-2000 ..	129
<i>Børge L. Barløse:</i> Et dødsfald i Århus Mølle .....	31	<i>Lars Otto Kristensen:</i> Fortegnelse over Lokalhistoriske arkiver og sam- linger i Østjysk Hjemstavns område .....	132
<i>Viggo Lovdal:</i> Farvel til Centralværkstedet .....	37	Fra foreningens udflugter i år 2000 .....	139
<i>Niels Peter Boye-Nielsen:</i> I daw ska' vi tæsk' .....	44	Personregister .....	141
<i>Vilfred Friborg Hansen:</i> Kalø-udsigten – og billeder af den .....	52	Stedregister .....	143
<i>Estrid Wilhelms:</i> Treårskrigen i Århus og omegn .....	61		

**ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S  
BESTYRELSE**

Formand: Karen Margrethe Sørensen  
Ormslevvej 432  
8260 Viby J  
8628 3371, fax. 8628 3379  
E-Mail: kms@byr.aarhus.dk

Næstformand: Niels P. Boye-Nielsen  
Sandbygaard  
8382 Hinnerup  
8698 2077

Kasserer:  
Herman Rasmussen  
Sabro Skovvej 1  
8471 Sabro  
8694 8757

Jonna Abild Nielsen  
Rønbjergvej 6  
8240 Risskov  
8621 4532

Ove Kjær  
Hørgårdsvej 31 B  
8240 Risskov  
8617 9230 Fax: 8617 9230  
Mobiltlf. 2814 9231 E-mail:  
8888kok@get2net.dk

Jørn Kirkegaard  
Søparken 5  
Stilling  
8660 Skanderborg  
8657 2007 E-mail: jorn\_kirkegaard@yahoo.com

Lars Otto Kristensen  
Marselis Boulevard 36, V. th.  
8000 Aarhus C  
8613 8715 (Privat) - 8946 2022 (Statsbiblioteket)  
E-mail: lok@statsbiblioteket.dk

Søren Chr. Sørensen  
Alling Gl. Skole  
8680 Ry  
8689 1976

P. V. Christiansen  
Folehaveparken 3  
2970 Hørsholm  
4576 4643  
E-mail: pvdk@12move.dk

Jens Jeppesen  
Skovmøllevej 43  
8270 Højbjerg  
8627 7159

Eigil Sennels  
Bilsbækvej 99  
Ørting  
8300 Odder  
Tlf.: 8655 4162

Jørgen Møller Bitsch  
Skovbyparken 11  
Skovby  
8464 Galten  
8694 3936

Hans Peter Hansen  
Møllebækvej 5  
Fuglslev  
8400 Ebeltoft  
8633 6085

Lars Holleufer  
Aarhus Bymuseum,  
Carl Blochs Gade 28, 8000 Aarhus C  
8613 2862  
Privat: Dalgas Avenue 19, 8000 Århus C  
8613 3640

Herluf Nydam Jensen  
Nydamsgaard  
Brundtvej 12  
8370 Hadsten  
Tlf. og fax: 8698 1209

**Æresmedlemmer:**  
Museumsinspektør,  
dr. phil. Erna Lorenzen, Århus.  
Godsejer Erik Kjær, Egå.



# Forfatterbiografier



*Jens Jeppesen*, født 1951 på Fur. Cand. phil. i forhistorisk arkæologi. Siden 1988 ansat på Moesgård Museum. Har foretaget talrige arkæologiske udgravninger i omegnen af Århus. Har tidligere skrevet artikler i Østjysk Hjemstavns årbøger.



*Bent Meyer*, født 1927 i Århus. Udlært tømrer 1947, bygningskonstruktør fra Århus Tekniske skole 1948, afgang fra Kunstakademiets arkitektskole 1954. Medlem af Akademisk Arkitektforening 1954. Selvstændig virksomhed fra 1970, fortrinsvis kirkelige opgaver (kirkerestaureringer, sognegårde, præsteboliger).



*Børge L. Barløse*, født 1914, skoleinspektør i Åbyhøj indtil 1976, siden beskæftiget med slægts- og lokalhistorie. Har udgivet "Lærerstand i Sydslesvig til 1864" og desuden udarbejdet register til Sønderjyske Årbøger 1889-1988. Nu bosat i Risskov.



*Viggo Lovdal*, født 1935 i Them sogn. Pensioneret fra DSB. Skriver fortsat til JernbaneTidende. Forfatter til bogen "Fra arbejdsmænd til håndværkere" (1997), der omhandler arbejdsmændenes historie på Centralværkstedet i Århus i perioden 1904-84. Tidl. Bidrag til Østjysk Hjemstavns årbog.



*Niels Peter Boye-Nielsen*, født 1934 i Gl. Hinnerup på et mindre landbrug. Landbrugsuddannet, eksamineret assurandør. Ejer af Sandbygård ved Hinnerup siden 1962. Viceborgmester i Hinnerup kommune.



*Vilfred Friborg Hansen*, født 1942 i Kjellerup, cand. mag. i historie og engelsk, lektor ved Grenaa Gymnasium siden 1971, borgmester i Rønne kommune 1990-93 og fra 1998.



*Estrid Wilhelms, f. Jensen*, er født i Vellev og opvokset i Toustrup byskole, været på ungdomsskole og højskole. Uddannet sygeplejerske 1946-49 på Århus Kommunehospital, ansat ved Psykiatrisk Hospital 1952-82, derefter pensioneret. Har siden frekventeret voksenundervisningen på VUC i Århus og samtidig arbejdet med slægtsforskning.



*Bent Østergaard*, født 1935, skolebibliotekar og forfatter. Har bl.a. publiceret *Indvandreernes danmarkshistorie* (1983), *Gud og mennesket – et møde med ni religionsstiftere* (1988) og *Flygtninge i Europa* (2000). Desuden en række artikler i historiske årbøger, samt kronikker og indlæg i dagspressen, især om menneskerettighedsspørgsmål.



*Lars M. Rasmussen*, født 1930 i Malling. Handels- og kontoruddannet, handelseksamen 1950. Beskæftiget ved inspektion af korn, frø og foderstoffer. Har skrevet artikler til "Møllen", og til "Druiden" om bl.a. kelterne og om digteren Sophus Michaëlis.



*Marie Gravsholt*, født 1903 i Egå. Uddannet folkeskolelærer fra Aarhus Kvinde-seminarium 1931, havde derefter vikarjob i Holmsland og Vedersø. Blev 1934 gift med gdr. Kristian Gravsholt, og har siden været landhusmor. Bor nu alene i aftægts hus ved gården, som drives af en søn.

# Randlevs vikinger

Af Jens Jeppesen

Landsbyen Randlev ved Odder er af mange kendt for sin smukke præstegård, hvor digterpræsten Steen Steensen Blicher boede i begyndelsen af 1800-årene. En kilometer sydøst for landsbyen ligger slægtsgården Hesselbjerg, og her fandt den unge Niels Hesselbjerg i 1962 et

bronzesmykke på et højdedrag i marken tæt ved gården. Fundet blev indberettet til Forhistorisk Museum i Århus, og ved en besigtigelse på stedet kunne man konstatere, at smykket stammede fra en opløjet grav fra vikingetiden.

Året efter indledte museet en udgrav-



*I forgrunden, ved det kratbevoksede parti i marken, ses højdedraget med Hesselbjerggravpladsen. Bagest i billedet skimtes landsbyen Randlev. I marken mellem gravpladsen og Randlev er vikingebebyggelsen påvist. Foto: J. Jeppesen.*



*Vikingegrav på Hesselbjerg under udgravning. Af skelettet er kun kraniet og knogler fra benene delvist bevaret. Ved den dødes ankel lå en lille nøgle af jern. Foto: J. Jeppesen.*

ning på Hesselbjerg, og hurtigt dukkede flere grave op. Der var altså tale om en regulær gravplads fra vikingetid, hvor gravene lå ganske tæt og i enkelte tilfælde overlappede hinanden. Gravpladsen var anlagt med en markant beliggenhed på en smal, sand- og grusholdig højderyg, der strækker sig 3-400 m i nord-sydlig ret-

ning i det ellers ret flade terræn. Gravene bredte sig fra bakkens top og ned ad øst-siden.

I perioden 1963-70 blev der gravet på Hesselbjerg i flere omgange, og derved fandt man i alt 48 grave, hvoraf en del indeholdt meget velbevarede skeletter. Gravgodset var beskedent, men i enkelte tilfælde var der dog fornemme, forgyldte bronzesmykker i gravene. Da man sluttede i 1970, stod det klart, at pladsen ikke var færdigudgravet, men andre store og tidskrævende opgaver

trængte sig på, og Hesselbjerg fik derfor lov at vente.

Gravpladsen ved Randlev blev dog ikke glemt, og da Moesgård Museum midt i 1990'erne fremsatte ønske om at genoptage udgravningen, blev det mødt med stor velvilje fra både gårdejer Niels Hesselbjerg og naboen møbelfabrikant Steen



*Fornemt bæltespænde af forgylt bronze fra en kvindegrav. Foto: P. Dehlholm.*

Bisgaard, på hvis ejendom en del af gravpladsen ligger. De nye udgravninger på Hesselbjerg blev indledt i

september 1997 og videreført i 1998, hvor der blev gravet både om foråret og efteråret. I alt blev der ved disse undersøgelser afdækket et areal på godt 2300 m<sup>2</sup> i direkte forlængelse af de tidligere udgravninger, og herved blev der fundet 49 grave, så pladsen nu i alt rummer 97 begravelser fordelt på 79 jordfæstegrave og 18 brandgrave. Hermed er Hesselbjerg vokset til at være en af Danmarks største gravpladser fra vikingetid.

Brandgravene er simple gruber i jorden, hvori man finder de brændte knogler fra skelettet blandet med rester af ligbålet. At ligbrændingsskikken således optræder side om side med almindelig jordfæstebegravelse er ikke usædvanligt, da vikingetidens gravskik i Danmark er meget varieret. Brandgrave er dog mest almindelige i Nordjylland.

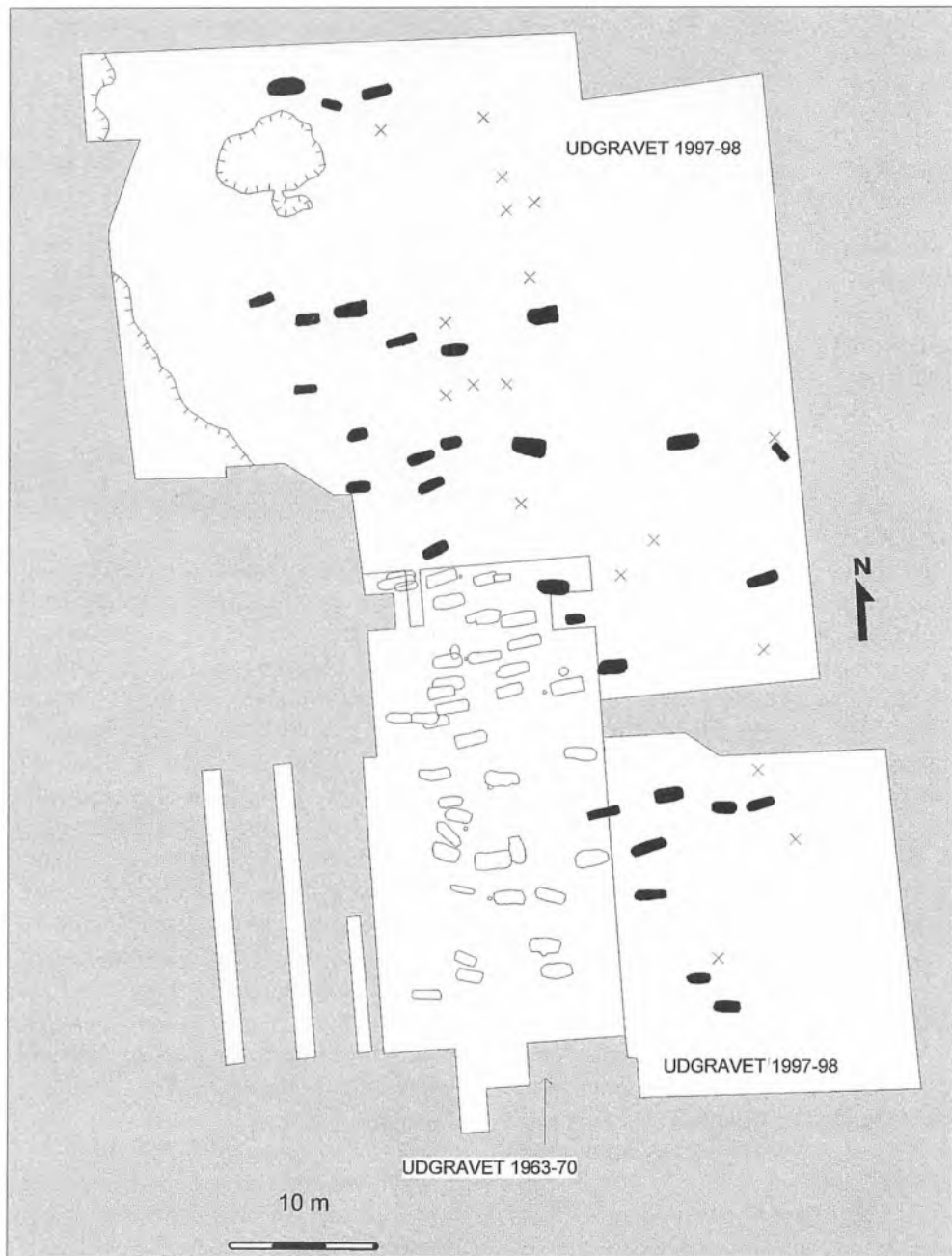
For jordfæstegravenes vedkommende blev der i knap halvdelen fundet delvist bevarede skeletter, og i adskillige tilfælde sås spor af plankekister i gravene. De dø-



de havde fået beskedne gaver med sig, som det var almindeligt for vikingetidens jævne folk: jernknive, hvæssesten, bæltespænder af jern, lerkar og i et enkelt tilfælde en lille torshammer af jern båret om halsen som amulet. En særlig dyb grav rummede tilsyneladende en mere velstående kvinde, for her fandt man ikke blot en jernkniv men også et forment dekoreret bæltespænde af forgylt bronze samt en halskæde af glas- og ravperler.

Også enkelte brandgrave indeholdt gravgaver: en glasperle, et rembeslag af bronze og i et par tilfælde knuste lerkar. Hvad dateringen angår, så synes pladsen at have været i brug fra vikingetidens begyndelse omkring 800 og frem til midt i 900-årene.

Efter udgravningerne i 1997-98 er gravpladsen helt klart afgrænset mod vest, hvor den ikke overskrider højderygens top. Derimod kan det ikke udelukkes, at der stadig er grave at finde nord og øst for det undersøgte område. Også mod



**Oversigt over Hesselbjerggravpladsen, hvor der nu er påvist 97 begravelser. Brandgrave er markeret med kryds. Tegning: Ib Radoor.**

syd kan der tænkes at dukke flere grave op, idet der med metaldetektor er fundet et bronzesmykke, et såkaldt trefliget spænde, 50 meter syd for udgravningen. Smykket kan meget vel stamme fra en opløjet grav. Hvor stor Hesselbjerggravpladsen er kan således ikke siges i skrivende stund, men det er planen at få det afklaret snarest.

I forbindelse med den genoptagne udgravning på Hesselbjerg begyndte vi at overveje, hvor de gravlagte kunne have boet. Vikingetidens bebyggelser kan imidlertid være vanskelige at finde, da de som regel ikke har efterladt ret mange spor på markoverfladen i form af f. eks. potteskår eller andet affald; men med metaldetektorens indtog i arkæologien har vi fået et godt redskab til at opspore disse bosættelser. I vikingetiden var der nemlig betydelige mængder af metal i omløb, og en del af dette er havnet i jorden, tabt eller bortkastet hvor folk boede. Sådanne metalkoncentrationer kan opspores med metaldetektoren, som dermed også afslører bebyggelserne.

Landskabet i en ret stor radius omkring Hesselbjerggravpladsen er helt åbent agerland, og det gav ideelle betingelser for eftersøgning med detektor. Vi var imidlertid i den gunstige situation ikke at skulle begynde helt i blinde. I 1932 blev der nemlig på en mark lidt sydøst for Randlev fundet en møntskat fra vikingetiden. Fundet blev gjort af tjenestekarl Valdemar Madsen, som den 18. juli dette år var ved at pløje en mark hos gårdejer Anton Mortensen, Randlev Hovgård. Pludselig stødte ploven mod noget hårdt, som viste sig at være en kraftig lerkrukke, der ved sammenstødet fik overdelen slået i

stykker. Bunden var derimod intakt, og da den blev gravet fri, opdagede han, at den var fuld af sølvmønter.

Der blev sendt bud efter læge Didriksen i Gylling, som af alle på Odder-egnen var kendt for sin store interesse for arkæologi. Meldingen lød, at der var fundet "en heel skip pæng". Didriksen mødte da også straks op for at tage vare på fundet, og desuden foretog han en omhyggelig undersøgelse af fundstedet. Herved fremkom yderligere en halv snes mønter samt nogle skår af det knuste lerkar.

Allerede samme dag (18/7) skrev Didriksen til Nationalmuseet og orienterede om fundet, som han snarest ville oversende, da der jo helt klart var tale om danefæ. Møntskatten er da også blevet afleveret meget hurtigt, for i et brev til Didriksen dateret 23/7-1932 meddeler Nationalmuseet, at fundet fra Over Randlev dagen før er ankommet i god behold. En måneds tid senere, den 19. august, modtager Didriksen atter brev fra Nationalmuseet, som takker for hans omhyggelige håndtering af fundet. Samtidig meddeles det, at danefægødtgørelsen er blevet fastsat til 135 kr. Dusøren er vedlagt brevet, og Didriksen bedes overbringe den til finderens.

Skattefundet fra Over Randlev, som i dag er udstillet i Nationalmuseets Mønt- og Medaillesamling, består af 237 sølvmønter, hvoraf de 235 er arabiske, mens de to sidste er europæiske fra henholdsvis Italien og England. Den yngste mønt er fra 910/11, og skatten menes nedsat i første halvdel af 900-årene, dvs. midt i vikingetiden. På den tid havde Skandinaviens via de russiske floder livlig handelsforbindelse med den østlige del af det store arabiske rige. Ved handelen mellem nord-



*Brugsting fra hverdagen tabt af beboerne i vikingelandsbyen ved Randlev. Øverst en lille økse og en kniv, begge af jern. Derunder et ildstål og en knækket bronzestøgle. Nederst ses tre vægtlodder, der kan være brugt til afvejning af betalingsølv. Foto: P. Dehlholm.*

boerne og de orientalske købmænd var det almindelige betalingsmiddel arabiske sølvmonter, som vikingerne ikke modtog efter mønternes pålydende, der jo ikke sagde dem noget, men udelukkende efter vægten. Sølv efter vægt var nemlig den anvendte "møntfod" i vikingernes verden. Det er baggrunden for, at store mængder arabiske sølvmonter i vikingetiden strømmede til Norden. Her blev de i vid udstrækning smeltet om til sølvbarrer, hvoraf man huggede passende stykker som betalingsmiddel, når der blev handlet. At det udelukkende var sølv efter vægt man opererede med ses bl. a. af, at mange arabiske mønter fundet i Norden er klippet over i halve eller kvarte. Hovedparten af de importerede sølvmonter blev dog efter at være nedsmeltet brugt til smykkefremstilling. Disse kunne så evt. senere blive hugget i stykker og brugt som betalingsmiddel.

Det er på den baggrund vi skal se møntskatten fra Over Randlev, der indeholder mønter fra så fjerne egne som Iran,

Irak, Afghanistan, Usbekistan og Samarkand. Fund af barkrester ved mønterne viste, at de har været indsvøbt i birkebark og derefter anbragt i lerkarret, hvis bevarede bund stod kun ca. 20 cm nede i jorden. Takket være den omhyggelige fundindberetning til Nationalmuseet fra Didriksen, kendes fundstedet ret nøjagtigt. Det er kun 300 meter fra gravpladsen på Hesselbjerg.

Da det efterhånden har vist sig, at vikingetidens sølvskatte typisk er nedgravet indenfor bebyggelserne, var det nærliggende at begynde detektoreftersøgningen af bopladsen i det område, hvor Randlevmøntskatten er fundet. Det gav hurtigt resultat. Rundt om på marken fremkom en række metalgenstande, der klart viste, at der måtte være en vikingetidsbebyggelse på stedet. Blandt fundene kan nævnes et stykke af en sølvbarre, et ildstål - vikingetidens fyrtøj, et vægtlod og et brudstykke af et forgyldt bronzesmykke. Desuden var der to arabiske sølvmonter, der lå knap en meter fra hinanden. De opfattes som rester af møntskatten, og hermed skulle



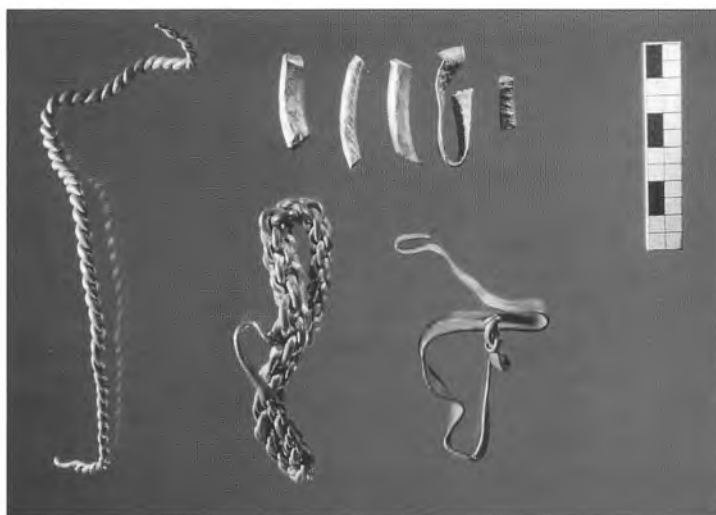


Øverst et forgyldt sølvsmykke dekoreret med vikingetidens karakteristiske "gribedyr". Derunder to arabiske sølvmonter, hvoraf den til venstre er præget i Bagdad år 871-72, mens mønten til højre er fra Tashkent og præget i 901-2. Foto: P. Dehlholm.

det nøjagtige findested at være lokaliseret.

Ejeren af den pågældende mark, gård-ejer Jens Jakob Bonde i Dyngby, viste straks forståelse og interesse for projektet, og efter høst 1998 blev der foretaget en prøveudgravning på stedet. Da vi jo allerede vidste, at der var metalfund i området,

Hele og opklippede sølvvarmbånd og -stænger brugt som betalingsmiddel i vikingetiden. Foto: P. Dehlholm.



gik vi forsigtigt til værks. Et udgravningsfelt på 1000 m<sup>2</sup> blev afsat og mulden skrællet af i to omgange kombineret med detektorafsøgning. Derved opfangede vi fra muldlaget en række genstande af sølv, bronze og jern. I den afrensede flade fremkom spor af tre små, nedgravede værkstedshytter, såkaldte grubehuse, og fund af yderligere tre arabiske sølvmonter får os til at antage, at Over Randlevmøntskatten kan henføres til et af husene, der var karakteristisk ved at have et forsænket ildsted midt i gulvet. De øvrige fund fra dette grubehus, bl. a. et brudstykke af en blæsebælg, tyder på, at en metalhåndværker har arbejdet her. Foruden grubehusene sås i den afrensede udgravningsflade smågruber og stolpehuller, hvoraf nogle på grundlag af keramikfund kan henføres til ældre jernalder, tiden omkring vor tidsregnings begyndelse. Der har altså også boet mennesker på stedet næsten 1000 år før vikingetidsbebyggelsen blev anlagt.



*Guldbelagt bronzesmykke og miniatüresværd af sølv. Sværdet er 4,5 cm langt og har nok fungeret som amulet. Foto: P. Dehlholm.*

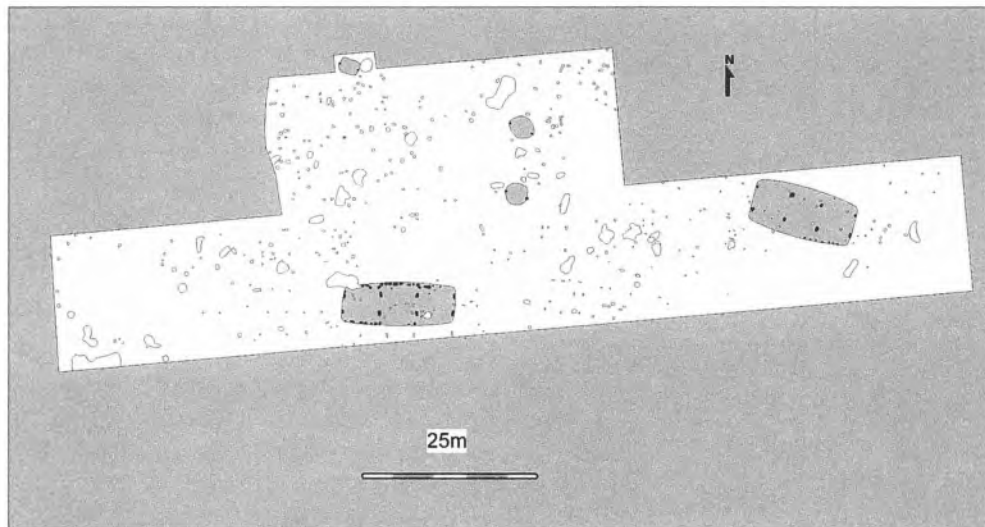
Rundt omkring i udgravningen fremkom til vores overraskelse en række sølvfund, der kunne tyde på, at der, udover resterne af Randlev-møntskatten, var en sølvskat mere i området. Det drejede sig om brudstykker af sølvbarrer, hele og opklippede sølvsmykker, bl. a. tre armbånd, samt hele og afklippede stykker af arabiske sølvmønter. De lå meget spredt, hvilket må tilskrives landbrugsmaskinernes arbejde i marken, og det oprindelige nedlægningssted kunne derfor ikke afgøres. Der syntes dog at være en vis koncentration ca. 25 meter vest for grubehuset med møntfundene. Da det primært er brudsølv, dvs. afklippede stykker brugt som betalingsmiddel, kan der ikke være tale om spredte rester fra Over Randlev-skatten,

der er karakteristisk ved kun at indeholde hele mønter. Alt tyder således på, at der med ret kort afstand har været nedlagt to sølvskatte.

Detektorfundene fra området omfatter også en række håndmedede jernsøm og klinknagler samt blyklumper og støbeafald af bronze. Sådanne fund viser, at der har været en del håndværksaktivitet på stedet. Desuden er der en lille samling fine bronzesmykker, som for de flestes vedkommende har rester af guldbelægning, og hvad dateringen angår, kan de henføres til 800-900 årene. Det samme gælder sølvsmykkerne, i hvis dekoration vi bl. a. møder vikingetidens velkendte gribedyr. Sølvmønternes datering spreder sig over tiden fra lidt før 800 til begyndelsen af 900-årene, men her må man jo regne med en vis omløbstid, inden de er havnet i jorden ved Randlev.

Med støtte fra Bestsellerfonden fortsatte udgravningen i august 1999. Der blev afdækket omkring 3000 m<sup>2</sup>, og herved fremkom to 15-17 meter lange hustomter. Udover sporene efter de kraftige tagbærende stolpesæt var også væggenes stolpespor delvist bevaret, og de viste, at husene har haft svagt krumme vægforløb. Det er en velkendt hustype, der kan henføres til tidlig vikingetid.

Alt i alt viser bosættingssporene og de tilhørende metalfund klar samtidighed med den nærliggende gravplads på Hesselbjerg, og Randlev-møntskattens datering passer også fint ind i billedet. Det skal dog nævnes, at der blandt detektorfundene er et par fornemt dekorerede bronzesmykker fra yngre jernalder. De antyder, at bebyggelsen kan være grundlagt allerede omkring 700.



*Plan over den udgravede del af vikingebebyggelsen ved Randlev. Hustomter er markeret med gråt. Øverst ses tre grubehuse og derunder to større bygninger. Randlev-møntskatten, der blev fundet i 1932, har sandsynligvis stået i det nordøstligste grubehus. Det afdækkede areal er på knap 4000 kvadratmeter. Tegning: Ib Radoor.*

Møntskatten, der blev pløjet op på Hovgårds mark i 1932, var imidlertid ikke det første fund, der kunne antyde, at der var en bebyggelse fra vikingetid her lidt sydøst for Randlev. Allerede i 1913 blev der til Nationalmuseet indleveret et guldbelagt bronzesmykke fra den samme mark som møntfundet. Smykket er cirkulært og har en hvælvet overdel, hvorpå ses tre dyrehoveder, som helt klart henfører det til den tidlige del af vikingetiden. Dette fund blev gjort af tjenestekarl Laurids Bjerregaard, Randlev Hovgård, og han modtog en findeløn på 5,25 kr.

Hermed er imidlertid ikke opregnet alle tidligere vikingetidsfund fra området. Det første af slagsen dukkede nemlig op allerede i 1842. Søren Tang Harpøth, der var sognepræst i Randlev-Bjerager 1838-50, indsendte dette år fem arabiske sølvmon-

ter til "Den Kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring"- det senere Nationalmuseum. I det medfølgende brev, dateret d. 18. november 1842, oplyser han, at mønterne er fundet "på Agermarken strax østen for Randlev Kirke". Finderne var gårdmændene Thøger Christensen, Angaard og Søren Nielsen, Hesselbjerg. Sidstnævnte er tipoldefar til Niels Hesselbjerg, som i 1962 fandt vikingegravpladsen. I brevet oplyses det, at Thøger Christensen har fundet to af mønterne, mens de tre øvrige er fundet "paa samme Sted" af Søren Nielsen. Pastor Harpøth beskriver de enkelte mønter og mener, at det er runeindskrifter, man ser på dem. Han afslutter brevet med "underdanig at indstille til den kongelige Kommision om den vil paaskjønne det Fundnes indsendelse". Dette ønske bliver imødekommet. De tre



*Rundt smykke af forgyldt bronze. På den hvelvede overdel ses tre dyrehoveder. Fundet i 1913 på samme mark som Randlev-møntskatten. Smykket har en diameter på 2,5 cm. Foto: P. Dehlholm.*

mønter fundet af Søren Nielsen belønnes med en findeløn på 1 Rigsbankdaler, mens Thøger Christensen for de to øvrige, der åbenbart betragtes som mere værdifulde, modtager 4 Rigsbankdaler.

Var det de første mønter fra Over Randlev-møntskatten, der dukkede op allerede dengang? Pastor Harpøth's oplysning om, at de fem sølvmønter var fundet på marken "strax østen for Randlev Kirke" kan med lidt god vilje godt passe med findestedet for møntskatten, der i 1932 blev pløjet op en halv kilometer sydøst for kirken. Spørgsmålet er bare, hvorfor blev lerkarret med resten af mønterne så ikke fundet, når det kun stod i pløjedybde? I "Oldnordisk Museums" svarbrev til pastor Harpøth opfordres finderne faktisk til at være opmærksomme på fundstedet, da man mener, der kan være flere mønter.

Forklaringen kan være, at de fem mønter er fundet et helt andet sted. Denne mulighed er interessant, da den jo betyder, at vi så må regne med yderligere en sølvskat i området. Da der kunne tænkes at være mere sølv på dette ukendte fundsted er forskellige områder blevet afsøgt med metaldektector, men hidtil uden resultat.

Udgravningerne i 1998 og -99 har afsløret, at der en halv kilometer sydøst for Randlev findes spor af en bebyggelse fra vikingetiden, og alt tyder på, at landsbyens døde ligger på på Hesselbjerggravpladsen 300 meter derfra. Som det fremgår af fundene, må bosætningen have eksisteret indtil engang i 900-årene. Fra storstilede boplagsundersøgelser ved vi, at oldtidens landsbyer ikke lå fast men langsomt flyttede rundt i landskabet og først i den tidlige middelalder kom til at ligge på deres nuværende plads. Det er fristende at se den nyfundne bebyggelse som vikingetidens forløber for Randlev, hvor man i 1100-årene opførte den lille romanske kirke af granitkvadre. Kun et par hundrede år adskiller de to bebyggelser.

Fundstedet ved Randlev ligger midt i Hads herreds østlige halvdel, der af brede ådale og Norsminde Fjord afskæres fra det øvrige Østjylland. Det er et meget frugtbart landbrugsområde, hvor den intensive dyrkning for længst har sløjft alle synlige fortidsminder i det åbne land; men at egnen tidligere har rummet gravhøje, dysser og jættestuer ved vi bl. a. fra sognepresten Niels Blicher i Randlev, som i 1821 skrev en indberetning, "Om Oldsager i Hads Herred", til "Den kgl. Commission til Oldsagers Opbevaring".

Vikingetiden har ikke efterladt synlige



*Fredag den 27. august 1999 aflagde dronning Margrethe besøg i udgravningen ved Randlev.  
Foto. J. Kirkeby.*

spor i området, men rundt omkring i Hads herreds kystegn finder vi tegn på, at bebyggelsen ved Randlev ikke har været et isoleret fænomen. Nyere undersøgelser har vist, at stednavne, hvori "snekke" indgår, kan sættes i forbindelse med havnepladser fra vikingetid og tidlig middelalder. Sådanne snekke-lokaliteter er påvist i hele landet langs kysterne og i de indre farvande. "Snekkeagre" finder vi således ved Saksild 4,5 km fra Randlev. Navnet optræder i markbøgerne til Christian V's danske matrikel fra 1683. Ved Halling 1,5 kilometer sydøst for vore udgravninger blev der i begyndelsen af dette århundrede fundet en kvindegrav fra tidlig vikingetid. I Gylling, der ligger seks kilometer syd for Randlev, fandt man i 1839 en runesten fra 900-årene. Den står i dag i kirkenes våbenhus. Indskriften beretter, at To-

ke har rejst stenen efter sin (far?) og sin bror. Endelig blev der for 10 år siden fundet et bronzesmykke fra slutningen af 800-årene ude på sydvestenden af Alrø i Horsens Fjord.

Rundt omkring i landet har man i årenes løb fundet mange gravpladser og spor af bebyggelser fra vikingetiden, men kun yderst sjældent er det lykkedes at påvise sammenhørende bo- og gravplads som her ved Randlev. Udgravningerne har da også påkaldt sig en hel del opmærksomhed, og det medførte, at Randlev fredag den 27. august 1999 fik fornemt besøg, idet dronning Margrethe den dag besøgte bopladsudgravningen. Majestæten blev orienteret om resultaterne af de hidtidige undersøgelser, og fik bl.a. forevist de fornemme sølvfund, der i løbet af de sidste par år er fremkommet indenfor bebyg-



gelsen. Efter besøget i udgravningen fortsatte Dronningen med sit følge til Randlev kirke og præstegård, hvor sognepræst Mette Rothmann Sørensen tog imod og viste rundt.

Hvad vikingebebyggelsen ved Randlev angår, så er det endnu for tidligt at sige noget om, hvilken sammenhæng de påviste hustomter indgår i, men den mængde metalfund, der er fremkommet indenfor det hidtil undersøgte område, synes at afspejle en betydelig velstand på stedet. Forklaringen på dette er nok det meget frugtbare landbrugsområde, bosætningen ligger midt i; for netop landbruget var det grundlæggende erhverv i vikingetidens Danmark. Det bliver spændende ved kommende udgravninger at se resten af landsbyen dukke frem.

### Anvendte kilder:

Andersen, H. Hellmuth og Ole Klindt-Jensen: Hesselbjerg. En gravplads fra vikingetid. *Kuml* 1970. *Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, s. 31-41. *Arkæologi Leksikon*. Politikens Forlag 1985.  
Becker, C. J. m.fl.: Viking-Age Settlements in Western and Central Jutland. *Acta Archaeologica* vol. 50, 1979, s. 89-208.

Brøndsted, J.: Danish Inhumation Graves of the Viking Age. *Acta Archaeologica* VII, 1936, s. 117.

*Da klinger i Muld...25 års arkæologi i Danmark*. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab og Jysk Arkæologisk Selskab 1993.

Galster, Georg: Møntfundet fra Over Randlev. *Nu-mismatisk Forenings Medlemsblad*, bd. XIV, nr. 3, marts 1934, s. 18-42.

Hall, Henning: SKÅR af Randlev-Bjerager sognes historie. Eget forlag 1971.

Hesselbjerg, Martin: Landboforholdene i Randlev sogn, Hads herred 1807-1845. *Aarhus Stifts Aarbøger* XLVI, 1953, s. 100-130.

Holmberg, B. og Jan Skamby Madsen: Da kommer en snekke...*Kuml* 1997-98. *Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, s. 197-223.

Hvass, Steen: Årtusinders landsby. *Skalk* 1984 nr. 3, s. 20-30.

Moesgård, Jens Kristian: Enkeltfundne mønter fra vikingetiden. *Attende tværfaglige vikingesymposium. Københavns Universitet 1999*. Forlaget Hikuin og Afdeling for Middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet 1999, s. 15-34.

Moltke, Erik: Nytolkning af Gylling-stenen. *Aarhus Stifts Aarbøger* XXII, 1930, s. 161-73.

Roesdahl, Else: *Vikingernes verden*. Gyldendal 1994, 5. udgave.

Østrup, Johannes: Skatten i Lerkarret. *Berlingske Tidende* 20/10-1932.

Arkivmateriale fra Nationalmuseet.

# Renovering af Skorup kirke 1998-99

Af Bent Meyer

I 1994 blev der fremsat et forslag til hovedstandsættelse af Skorup kirke (Gjern kommune, Århus stift), og det blev i december samme år godkendt af stiftsøvrigheden. Herefter blev der udarbejdet et detailprojekt, som blev indsendt til de kirkelige myndigheder i september 1995. I marts 1996 forelå godkendelsen fra Århus Stiftsøvrighed uden bemærkninger m.h.t. projektet eller økonomien, men godkendelsen indeholdt bestemmelse om,

at arbejdet, efter indstilling fra provstiudvalget, først måtte igangsættes i 1998. I april 1998 blev arbejdet så påbegyndt.

Skorup kirke består af kor og skib opført i begyndelsen af 1200-tallet, våbenhus fra 1887 og tagrytter, senest fornyet i 1966.

Tidligere har været et muret våbenhus i nordsiden udfor nordportalen. I 1856 blev dette nedrevet og erstattet af et våbenhus ved vestgavlen, opført efter tegninger af



*Skorup kirke, tegnet af Bent Meyer 1999.*

Frijsenborgs slotsarkitekt, P. C. Kiilsgaard. Dette våbenhus blev i 1887 erstattet af det nuværende, opført efter tegninger af kgl. bygningsinspektør V. Th. Walther.

Kirken har gennemgået flere istandsættelser og ændringer i tidens løb. På et tidspunkt blev der indsat ret store, rundbuede vinduer i sydsiden, og de rundbuede stik fra disse vinduer ses endnu i murværket omkring de nuværende vinduer. Ved denne lejlighed må i hvert fald sydportalen være sløjfet, idet placeringen af det vestligste vindue ikke har kunnet ske, mens portalen har været der. Kirkens sydfacader må have også været nedtaget og omsat. Det ses ved, at to karmsten fra portalen er indmuret i sydfacaden, og desuden er flere krumhugne sten fra portalens buestik indmuret højt i skibets og korets sydfacader, hvilket har krævet en omsætning af facadekvadrene.

I 1856 blev kirken underkastet en større reparation under ledelse af Frijsenborgs slotsarkitekt P. C. Kiilsgaard. Ved denne lejlighed blev det ældre våbenhus i nordsiden nedrevet, og norddøren sløjfet. Det er også sandsynligt, at dele af nordsidens ydermure blev omsat. Allerede i 1887 blev Kiilsgaards våbenhus erstattet af det nuværende, der er opført efter tegninger af kgl. bygningsinspektør V. Th. Walther.

Korets østgavl blev helt nedbrudt i 1856 og genopmuret med bagmur, der blev opført af genbrugte munkesten med spor af puds og kalk, og det er nærliggende at antage, at disse sten stammer fra det samtidigt nedbrudte våbenhus ved nordsiden.

I det indre fik kor og skib nye fyldings-

lofter, og der blev opført en indvendig skalmur på alle vægge i kor og skib, undertagen på triumfvæggen. De nuværende gulvbelægninger i kor og skib, der består af gule, 8-kantede teglfliser med mørke, kvadratiske mellemfliser er lagt ved denne lejlighed. De nuværende støbejernsvinduer stammer ligeledes fra denne istandsættelse.

I 1650-erne blev kirken ramt af en voldsom - muligvis påsat - brand. I 1654 pålægger kongen, Frederik III, kirkerne i Århus og Ribe amter at bidrage til Skorup kirkes reparation, da kirken *"for kort tid siden af ulovlig ildebrand skal være ganske afbrændt, så intet uden de bare mure er blevet stående"* (Danmarks Kirker, Århus Amt, side 3370). Man har ikke tidligere kunnet påvise sikre spor af denne brand, men den nu gennemførte istandsættelse har afsløret flere forekomster, der vidner om en voldsom brand.

### **Det udvendige arbejdes første fase**

Den nu gennemførte istandsættelse af kirken tog fra starten kun sigte på en grundig renovering af alt ude og inde, men egentlige ændringer var ikke påregnet.

Men undervejs skete der alligevel enkelte forandringer, dels på grund af uventede forhold, der gjorde det nødvendigt eller ønskeligt, dels på grund af ønsker, menighedsrådet kom med.

Arbejdet blev påbegyndt midt i april måned 1998. I første omgang blev der taget fat på det udvendige, uden at kirken blev lukket.

Et af de områder, der trængte aller mest var tagbelægningen. Tagstenene var stærkt forvitrede, revnede og afskallede og absolut ikke tætte. Hele tagbelægning-



*Skorup kirke, interiør set mod øst.  
Foto: Bent Meyer.*

en, dvs. tagsten og taglægger blev udskiftet med anvendelse af røde, håndstrøgne vingetegl, der blev understreget på gammeldags maner med mørtel, tilsat fæhår.

Alle udhængsbrædder - sugfjole, vindskeder og dækbrædder - blev udskiftet, og spærværket fik en grundig istandsættelse og imprægnering. Samtidig begyndte man på istandsættelse af kirkens murværk, især gavlene, der er muret i teglsten. Mange sten blev udskiftet, og gavlene blev til sidst vandskuret og hvidtet, idet spor af mørtel og kalk på mange af stenene viste, at disse områder tidligere havde været kalket over.

Kvadermurværket havde en fugning af cementholdig mørtel, der var lagt udenpå fugerne og ofte ind over granitstene. Cementfugning er skadeligt for murværket, idet det lukker for luftgennemgang, så muren bliver helt diffusionstæt, hvilket er skadeligt for det indre af muren. Al cementfugning blev fjernet, men ny fugning blev ikke foretaget på dette tidspunkt, idet murværket ville have godt af at stå med åbne fuger vinteren over. Istandsættelsen af våbenhusets teglstensfacader blev dog færdiggjort med fugning inden vinteren.



## De indvendige vægge

I slutningen af juli 1998 blev kirken lukket og de indvendige istandsættelser påbegyndt. Alt inventar i kor og skib blev taget ud af kirken og midlertidigt oplagret hos gdr. Jørgen Ebbesen i Grølsted. Prædikestol og altertavle blev nedtaget under ledelse af konservator Rosing Holms medarbejder, snedkermester Hundevad.

Det første, der skulle udføres, var istandsættelse af de indvendige vægge i kirkerummene. Som tidligere nævnt, lod arkitekt P. C. Kiilsgaard i 1856 opføre en indvendig skalmur på alle kirkens vægge, undtagen triumfvæggen. Vi var kendt med, at pudsen på skalmuren flere steder var løsnet fra underlaget, og vi påregnede at nedhugge pudsen i disse områder og foretage nypudsning. Men da et stykke af den løsnede puds blev fjernet, konstaterede vi, at skalmuren var fastholdt til kirkens oprindelige ydermur med svære jernankre, der var rustet og dels havde sprængt murværket, dels var årsagen til, at pudsen løsned sig. Disse rustne jern-

ankre var det nødvendigt at fjerne, idet de fortsat ville skade ikke blot ydervæggene yderligere, men også det nye pudslag. Rådgivende ingeniør Søren Abrahamsen, Højbjerg, blev anmodet om rådgivning på dette område, og det blev besluttet at nedhugge al indvendig puds, fjerne alle de rustne jernankre og udføre en ny forankring af skalmuren med ankre af rustfrit stål. Forankringen blev foretaget overalt på skalmuren med ca. 1 meters indbyrdes afstand og i øvrigt fordelt som de tidligere forankringer. Et stort antal sten i skalmuren var skadet af forvitring i overfladerne, og fugningen var defekt. Alle skadede sten måtte udskiftes med nye, blødstrognede teglsten, og al fugning blev udkradset og fornyet.

Ved nedhugning af pudsen kunne det som nævnt konstateres, at skalmuren fandtes på alle indvendige vægge, undtagen triumfvæggen, der stod i tilhugne granitkvadre. Dog fandtes der ikke en egentlig skalmur på korets østvæg, idet denne i 1856 blev helt nedbrudt og genopmuret, da den "hædede faretruende udad", og ved genopmuringen blev bagmuren udført af genanvendte munkesten, der bar spor af puds og kalkning, og som med rimelighed kan antages at stamme fra det på samme tid nedrevne våbenhus på kirkens nordside.

Skalmuren i skibet viste sig bemærkelsesværdig med hensyn til murens tykkelse. Den var en del tykkere foroven end ved gulvet, hvilket kan skyldes, at man har villet eliminere en udadgående hældning af muren. Men det viste sig også, at skalmuren var væsentligt tykkere i østenden ved triumfvæggen, end ved vestenden. Dette kan kun forklares med, at man

har tilstræbt et rum med retvinklede hjørner.

En teori om, at de udførte skalmuringer havde til formål at skjule spor af brandskader på de oprindelige vægge, blev hurtigt forkastet, idet arkitekt Kiilsgaard også lod udføre lignende skalmure i andre af de under Frijsenborg hørende kirker, fx i Skanderup kirke og Søby kirke ved Svenstrup, og i det hele taget er kendt for at tilstræbe herregårdsagtige interiører i kirkerne.

### **Brandspor fra 1600-tallet**

Ved nedhugning af pudslaget på triumfvægge og korbuen fandt vi spor af den tidligere omtalte brand i 1600-tallet. Gra-



*Korbuens søndre kragsten før konservering.  
Foto: Bent Meyer.*

*Spør af gravkammer under skibets nordøstre hjørne, ydervæg mod nord. Til højre ses ventilationsåbningen mod det fri, nederst til højre i åbningen to skråtstillede sten, der har dannet bundsmig i åbningen. Foto: Bent Meyer.*



nitstenene i koråbningen var sprængt på en måde, der kun kan skyldes stærk varmepåvirkning i længere tid. Hjørnerne på kvadrene under kragstenene var afrundet i stedet for retvinklede, og enkelte sten i selve koråbningen var sprængt i overfladen.

De gamle og oprindelige kragsten - dvs. fremspringende granitsten ved korbuens begyndelse - kom frem under de tykke pudslag, og også her kunne virkningerne af en kraftig brand spores. Kragstenene havde oprindeligt haft indhugget ornamentik, men kun på den sydlige sten kunne svage spor af denne ornamentik ses. Begge kragstenene var stærkt skadet af sprængninger fra branden.

Kragstenene blev konserveret og imprægneret af konserveringstekniker Susanne Trudsø fra Nationalmuseet og derefter kalket sammen med væggene. Selvom stenene er stærkt skadet af branden, er de alligevel en bevaringsværdig erindring, dels om de oprindelige kvaliteter i kirken, dels om branden i 1600-tallet.

### **Et gravkammer kom til syne**

Kirkens varmeanlæg bestod af en kalorifere fra omkring 1930, oprindeligt kulfyret, men senere ændret til oliefyr.

Kaloriferen var anbragt i skibets nordøst hjørne, og en sådan kalorifere kræver et dybt hul i gulvet, hvilket også var tilfældet her.

Da kaloriferen var fjernet opdagede man, at ydervæggen under gulvniveau bestod af tilhugne granitkvadre og enkelte munkesten, og at væggen bar spor af kalkning.

Endvidere opdagede man en åbning til det fri med en bredde af ca. 60 cm. På samme sted i kirkens nordfacade fandtes et felt, der var udmuret med røde teglsten og havde samme bredde og placering som den indvendige åbning.

Begge sider af den indvendige åbning samt en skrå bundsmig kunne konstateres.

Det var tydeligt, at der var tale om et gravkammer med en ventilationsåbning til det fri. Kammerets udstrækning langs nordsiden svarede til kaloriferens længde,

og senere kunne den indvendige afslutning af kammeret konstateres ved den sydlige side af midtergangen.

Gravkammeret har et samlet gulvareal på godt 10 m<sup>2</sup>. Der blev ikke gravet dybere for at finde et gulv i kammeret og evt. kisterester, men hullet blev efter opmåling og fotografering fyldt op med komprimeret, ovntørret sand som underlag for det nye undergulv.

### **Kirkens ligsten**

I forbindelse med væggenes istandsættelse blev kirkens ligsten behandlet. På korets nordvæg findes en sandsten over pastor Friderik Grüner Calundan, død 1822, på våbenhusets sydvæg en granitsten fra slutningen af 1200-tallet med navnet Thord, på våbenhusets nordvæg en granitsten over Palle Iensen, død 1739, samt en granitsten over Peder Nielsen, død 1802

Disse sten blev alle behandlet med damp og istandsat af Nationalmuseets konserveringstekniker Susanne Trudsø.

På våbenhusets sydvæg findes en støbejernsplade over Christen Sørensen, død 1700.

Pladen er udført i Norge i 1719 på Fritzøe Jernværk. Støbejernspladen havde tegn på rustafskalninger og blev efter rådgivning af konservator Rosing Holm sandblæst og behandlet med blymønje og grafitmaling. Ved genophængning i 3 bronzekroge blev pladen holdt fri af væggen, så der er luft bag den.

### **Vinduerne**

Kirkens fem støbejernsvinduer, isat i 1856, blev udtaget og sandblæst samt behandlet med rustbeskyttelse og grafitma-

ling. Ved genindsætning blev der indsat dugrender af kobber forneden, så kondensvand ledes ud på den udvendige sålbænk.

Våbenhusets blysprøssede vinduer fra 1887 blev istandsat hos glarmester Gjerulff, Silkeborg, som udførte nye blysprøssede ruder.

### **Renoveringen af gulvet**

Gulvet under stolestaderne bestod af røde teglsten, i sydsiden almindelige mursten, i nordsiden kvadratiske fliser. Denne belægning ønskede man udskiftet med bræddegulv. Der blev foretaget en begrænset afgravning og udlagt ovntørret, komprimeret sand som underlag for Leca gulvblokke (50 x 50 x 15 cm). Herpå blev udlagt trykimprægnerede strøer og et nyt bræddegulv, af douglasgran-brædder. Ved afgravningen fandt man i nordsiden fragmenter af en brolægning, som imidlertid lå for højt til at kunne være et ældre gulv. Der fandtes ingen tegn på gamle gulvbelægninger i øvrigt.

Udfor det sted, hvor norddøren har været, fandtes enkelte kvadratiske, røde teglfliser, ca. 34 cm under gulvniveauet.

Langs kanterne af midtergangen fandtes nogle huller med regelmæssig indbyrdes afstand på 75-80 cm. I enkelte af disse huller fandtes trøskede rester af fyrrestolper. Disse forekomster må stamme fra et ældre stoleværk.

Midtergangens gulv af gule, 8-kantede teglfliser med mørke, kvadratiske mellemfliser hidrører fra istandsættelsen i 1856. I den østligste del havde gulvet en sænkning netop på det sted, hvor et gravkammer tidligere var konstateret.

Hele midtergangens gulv blev taget op,

*Interiør set mod vest.  
Foto: Bent Meyer.*

underfylden udskiftet med ovntørret, komprimeret sand og gulvet nedlagt på ny.

Menighedsrådet ønskede døbefonten flyttet fra koret til det nordøstlige hjørne af skibet. Det blev besluttet at bibeholde bræddegulvet på dette sted, men døbefonten blev placeret på et muret fundament, så fodstykket hviler lidt under bræddegulvet.

### **Kirkeklokken**

Klokkearrangementet i tagrytteren blev underkastet fornøden istandsættelse v/ klokkefirmaet Thubalka, Vejle.

Samtidig blev ringepositionen ændret, idet Den kgl. Bygningsinspektør i sin indstilling til sagen havde henstillet, at man søgte den stejle trappe i våbenhuset fjernet.

Ringning foregik fra skibets loft umiddelbart under tagrytteren, og trappen kunne således ikke undværes, uden at ringningen kunne foregå fra et andet sted.

Menighedsrådet kunne tilslutte sig, at ringning kunne ske i våbenhuset, og Thu-



balka udarbejde forslag hertil, idet man ved hjælp af rebruller førte klokkerebet skråt ned gennem åbningen til våbenhusloftet og videre gennem våbenhusloftet til gulvet i våbenhusets sydøst hjørne. Som adgang til loftet blev der indsat en loftslem med en letmetal sænkstige monteret direkte på lemmen, og den stejle trappe



blev fjernet.

Samtidig blev der installeret et kimeanlæg på klokken, så også kimning kan foretages nedefra.

## **Indvendige reparationer og forbedringer**

Fyldingslofterne i koret og skibet blev istandsat. Svindrevner i fyldingerne blev udfyldt med ilimede trækiler, enkelte fyldinger helt udskiftet med nye af sammenlimede fyrrebrædder. Våbenhusets loft blev fornyet med høvlede og pløjede fyrrebrædder, lagt ovenpå bjælkerne med retsiden nedad.

Kirkens inventar blev genopstillet på de tidligere pladser, bortset fra at 3 stolestader i nordsiden blev udeladt for at skaffe rum omkring døbefonten.

Altertavle og prædikestol blev genopstillet under ledelse af snedkerkonservator Edvard Hundevad.

Ny farveholdning overalt blev udført efter farveforslag af konservator E. B. Rosing Holm.

Kirkens utætte yderdør, der var samtidig med det i 1887 opførte våbenhus og efter tegning af V. Th. Walther, blev udskiftet med en ny, udført som en kopi af den tidligere, men med indvendige fyldinger og indlagt isolering. Menighedsrådet ønskede våbenhuset tæt og opvarmet, så det kunne anvendes som dåbsventerum.

I våbenhuset blev opsat 2 skabe på vestvæggen, et på hver side af yderdøren. Skabet i sydsiden rummer ny el-tavle, skabet i nordsiden er indrettet til opstabling af 25 klapstole. Skabene er udført med snedkerdetaljer, der svarer til yderdørens indvendige side.

Våbenhusets gulv, der bestod af grå og rødlige cementfliser, blev udskiftet med gule, håndstrøgne, kvadratiske teglfliser, nedlagt i komprimeret sand.

Kirken fik installeret et nyt varmeanlæg, leveret af ingeniørfirmaet Erik Maass & Co., Viby J. Anlægget består af rørovn opsat under stolestaderne samt panelovne i kor, våbenhus og ved døbefonten i skibets nordøst hjørne.

Anlægget er udstyret med komplet automatik, programmerbart ur og elektroniske termostater for styring og omstyring til lav effekt under kirkegang.

## **Istandsættelsen af det udvendige murværk**

I begyndelsen af juni 1999 blev det udvendige murerarbejde genoptaget. Som tidligere nævnt, blev alle cementfuger i kvadermurværket hugget bort i efteråret 1998, hvorefter murværket stod med åbne fuger vinteren igennem, dog var enkelte af de største åbninger stoppet med Rockwool.

Det er karakteristisk for Skorup kirkes kvadermurværk, at murværket er meget uregelmæssigt. Ved de ommuringer, der har fundet sted i formentligt flere omgange, er genopmuringen sket med en lidt tilfældig genanvendelse af kvadrene. Dette har gjort skiftegangen meget uregelmæssig med kvadre af forskellig højde i samme skifte og med store åbninger mellem kvadrene mange steder, mens der andre steder er knasfuger. De store åbninger mellem stenene var udfyldt dels med cementholdig mørtel, dels med røde teglsten.

Nogle af kvadrene var skubbet ud af murflugten på grund af trykket indefra,

dette var især tilfældet ved skibets nordøst hjørne, hvor kalorifere og skorsten havde været, og omkring det tilmurede vindue i korets nordside.

Enkelte af disse kvadre blev udtaget med forsigtighed, og der blev oprenset bag dem, hvorefter de på ny blev indmuret.

Omkring det tilmurede vindue i korets nordside fandtes nogle sten af jernal, som blev udtaget og erstattet med teglsten.

Ved udbedring af bundsmigen ved det tilmurede vindue i korets nordside fandt man 5 stykker dekoreret glas fra et måske oprindeligt vindue. Især 2 af stykkerne havde dekoration, der på det ene stykke viste et øje, på det andet nogle fingre med tydelige negle. De 2 af stykkerne var dækket af mørtel. Glasstykkerne blev



*Skitsen af tre stykker middelalderligt vinduesglas, der blev fundet i bundsmigen under det tilmurede vindue i korets nordside. På det ene ser man et stirrende øje, på et andet tre fingre og på det sidste et udsnit af en rankeornamentik. Nationalmuseet.*

sendt til Nationalmuseet, der fandt, at der var tale om et interessant fund, der viste noget om høj kvalitet ved kirken.

Det øverste skifte under sugfjelen bestod af ret små, naturdannede granitsten og røde mursten. Skiftet var løsnet og fugerne defekte. De løsnede sten blev udtaget til genmuring, og herved blottedes de øverste områder af den oprindelige bagmur, der består af naturdannede kampesten. I mellemrummene mellem stenene fandtes store mængder af bly, der var smeltet og løbet ned i murværket. Det må utvivlsomt være spor af en større brand, formentlig den, der omtales i 1654. Ved branden må et blytag være smeltet og løbet ned i murværket, og da vi først havde konstateret dette, kunne vi faktisk finde flere blyrester, idet der, især på de frempringende sokkelsten, fandtes ”dråber” af størknet bly.

Istandsættelsen af det udvendige murværk omfattede også nyfugning med en kalkmørtel. I de største åbninger mellem kvadrene blev indmuret røde teglsten i lighed med de tidligere udførte udfyldninger.

Omkring de store støbejernsvinduer i korets sydside og begge sider i skibet er udført muring med røde teglsten i dansk normalmål. En overgang ønskede menighedsrådet disse områder vandskuret og kalket, men dette vandt ikke tilslutning i Nationalmuseet, og da områderne var renset og nyfugtet, frafaldt menighedsrådet ønsket om kalkning. Falsene omkring vinduerne blev dog på ny kalket, som de var tidligere.

Renoveringen af Skorup kirke var afsluttet i midten af november 1999, og kirken blev genindviet søndag den 21. no-

vember 1999 ved biskop Keld Holm, Århus Stift, og provst Ole Rydal, Gjern/Galten/Hørning provsti.

### **Medvirkende ved renoveringen:**

#### *Menighedsrådet:*

Formand Ruth Simonsen, Palle Rasmussen, Sigrid Thomassen, Verner Pedersen, Arne Sørensen, Else Laursen.

#### *Sognepræst:*

Henning Sørensen indtil august 1998

Brian Iversen fra november 1998

*Graver:* John Laursen.

#### *Teknikere:*

Arkitekt Bent Meyer, M.A.A. Låsby.

Ingeniør Søren Abrahamsen, F.R.I. Højbjerg.

Varmeanlæg Erik Maass & Co. Viby J.

#### *Farvekonsulent:*

Konservator E.B. Rosing Holm, Hasseris.

#### *Håndværkere:*

Murermester Peter Leth Hansen, Fårvang.

Tømrermester Frits Pedersen, Hammel.

Malermester Arne Eriksen, Fårvang.

Fårvang El, elinstallatør Aksel Biel.

Blikkenslager, VVS-installatør Peder Madsen, Thorsø.

Smed Hugo Jensen, Aidt, og Jørgen Poulsen, Truust.



# Et dødsfald i Århus Mølle

Af Børge L. Barløse

Den 10. marts 1823 indfandt forvalter Stilling sig hos herredsfogeden for Hasle m. fl. herreder for på vegne af sin principal, Madame Dahl i Århus Mølle, at meddele, at møllebygger Lorenz Claussen var død under et ophold hos hende. Herredsfogeden lod samme dag foretage registrering og vurdering af den afdødes efterlængskaber. Det blev herunder oplyst, at han efterlod sig kone og børn i Sønderborg; men "forvalteren vidste ei deres navne".<sup>1</sup>

Det var ingen helt almindelig håndværker, Mad. Dahl havde haft boende hos sig. Her kan kun være tale om den tidligere ejer af Dybbøl Mølle, der var kendt som en betydelig kapacitet med hensyn til konstruktion og indretning af vejr møller. Allerede i 1792 havde han udgivet en håndbog i møllebygning. Efter 1804 tog han ikke del i driften af sin egen mølle, men vendte i stedet sin interesse mod forskellige mekaniske eksperimenter og deslige.<sup>2</sup> Omkostningerne ved disse og de uheldige følger af statsbankerotten i 1813 bragte hans økonomi ind på en farlig slingrekurs og til sidst næsten til fallittens rand. Han klarede dog frisag og kunne i 1819 gøre uformindsket fyldest ved opførelsen af en mølle i Eckernförde.<sup>3</sup>

Nu havde han så begivet sig til Århus.



*Lorenz Claussen, som han så ud, mens han endnu bestyrede møllen i Dybbøl. Litografi fra 1790 i Statens Kobberstiksamling.*

Men hvorfor havde fru Dahl behov for ekspertbistand netop på det tidspunkt? Vi finder svaret i Århus Møllens arkiv.<sup>4</sup> Heraf fremgår nemlig, at der til anlægget hørte en vejr mølle, som en tidligere ejer havde fået bevilling til at opføre "for bedre at kunne bestride byens maling", når der var for lidt vand i mølledammen. Denne stubmølle lå uden for byen, nærmere bestemt på en bakke for enden af den nuværende Hjortensgade. Den var imidlertid væltet og slået til pindebrænde under en voldsom storm den 6. december 1821.



*I næsten hundrede år var vejrmøllen et markant træk i det århusianske bybillede. Indtil 1916 knejste den på sin bakketop, blot et stenkast fra Borgmestergården i Den gamle By, om det ses på dette fotografi, der opbevares i Lokalhistorisk Samling.*

Det satte forståeligt nok den driftige møllerenke i en tvangssituation, og så snart vinteren var omme, søgte hun bevilling til at opføre en ny hollandsk vejrmølle, idet hun anførte, at den gamle mølle "formedelst orkanen blæste om og blev aldeles knust i små stykker" trods det, at hun netop havde brugt 2000 rbd. på dens istandsættelse. Hun fik uden hindringer bevillingen og kunne i eftersommeren 1822 skride til opførelsen at "en ny hollandsk 8-kantet vejrmølle, 17 alen bred udvendig, bestående af 4 etager med ikke færre end 6 kværne og forsynet med fornødne trapper, vinduer og døre samt lofter og en grundmuret fod, hvortil kom et møllehus placeret øst for møllen".<sup>5</sup>

På en eller anden måde har Lorenz Claussen altså været involveret i dette byggeri. Måske var det indretningen af det grubbeværk, som dannede afslutningen på projektet, der kaldte den erfarne møllebygger til Århus. Hvorom alting er, så bekendtgøres det ved udgangen af maj, at vejrmøllen nu er "i fuldkommen brugbar stand" - med andre ord: fiks og færdig.<sup>6</sup> Hvad der siden vederfaredes den genopførte mølle, falder uden for denne fremstillings rammer, dog skal det - alene på grundlag af lokale kilder - præciseres, at den i 1875 blev solgt til et tremandskonsortium, der markedsførte den under betegnelsen Vesterbro Mølle. Som sådan kan den følges i vejviseren indtil 1918,



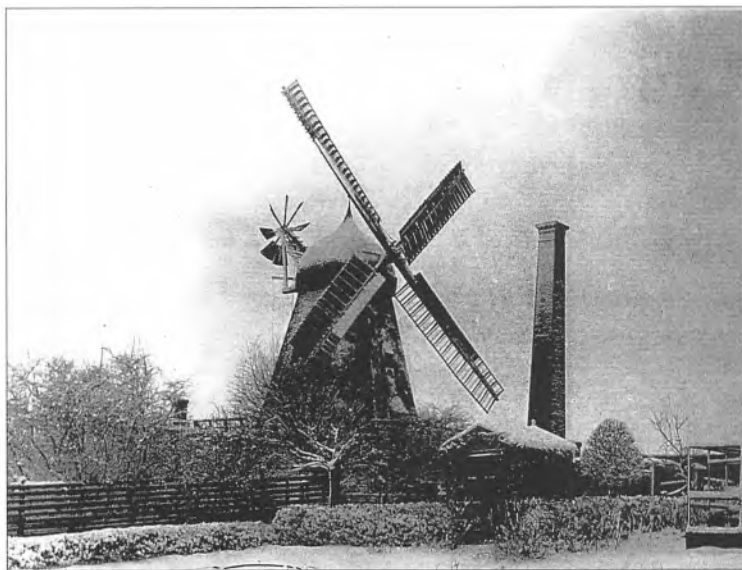
*Da den her omtalte hændelse indtraf, sad Kjerstine Fogh som enke efter mølleren Johs. Dahl. Hun var dog på vej ind i et nyt ægteskab, nu med Chr. Th. Guldager. Efter hans død flyttede hun til Moesgård, der ejedes af hendes søn. Her døde hun i 1855. - Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.*

hvor kommunen erhvervede ejendommen for at få plads til en forlængelse af Møns-

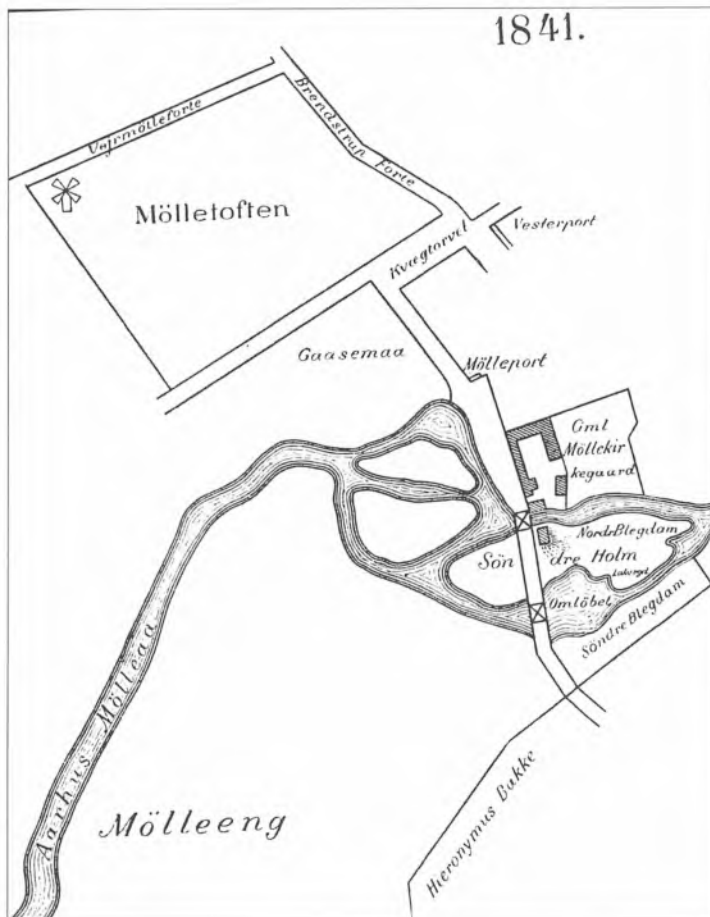
gade. Beboelsen blev dog skånet for nedrivning og taget i brug til husvildebøger.<sup>7</sup>

Men nu tilbage til de formalia og foranstaltninger, der blev følgen af, at bygmesteren var kommet af dage under opholdet hos fru Dahl. Ved den indledende runde af skifteforretningen, der efter sagens natur ikke kunne give anledning til store armbevægelser, blev det konstateret, at hans efterladte bagage - foruden den nødvendige værktøjskasse - bestod af en rejsekuffert, der bl.a. indeholdt nogle bøger og tryksager samt en kobberplade (!), 3 hvide forklæder (der vel må siges at høre professionen til), 2 barberknive, 2 nattrøjer og 6 hørgarnsskjorter plus diverse gangklæder såsom bukser og vest af manchesterfløjl. Knap en måned efter at disse genstande var blevet taget i behørig forvaring, rettede afdødes ældste søn, der var præst i landsbyen Gettorf syd for Eckernförde, anmodning til herredsfogeden om,

*Med et fotografi af H.A. Ebbesen, nu i Lokalhistorisk Samling, kommer vi tæt på Vesterbro Mølle, som den så ud, mens den endnu malede korn for omegnens beboere. En af de senere ejere har søgt at følge med tiden ved at knytte dampkraft til møllen - helt i Lorenz Claussens ånd!*







En kortskitse fra 1841 af stor dokumentarisk værdi viser, hvordan også vejrsmøllen afsatte sig spor i datidens navnestof. Her gengivet efter "Århus gennem tiderne III".

stærk slægtsbevidsthed blandt møllebyggerens efterkommere. Den kommer klart til udtryk i to artikler i tidsskriftet "Die Heimat", skrevet i 1964 og 1965 af et tipoldebarn, Minna Clausen, i Hamburg. De er i deres helhed velunderbygget, idet de støtter sig til et fyldigt og omhyggeligt plejet privatarkiv med talrige breve, dokumenter etc. Lægger man denne velbevarede familietradition til grund,

at faderens - som det hed: "ubetydelige efterladenskaber" - måtte blive tilsendt moderen, og da en skipper fra Sønderborg nogen tid senere anløb Århus, blev det ham betroet at transportere tingene hjem, hvor de hørte til. Dermed var tiden inde til at afslutte skiftet, hvilket skete den 21. juli.<sup>8</sup>

Mere end det her nævnte kan der ikke hentes fra kilder, der er til rådighed her i Århus, hhv. Viborg. Vil vi vide mere, må vi gå andetsteds hen. Her er det så heldigt, at vi kan henholde os til en meget

træder omstændighederne ved dødsfaldet i 1823 tydeligere frem. Det hedder nemlig, at Lorenz Claussen "under et besøg hos en datter, der var gift med en møller i Århus, forulykkede med døden til følge, dræbt af en møllevinge".<sup>9</sup>

Er dette nu troværdigt? Vistnok hvad dødsårsagen angår. Det er derimod næppe rigtigt, at han besøgte en datter bosiddende i Århus. Her er utvivlsomt tale om en tildigtning eller mistolkning af kirkeboens vending "hos Mad. Dahl i Århus Mølle". Sagt med andre ord som denne

*Bertha Weis, f. Schönheyder, der fra 1846 sad inde med værdigheden som frue i Århus Mølle, havde akvarelmaleri som sin hobby, oftest med de nærmeste omgivelser som motiv. Her har hun rettet blikket mod nord - fra mølle til mølle! Postkort, udgivet af Lokalthistorisk Samling.*



histories pointe: Det var med stor sandsynlighed en arbejdsulykke, der kostede den begavede, af uheld forfulgte dybbølmøller livet.

For fuldstændigheds skyld skal det tilføjes, at Lorenz Claussen var to gange gift, og at han efterlod sig i alt 8 børn. Af disse er der grund til at hæfte sig ved sønnen, der fra sin præstegård i Gettorf gav skifteforretningen et skub fremad. Han hed som faderen Lorenz Claussen og modtog et ridderkors og udnævnelse til konsistorialråd af Frederik den Syvendes regering, der i 1850erne havde store problemer at slås med som følge af, at store dele af embedsstanden i hertugdømmerne lod sig påvirke af den slesvigholstenske opposition.

Lorenz Claussen jun. forblev loyal mod sin landsherre, som han havde svoret tro og skyld, hvorimod hans egen søn, fabrikant

Carl Eduard Claussen, med hud og hår engagerede sig i oprørsbevægelsen. Det belastede selvsagt forholdet mellem far og søn og endte med et pinefuldt opgør - karakteristisk for den epoke, hvis klimaks blev helstatens sammenbrud og krigen i 1864.

Men det er en helt anden historie!

### Noter og henvisninger:

1. Dødsfaldet var dog indtruffet den 8., som det fremgår af Vor Frue sogns kirkebog. De relevante protokoller er bevaret i LA i Viborg. B 58 nr. 225 og 234. - Forvalter Lars Stilling nedsatte sig i 1828 som købmand i Vestergade, men flyttede kort tid efter fra byen. - Den pågældende herredsfoged var Dr. jur. David Seidelin, der døde i 1843.
2. Han funderede blandt andet over, hvordan brandrakter kunne affyres fra større afstand og luftballoner gøres styrbare.
3. En udførlig levnedsskildring af Lorenz Claussen

- foreligger i *Dybbøl Sogns historie*, 1976, s. 140 ff.
4. Nu i Statsbibliotekets håndskriftsamling.
  5. Således beskrevet ved taksationen til brandforsikring (Århus Kommunes arkiv).
  6. Aarhus Stiftstidende 31.5.1823.
  7. Smst. 1.3. 1875, Byrådsforhandlinger 1917-18, B 267 og 325 samt 1918-19 A 21. Se endvidere *Dit Århus* s. 241 og *Demokraten* 10.6.1963.
  8. LA Viborg, B 58, nr. 234. Hovedskifteprotokol-  
len fol. 97 samt dokumenter til samme.
  - 9 *Die Heimat* 1964, s. 42 ff. Det er den samme fremstilling, der ligger til grund for "portrættet" af Lor. Claussen. i *Dybbøl Sogns historie* (jfr. note 3).

# Farvel til Centralværkstedet

## DSB sletter sporene i Århus midtby efter 140 års virke

Af Viggo Lovdal

Centralværkstedet i Århus er ikke, hvad det har været. Virksomheden, i hvert fald på adressen i midtbyen, Jægergårdsgade, er næsten nedlagt. Endnu er der ca. 300 medarbejdere tilbage i bygningen ned mod gaden Spanien. Resten af de gamle bygninger ligger øde hen, de af dem, der endnu ikke er jævnet med jorden. Opførelsen af nye, moderne kontorbygninger

er gået i gang. Således tager Århus Kommunes social- og sundhedsforvaltning et stort kontorhusbyggeri i brug i slutningen af dette år. Nogle planer er skrinlagte, andre tager form, så man kan sige, at der endnu er gang i sagerne i Jægergårdsgade, men nu på et andet plan. Ikke alene er det en meget stor arbejdsplads i midtbyen, århusianerne nu siger farvel til, det er



*Et kig mod Jægergårdsgade fra værkstedsområdet. I baggrunden den fredede administrationsbygning, opført 1909. Foto: Viggo Lovdal, 1996.*

også en arbejdsplads med rige traditioner og en virksomhed med rødder tilbage til industriens barndom. I 1862 blev Jyllands første jernbanestrækning - fra Århus til Langå - indviet. Samme år blev DSB's jernbaneværksted i Århus etableret. Der var ved åbningen af jernbanestrækningen opstået et behov for at få jernbanemateriellet efterset og vedligeholdt, og i takt med banenettets udvidelse voksede værkstedet. I 1867 overtog staten de Jysk - Fynske Jernbaner, kravet til Centralværkstedets ydeevne steg og medførte en stadig udvidelse af areal og kapacitet samt indførelse af nye maskiner. De sidste store udvidelser af værkstedet blev foretaget i 1940-erne og 50-erne. Omkring år 1900 var arbejdsstyrken nået op på ca. 800 mand, i 1948 beskæftigede værkstedet, der nu havde skiftet navn til DSB's Centralværksted, ca. 1800 mand. I næsten 140 år har værkstedet, eller det værkstedsområde, som det nu med tiden udviklede sig til, markeret sig fremadrettet

og betydningsfuldt i byens og jernbanens historie.

### En arbejdsplads med en speciel ånd

Centralværkstedet har været en arbejdsplads med en helt speciel ånd. En familiearbejdsplads, så at sige, her har det ikke været ualmindeligt, at en søn fulgte i faderens fodspor og ansøgte om læreplads eller ansættelse. Denne artikels forfatter har således oplevet at være inviteret til en håndværkers 40-års - jubilæum, hvor festens yngste deltager var en nyantaget lærling. Han var kommet med til den lille sammenkomst i kantinen, fordi det var hans farfar, der var jubilaren. Hans far var der også, naturligvis, for han var også ansat. Tre generationer, alle med dagligt virke på Centralværkstedet, festede. Det fortæller lidt om den specielle ånd, der førhen kendetegnede stedet. Korpsånden herskede her. Det sociale sammenhold var godt og ret så usædvanligt for en virksomhed af den

størrelse. Utallige har de været, de foreninger, der gennem årene har virket og har haft så gode kår på Centralværkstedet. Næsten alle fritids-



*Et kig ind i et værkstedsområde, der nu er forladt af DSB, ca. 1995. Foto: Viggo Lovdal.*





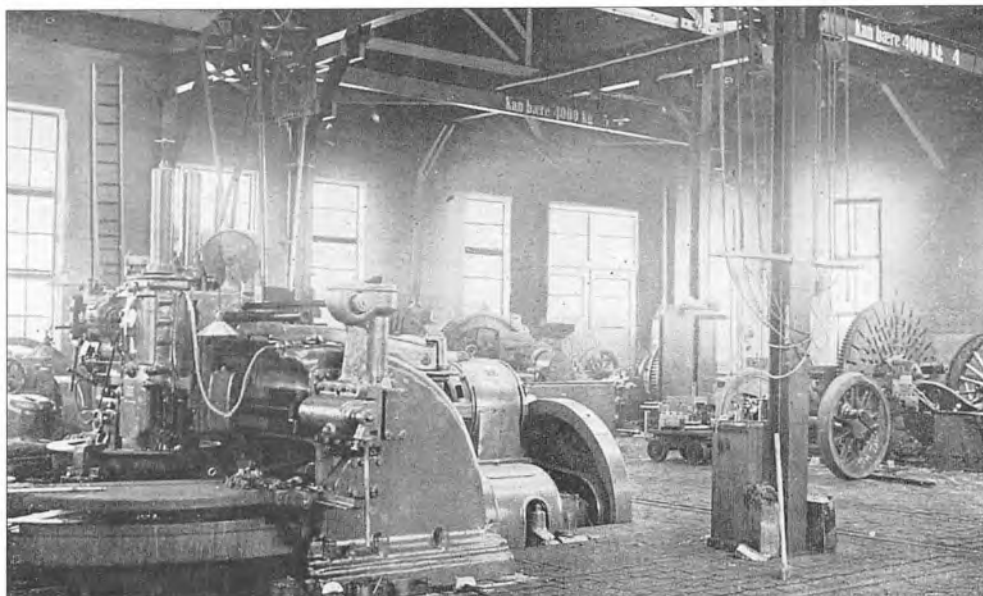
*Centralværkstedet havde også et centralmagasin, det nuværende Hovedlager 50. Her ses magasinets personale. Foto: L. Jensen, Ålborg 1929.*

aktiviteter har man kunnet dyrke i en forening, hvis man havde lyst til det. Idræt af forskellig art, skydning, kunst, musik og sang. Således har landets eneste jernbanesangkor, Jernbanesangkoret 1910, hjemsted i Århus og har øvelokaler i filialværkstedets lokaler i Augustenborggade. Som navnet antyder, har dette kor bestået og virket i 90 år. Medarbejderne har fundet, at det alt sammen har værdi, også for klimaet i det daglige arbejde. Også foreninger med henblik på fælles sikkerhedsnet blev stiftet, bl.a. en sygekasse. Fagbevægelsens virke har selvsagt også gennem årene været væsentligt, hvor så mange medarbejdere har virket side om side. Forskellige organisationer har været tilsluttet, hver gruppe har kæmpet for sit og sine, men alle har trukket på samme hammel med henblik på at opnå så gode forhold på arbejdspladsen som muligt.

### **Sociale arrangementer**

Dansk Arbejdsmands Forbund, som SID hed førhen, havde så mange ansatte på DSB's Centralværksted, at der var medlemmer nok til at have en selvstændig fagforening på værkstedet. Fagforeningen blev stiftet i 1903 og virkede til 1993, få måneder før 90 års jubilæet kunne fejres. Der foreligger en del skriftligt materiale fra fagforeningens arkiver, der kan fortælle om bl.a. sociale arrangementer, der blev satset så meget på og værdsat så højt på arbejdspladsen. Det hedder bl.a. i nogle af de gamle optegnelser:

Fagforeningen satsede på fælles aktiviteter allerede fra starten. Fællesindkøb, julehjælp og oprettelse af sygekasse var områder, man med ildhu tog fat på ved foreningens start i 1903, men også sociale arrangementer hørte med til foreningens virke fra starten. Disse arrangementer



*Interiør fra værkstedets hjuldrejerafdeling. Foto: L. Jensen, Ålborg 1929.*

skulle skabe en samhørigheds- og fællesskabsfølelse medlemmerne imellem og var med til at understrege opfattelsen af, at på Centralværkstedet havde også foreningslivet gode kår. Fagforeningen stod som arrangør af juletræs- og stiftelsesfester og en årlig sommerudflugt. Allerede i 1905 var der på årets første generalforsamling stillet forslag fra medlemmerne om at afholde et bal i løbet af vinteren. Festudvalget lovede at undersøge, om der kunne blive tilslutning til et sådant arrangement.

Efterhånden blev festarrangementerne en tradition i foreningen. Sommerudflugterne gik bl.a. til Stautrup, Lystrup, paviljonen i Risskov, Ørnereden eller til fjernere mål, bl.a. Grejsdalen. På denne tur benyttede medlemmerne toget. ”Anført af fire musikere begav deltagerne sig fra toget mod festpladsen, hvor man spiste den

medbragte frokost”, hedder det i referatet fra sommerudflugten.

Stiftelsesfesten blev en populær tradition. Der foreligger således fra 1924 en omfattende redegørelse for årets fest. Den 11. marts er der bestyrelsesmøde, og her forelægges forslag til programmet for stiftelsesfesten den 5. april. Mødeprotokollen beretter herom:

”Man har tænkt sig at begynde med underholdning, dilettant af nogle af medlemmerne og deres pårørende, som er godt i gang med prøverne. Foruden musik til stykket har frøken Helga Hansen lovet i mellemakterne at spille nogle violinsooloer, akkompagneret af hr. Ejner Rasmussen. En mand fra Skive er kendt som en dygtig oplæser og vi vil forespørge om han kan komme til stede. Derefter kaffebord, et par små taler og en sang i dagens anledning, derefter bal til kl. 02.00. (ing-

en overdans) Billetpriser: Medlemmer med damer 2 kr., voksne børn 1 kr., fremmede 2 kr. pr næse.”

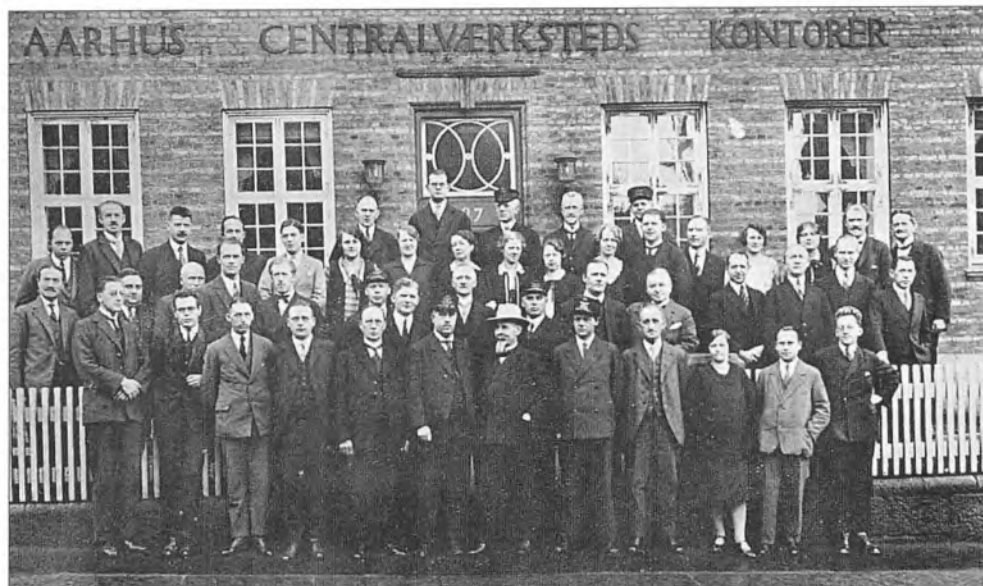
Man får indtryk af, at bestyrelsen havde gjort et godt stykke arbejde for at få en virkelig god fest stablet på benene i foråret 1924. At festen skulle slutte, medens legen endnu var god, fremgår af beslutningen om, at festen skulle slutte kl. 02.00 - ingen overdans her. På et bestyrelsesmøde den 22. maj samme år blev det besluttet at arrangere årets sommerudflugt til Ørnereden. Formanden havde forhørt sig hos Dampskibsselskabet Bugten om prisen for at blive sejlet frem og tilbage inklusive et lille vend ud over bugten. Prisen var 200 kr., prisen for fælles kaffebord på Ørnereden beløb sig til 125 kr. + skat. Der var afsejling fra havnen lørdag den 14. juni kl. 15.00 og afsejling tilbage fra Ørnereden kl. 23.00. Udflugten var gratis for medlemmerne med damer, ligesom også ukonfirmerede børn kunne deltage gratis. Voksne børn betalte 50 øre, fremmede børn 1 kr. Der var bal på Ørnereden til kl. 22.30. Efter arrangementet kom der kritik fra deltagerne over musikken. En kritik, der måtte være berettiget efter følgende bemærkning i forhandlingsbogen at dømme: ”Man kunne ikke have tre musikere, der blæste hver sin melodi”.

## Oplysningsarbejde

Oplysningsarbejde har altid været værdsat og bakket op af medarbejderne på Centralværkstedet, helt frem til nutiden. I de senere år er det f.eks. blevet muligt at låne bøger på værkstedet. Det er det såkaldte arbejdsbibliotek, der fungerer i samarbejde med de lokale biblioteker.

Der kan lånes bøger en gang om ugen, og dette tilbud blev allerede fra starten for få år siden vel modtaget. Allerede i 1920-erne betalte Arbejdsmændenes Fagforening for de medlemmer, der ønskede at gå på aftenskole, og i de følgende år blev oplysningsarbejdet mere og mere sat i højsædet og vurderet som nødvendigt, hvis medlemmerne skulle kunne ”begå sig”. I hele fagforeningens levetid har der været folk, der har prioriteret oplysningsarbejdet højt. Faggrænser er der ikke skelet til her, uanset tilhørsforhold har oplysningsarbejdet fungeret til gavn og glæde for mange ansatte på Centralværkstedet. Der startedes meget beskedent med afholdelse af et par studiekredse og foredrag, men efterhånden som tanken om oplysningsarbejdets vigtighed vandt frem, blev aktiviteterne udvidet betydeligt, man afholdt et stort antal studiekredse, hovedsageligt om økonomiske emner som pensionsspørgsmål, økonomisk demokrati o. lign. De fleste studiekredse var åbne for deltagelse for alle medlemmer, og tillidsmænd kunne deltage i dem alle. Der blev arrangeret foredrag med folk fra byrådet og repræsentanter fra DSB’s ledelse. Derudover tilrettelagde man aften- og sommerture, weekendophold på højskoler samt udlandsture, bl.a. til Italien og det daværende Jugoslavien.

Gennem årene har der også været arrangeret utallige studierejser for Centralværkstedets lærlinge, ofte til udlandet. Her fik de unge mennesker lejlighed til at se, hvordan jernbanemateriel i andre lande bliver fremstillet og vedligeholdt. Et værdifuldt indslag i deres egen uddannelse, har flere af disse lærlinge fortalt denne artikels forfatter. Oplysninger om



*Kontorpersonalet ved Centralværkstedet, fotograferet foran administrationsbygningen 1929. Bygningen, der er opført 1909, er nu fredet. Foto: L. Jensen, Ålborg 1929.*

oplysningsarbejdet findes heldigvis i rigelige mængder, idet der åbenbart siden arbejdet blev indledt er ført omhyggelig protokol over de ting, der er blevet arbejdet med. Der findes således en "Forhandlingsbog for værksteds- og remisearbejdernes oplysningsudvalg i Århus", ført helt tilbage fra 1936. Allerede dengang arbejdedes der blandt andet med pensionsspørgsmål. I et udvalgsmøde blev det oplyst, at "Formanden havde haft en samtale med overportør Jensen, der havde lovet at lede kredsene med pensionsregler". Der blev optaget et lån på 200 kroner, således at studiekredsen blev gratis for deltagerne. I krigsårene 1940-45 fungerede oplysningsarbejdet også fint, fremgår det af optegnelserne. Såvel på Centralværkstedet som i Folkets Hus og De Unges Hus er der ofte møder. Også virk-

somhedsbesøg har været praktiseret i en lang årrække. I 1950 enedes man om at sende "en present til det personale, der havde vist rundt på Ceres". Op gennem 60-erne er der talrige virksomhedsbesøg og udenlandsrejser, bl.a. til Italien, ligesom studiekredsene stadig fungerer godt. I 1920-erne begyndte oplysningsarbejdet i fagbevægelsen. I det nye årtusinde er dette arbejde stadigvæk en hovedhjørnestein i organisationsarbejdet.

### **Sporene slettes**

DSB's Centralværksted i Århus er rangeret ud på et sidespor. Virksomheden midt i byens hjerte synger på sidste vers. En epoke er afsluttet. Fra at være en primitiv arbejdsplads forandredes værkstedet gennem årene til at blive en moderne virksomhed med høj teknologi, hvor det var



attraktivt at arbejde. Nu er løbet kørt. De gamle bygninger står der endnu – ubrugte og prægede heraf. Som bekræftelse på, at alt, hvad der ikke bliver brugt og vedlige-

holdt, går til grunde. Inden så længe er et helt nyt byområde etableret på det gamle værkstedsområde. DSB sletter sine spor i Århus midtby.



*MY 1135 får den store tur i ombygningsværkstedet i Århus, ca. 1995. Foto: Viggo Lovdal.*

# I daw ska' vi tæsk'

Af Niels Peter Boye-Nielsen

*Der er oplevelser og daglige gerninger, som altid vil være de samme. Det gælder naturligvis også arbejdet i hverdagens landbrug. Naturligvis er rutinerne blevet ændret med maskinernes overtagelse af hele processer i de faste gammelkendte arbejdsgange. Mejetærskeren har nu helt overflødiggjort tærskværket og vinterarbejdet i laden. Men erindringen om det at tærske, hele tærskearbejdsgangen, er for de fleste voksne fra landet med en vis aldersmæssig ballast stadig noget, som er lagret i hukommelsen. Men ikke alt sammen for det bedste. Det kunne være en vinterdag, for eksempel i 1950, at man skulle have denne oplevelse:*

Når der var malket om morgenen, og køerne havde fået deres ituhakkede roer kørt op foran sig på fodergangen, da var det værste morgenræs overstået. Nu var mælken klar til at blive hentet af vores mælkekusk, Viggo Jensen, der bragte hele Gl. Hinnerup-egnens mælkemængde til Grundfør Andelsmejeri, Engholm. Hver eneste dag, præcis som et urværk, kørte den store fladvogn ind på vores stenpiggede gårdsplads, og ligeså sikkert littede den fjermer hest sin hale og lod hestepærerne trille hele vejen hen til stoppestedet ved kostalddøren.

Denne proces med hestemøget var

vore karle og mælkekusken altid uenige om. For det skulle jo fejles op. Karlene sagde, at det var noget fandens svineri, og Viggo Jensen holdt på, at det bare var naturligt. Denne daglige diskussion varede i årevis.

Men mælken var klar til tiden. Det skulle den være, og så slap man da for at få noget mælk til at stå over til dagen efter.

Det var nemlig så forbandet flovt, for dermed viste man jo, at man ikke kunne komme op til tiden om morgenen. Man kunne altså ikke "få lettet røven fra fisekassen", som det lød på den tids tjenestekarlesprog.

Efter morgenmalkningen skulle hestene have hø i hækken og valset havre i krybben. Så havde alle nok at få tiden til at gå med.

Grisenes fodring tog ikke lang tid. Grutning stod i den gamle hakkelsekasse, syrnetmælks- og valletruget var ved siden af. Der var kun fem svinestier, så grutningsskovl og mælkespand oprettede i et ruf den gladeste snasken, uden lige. Skrigeriet forud var kun en påmindelse om, at man ville først til fadet.

Nu var der ro. Klokkeren var halv otte. I køkkenet ventede voksdugsbordet. Vores morgenmad var klar. Det var: Kogt mælk



med afskårne rugbrødsterninger, altså "mælkebrød", dampende varm og klar til at spise. Sådan en tallerkenfuld med lidt salt på, det gjorde godt.

Var mælken lige lidt for varm, så "druknede" man rugbrødsterningerne ved at trykke dem ned i mælken med skeen. Gnallingerne svippede så rask op igen. Altså var de "dykænder". Men vi måtte ikke lege med maden, vi skulle vise den respekt og spise ordentligt.

Efter mælkebrødet fik vi kaffe og sigtebrøds mellemadder med ost eller syltetøj. Kaffen var skoldende varm. Den kvikkede op og brød den lange tavse mælkebrødsspisningsandagt.

Nu kunne og måtte vi alle sammen sige noget eller fortælle noget. Måske havde vores karl været i byen om aftenen og havde nogle oplevelser derfra. Det kunne også være mor, der havde noget praktisk og nyttigt at give videre. For hver eneste dag var nyttig.

Men det kunne bestemt også være vores far, der ville indvi os i et eller andet, han absolut syntes var vigtigt. Så var der så stille, at ørene strittede. Det ville være galt, hvis man ikke havde forstået noget betydende eller et heltemæssigt udført faderligt vovestykke fra hans tidlige ungdom. Så var man da et slemt doggerhoved.

Men morgenmadsfællesskabet var nu også det tidspunkt på dagen, hvor man fik at vide, hvad der skulle arbejdes med resten af dagen. Det værste, der kunne blive sagt sådan en kold og mørk vintermorgen, havde altid et forspil.

Far rømmede sig et par gange og kom til at hoste. Hoste hult og længe. Cigaretterne havde sat sig i lungerne. Hvor er

tændstikkerne? En ny cigaret blev tændt, suget halvt ihjel, og så rost med et dybt: Aa, ah, - for fanden. Nå, men vi skal til at være færdige: I daw ska' vi tæsk'.

Der skulle tærskes korn i laden.

### **"Det væst', det æ' og tæsk"**

Det at tærske var vel det værste arbejde vi vidste. Det var træls og beskidt. Vi blev sorte både udvendig og indvendig. Støv og væmmeligheder satte sig alle steder. Når man var færdig skulle man vaskes ekstra, for det kløede og stak alle vegne. Og man skulle vaskes udenfor, for man svinede alt til, som man nu så ud efter en tærskedag.

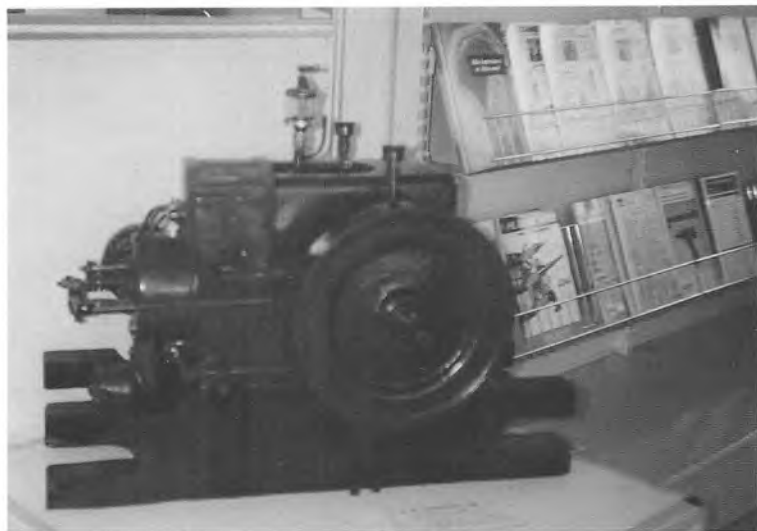
Byg har haser, der river og ikke vil gå ud af ens tøj, havreavner støver, så ens næsebussemænd bliver kulsorte og ikke kan spises. Rugkerner har nogle lange vedhæng, der giver kløe og halshakeri, der er helt grønt.

I hvert fald ville øjnene blive røde og ophovnede i et par dage. Det at tærske korn, var et forbandet beskidt arbejde. Men det skulle jo gøres. Alle var ramt af tærskningens åg. Nu skulle alt omstilles i dagens dont til dette nødvendige, men ikke attråede gøremål.

I kostalden skulle der gøres færdigt i en fart. For rask skulle det gå alle steder. Tempo og kommandoer. Skynd dig dog - bliv nu færdig - vi har travlt - lad det ligge til i morgen - vi skal ind i laden - kom nu !

Far var meget ordknap. Det her var alvor.

Han påtog sig selv at smøre tærskværket og pakkeren, der skubbede halmen op på kostaldloftet. Smørenipler- ne var skruekopper.



*Denne 7 hk FF-motor fra Bjerringbro var vort tærskværks drivkraft fra 1927 til 1956. En petroleumsmotor med stor sejtræksevne.*

Det var altså store rummelige skruestuder, som man forsigtigt drejeskruede af mod venstre for at fylde dem op med ADAMS konsistensfedt. Så blev de igen skruet på mod højre, men kun halvt ned, smørelsen skulle fordele sig.

Den fedtmængde, der herved tvangsmæssigt blev presset ned i det bevægelige leje, var nok til at forhindre det i at blive varmt eller gå fast. Altså forhindre et stop, en ødelæggelse af lejet eller værre endnu - en brand. Brand var det værste af alt, og måtte aldrig finde sted.

Kontrol og eftersyn af alle fladremmene bag på værket var ekstra sikkerhed, der var overladt den ansvarlige. Ingen slinger i kopperremmen, der fragtede kornet fra kørneren og soldene op til udkøringsstudsens til kornsækken.

Kornet i sækken var det færdige resultat af dagens anstrengelser. Halm og avner var naturligvis biprodukter, men de var nødvendige fodermidler.

Så var der motoren. Måske var den det

allervigtigste. Vi boede så langt ude, at der ikke var ført elektrisk kraft til ud os. Ledningerne var for tynde, sagde far. Altså var vi

nødt til at være tilfredse med vores petroleumsmotor.

Det var en FF-motor fra Bjerringbro. Den var driftsikker og økonomisk. Og så syntes vi, at den lød så godt. Tøf - tøf - tøf - øf - øf - øf - øf. Det kunne høres langt væk, helt til Norring og Søften. Der var bare smæk på, når vores petroleumsmotor var i gang.

Der skulle en smule smøreolie til de åbne lejer fra en oliekanade og en skvæt benzin i tændingsgruben, tændrøret renses og dubbes tørt, petroleum påfyldes fra BP-dunken med patentskruelåget.

Vand skulle hældes i kølegruben ovenfra, og kun lige ned i motoren, ikke sjaskes i. Så var alt stort set klar for værkets og motorens del. Det var fars ansvarsområde.

Det var nu tid for dagens femte cigaret. Den nød han stående omme bag motorhuset ved den hvide syrenbusk og jerndyngen. Der stod gårdmanden og så op over marken, op til Dallet og slugten.

Ingen med normal tænkeevne turde forstyrre ham.

Karlen var for længst færdig med hestene. Der var striglet og muget og fodret. Døren var ordentlig lukket og vandspanden sat på plads.

Nu var han i gang med at ”slå korn ned”.

Da kornnegene var sat nøjagtig og fint i flettede rækker med hæld bagover, dengang de blev kørt hjem fra marken i høst, så stod de nu lette at tage igen i den rette orden. Og uden at man skulle rykke i et forkert og mere fastsiddende. Let og godt, frem og tilbage i rækken af neg. Altid det forreste, det ville jo selv så gerne!

Det indhøstede korn var tørt og let. Det støvede af tørhed. Men det kunne nu også have andre storpartikler i sig. Havde det regnet før ”Kjærrestederne”, kornsættene, var kommet i hus, så var markjorden jo regnslået op i stråene og aksene. Det gav nu ondt støv.

Støv fra laden, fra tidligere tærskedage, blev også hvirvlet op igen. Og tidsel-fnug i massevis, som en snestorm. Skidt og møg i store tåger.

Negene kastede karlen ned fra stænget. Det var det loft, der var over de granstænger, der var lagt på langs over ladens tværbjælker. Her var der god tørring og luftning, så alt var udnyttet pladsmæssigt. Laden var ikke bygget til en stor avl.

Negene blev kastet med præcise kast og landede i køreporten. Her stod der ellers til daglig vogne, men de var trukket ud sådan en tærskedag for at gøre plads.

Nu lå så negene her på cementgulvet og skulle bæres hen og stables op i

tværgående lodrette stakke lige fra pålægningsbrættet ved tærskeværket og så bagud til køreporten.

Negene skulle ligge rigtigt. Det vil sige med toppen samme vej. Modsat i næste lag. Og sådan skulle det sgu' være. Dette var: ”at slæbe korn hen”. Det var ”knæjarbejdt”, og det skulle man i gang med, når der var muget i kostalden og køerne havde fået halm at æde og avner at ligge på.

Det gav tidsler i fingrene, for tidsler hørte kornneg til, sagde far. Der skulle strøes godt under køerne, for at de kunne have det godt.

Avnerne fra laden var fra forrige tærskedag og blev båret ind i kostalden i avnekurven, der var en løb af ståltråd. Med hånden spredte man så avnerne op under kreaturerne og fik selv tidsler i fingrene og byghaser op i ærmerne, andre satte sig fast i striketrøjen.

Det var et forbandet træls arbejde, men sådan skulle det være. Arbejde syntes helst at skulle være en halv straf. Sådan følte mange det dengang. Men hvad ellers?

Man kunne jo ikke løbe sin vej, man måtte tage det, som det var. Men af alt træls på landet så var ”det væst’, det æ’ og tæsk”, sagde vi. Det var det værste, vi vidste. Men det skulle jo gøres.

Nu skulle man i gang. Far havde røget et par ekstra cigaretter omme bagved motorhuset (udtales med tryk på anden stavelse). Nu var han ladet op og klar. Vi andre var parate på hver sin plads. Alle var tavse. Man skulle holde sin kæft, for nu var det alvor.

Petroleumsmotoren blev startet med håndsvinget, og når eksplosionstempoet



*"Ilæggekniven" – den var meget sikker og praktisk, faldt ikke ud af hånden og ned i cylinderen på tærskværket.*

var konstant og glad, så kunne karlen langsomt trække den brede drivrem over fra den løse remskive på tærskværket til den faste på cylinderen i vort gode 16" Dronningborg tærskværk.

Det gav en ny lyd og en uigennemsigtig støvsky. Håndtaget med de to nedadvendte jernpinde, der kunne styre remmen, blev sat i klemme med et stykke ståltråd, og så var vi i gang.

Far ville lægge negene i tærskværket. Han skulle så skære selvbindersnoren om neget over, og fordele neget jævnt ned i cylinderen. Altså stod han højt oppe på en omvendt Tuborg-ølkasse til venstre for værket.

Kasper-smeden havde splejset en "ilæggekniv" til far. Det var et brødknivsblad i halv længde, der var blevet nittet på en læderstrop, som så var til at stikke hånden ind i.

Kniven sad nu vinkelret ud fra hånden, og man havde den fulde bevægelsesfrihed med hånd og kniv. Uden at tabe

kniven ned i cylinderen, der brølede foran manden. Det var fikst og godt, og det gav en maskulin sikkerhed at stå deroppe på ølkassen med kniven svingende fra en åben hånd. Det var kommandoposten i laden.

Karlen, der skulle "lægge på bræt", var klar med sin fork lige bag far, så negene kunne lægges med toppen nøjagtigt skråt frem, hver eneste gang. Der kunne således ligge tre-fire neg tæt sammen hen ad ilæggebrættet, når der ellers i en fart skulle ses efter andet henne ved tærskværket.

Kornsækkene skulle jo også passes. Altså sækkes op, løftes og formes, for at kornet kunne fordele sig i sækken. Avnerne fra rysteren skulle kastes skråt bagud fra værket op mod kostaldøren. Det skete med en gammel tregrenet roegreb, når der var fyldt op bagved avnerysteren.

Det var lige her, blæseren sprudlede alle tågerne af støv og uhumskheder ud. Det foregik med en rask bevægelse, så man hurtigt var tilbage ved startopstillingen. Altså ved ilæggebrættet. Der måtte aldrig mangle neg på brættet. "Neg på bræt, og et nyt på vej, det er derfor, du er her!".

Oppe på loftet over kostalden og kraftfoderrummet var det "knejten", altså mig, der havde sin plads. Her skete der meget, for her kunne man gå alene og i fred, dyrke sine fantasier.

Halmen kom jo op fra tærskværket på halmslisken. Den blev skubbet gennem pakkeren efter at være rystet godt fri for kærner over den åbne del af det lille tærskværks rillede halmrystere. Herfra fragtedes den løse halm videre bagud ved

hjælp af den trebøjede knastaksels bevægelser.

Hvis ellers den flade pakkerem var passende stram og havde fået remvoks i rimelig mængde, så gik alt godt hertil for mig. Sprang remmen af, brød helvede løs. Så skulle man råbe så højt man kunne, at remmen var sprunget af.

”Ræmmen æ’ sprången å”. For så holdt man straks op med at lægge i tærskværket i den anden ende. Men der skulle råbes meget højt, for tærskværket larmede, pakkeren knæprede og FF-petroleumsmotoren bankede så højtlydt, at man kunne høre det oppe i Dallet og helt ovre på Engelbjerggaarden.

Råbte man ikke straks, ”så var det vel, fordi man stod og sov eller ikke interesserede sig for sit arbejde”. Egentlig skulle man have nogle gode lussinger, lød truslerne. Men så galt gik det nu aldrig.

Når remmen sprang af, så hobede den løse halm sig op i en høj dyng over rysterne og truede med at stoppe halmfagangen eller falde bagud igen. Så kunne det hele gå i knot. ”Det er sgu’ din skyld det hele, - du ku’ ha’ passet bedre på!”.

Opgaven bestod i, at man skulle sørge for, at der ikke var for meget halm at skubbe med for halmpakkeren. Halmslisen opad klarede sig, ovenfor var det, at der skulle holdes ryddet.

Halmen kom normalt op ad slisen i en pæn og rolig glidning. Herfra kunne man bruge den afkortede fork til at skubbe/køre den løse masse videre.

Der var næsten ingen plads inde under taget, så det var et ”knæjtarbejd”. Man måtte bøje sig sammen for at sno sig under de bjælker, der bar lofter og tagspær. Der skulle svinges vinkelret fra

halmslisen hen over loftet med denne skubbemængde halm. Hen over trægulvet, der var loftet over kostalden.

Kostaldloftet var af ru granbrædder. Det var ret svære brædder, der kaldes rigler og er 4-5 cm tykke. Men de var lagt op i 1911, da kostalden blev bygget. Siden da var damp og ammoniak duftet op i loftet, så bærekraften var stærkt aftaget. Brædderne var rådne og møre.

Da de var helkantede og ikke plovede, var der mange revner ned til køerne, der stod nedenunder. Det var bedst at træde på to brædder ad gangen, for så var man mest sikker. Hullerne gik man udenom.

Men alligevel skete det ret tit, at man gik igennem med et brag. Så stak benet langt ned i kostalden. Det hudløse lår og den skrammede drengeskank var en grinagtig loftsuro over de nu tilstøvede køer.

Hverken halmskubberen eller kreaturerne var at misunde. De voksne gik ikke gerne på halmloftet, børn vejede kun det halve. Men alt var jo, som det skulle være.

Halmen blev skubbet hen over loftet og blev løftet op mellem hanebjælkerne i halmfag af samme bredde. Så skulle der ”vøjes” i det. Det skulle trædes sammen, så der blev plads til mere.

Og det skulle alt sammen nåes, før der igen var skubbet så meget halm op fra pakkeren, at der blev en pukkel. For fanden da. ”Men husk nu at skub’et godt ind under taget, - do håe jo ti’ nok!”.

Vinduerne i læsiden af laden var åbne for at bortvejre en del af støvmængderne. Resten suste op til halmskubberen på loftet.

## Så skulle der fejles

Sådan gik det for sig i to-tre timer, formiddag og eftermiddag. Men så var vi færdige for den dag, og så skulle der fejles. Medens værket stadig var i gang. Kosten og skovlen i laden var noget finere end de andre redskaber på gården. De måtte kun bruges til laden og i kornet.

Derfor var de rene og helt uden indtørret mæg eller skidt. Med ladekosten blev der nu fejlet godt i hele ladelængden, hen til ilæggebrættet, omme bag fra værket og henne fra avnedynge. Alt dette skulle igen gennem tærskværket for at få de sidste kerner med.

At feje bagved var farligt, for der var kun lidt plads op til væggen, og remmene var mange og drejede for at give andre trækretninger. Men de manglede alle sammen dækskærme. Alle var uden beskyttelse. Skærmene, som tærskværket ellers var "født med", de fyldte op, så alle var skruet af og sat op på kornmagasinet.

Alt gik som efter en snor, enhver kendte sin plads og sin forpligtelse. Skulle noget mangle, så var der en sikker leder med en skarp kommando oppe fra ølkassen. Her stod far og røg cigaretter samtidig med, at han lagde de opskårne neg i tærskværket.

Når cigareten var færdigrøget, knipsede han stumpe ned i suget, cylinderen, og den forsvandt i en glødebyge. Gården brændte jo aldrig, så helt så farligt, som det så ud, var det vel ikke. Vel som at slukke en tændstik lynhurtigt i en kop benzin, ligesom i fysiktimen i skolen.

Da der var mange mus, havde vi bukserne inde i støvlerne, ellers kunne musene jo løbe op ad benene og bide én i

tissefyren - måske bide den af! Men det havde så en anden og negativ følgevirkning, når buksebenene var inden for skafterne, så dryssede avner og byghaser ned i støvleskaftet.

Det kradsede forbistret. Når vi var færdige i tærskeladen, "så rejste piggene (byghaserne) sig". De fik en skæv vinkel mod benet og stak kradsende ind igennem strømperne.

Jeg besluttede allerede dengang, at hvis jeg skulle være landmand, så ville jeg aldrig nogensinde avle byg, for det kradsede. Havre var blødt og godt. Men det gav jo ingen penge, sagde min far. Se så måtte man jo selv vælge, hvad man syntes var bedst.

Sækkene med kornet skulle bæres op på kornmagasinet over hestestalden og karlekammeret. Her var bærepinden det gode hjælperedskab. To lige store mænd tog da ved sækkesnøvsen med "den bageste hånd", og i den godt sækkebrede bærepind, der var et oversavet skovlskaft, "med den anden hånd".

Man bøjede sig ned, satte pinden lidt over bunden på sækken. Så løftede/svingede man sækken op på rækværket i mandsbærehøjde på den klare kommando, 1 - 2 - 3. Nu kunne karlen gå under sækken og bære de knap 100 kg op på kornmagasinet. 10 - 12 sække var normalt, men det kunne jo være mange flere.

Det var et lille tærskværks resultat, vore naboer kunne tærske mere på samme tid. Men disse naboer havde elektromotor og trækraft nok.

Petroleumsmotoren skulle stå for åben dør resten af dagen for at køle af og have det godt. Der lugtede godt i mo'torhuset.



Der var varmt og dejligt.

Efter tærsketid var det tid for at blive klatvasket før middagsspisetid, eller, hvis det var om eftermiddagen, før køerne, heste eller grise skulle passes færdig for den dag. ”Støv skal vaskes af i koldt vand”, sagde far. ”Varmt vand flytter kun skidt, og så er vi jo lige vidt”.

Derfor, ud på gårdspladsen med en zinkspand med koldt vand til ansigtsvask. Kraven på trøje og skjorte blev foldet bagover, og så kunne man håndplask vand op i og om ansigtet, for at øjne,

næse og mund kunne skylles fri for alt det sorte støv og skidt.

Der kom ikke meget af det kolde vand om i nakken, for så løb det jo ned af ryggen. Hænderne blev rene næsten op over håndleddet. Vandplaskeriet var hurtigt overstået. Det var koldt, og der var andet og mere nyttigt arbejde at gøre.

Efter sådan en tærskedag havde vi i grunden alle sammen en god fornemmelse i os: Nu var der da nok fjorten dage til vi igen ”sku’ tæsk”.

# Kalø-udsigten - og billeder af den

Af Vilfred Friberg Hansen

Når man kommer fra Århus-siden og kører mod Mols bliver man uundgåeligt betaget af den flotte udsigt over Kaløskovene og Kaløvig, med Kalø slotsruins massive ruintårn ragende op fra halvøen ude i vigen og med Mols' bjerge rækkende op mod horisonten i baggrunden.

Udsigten har betaget mange før vores generation. Måske er det netop kombinationen af natur og historie, der taler til os og giver den særlige stemning. Sådan oplevede Kalø slotsruins udgraver, professor C. N. Schou fra Nationalmuseet det i hvert fald. Naturligvis var han specielt optaget af slotsruinens betydning for oplevelsen af landskabet. I "Fra Nationalmuseets Arbejdsmark" 1944 skriver han: "Fra alle sider i Kaløegnen - en af de mest storliniede i vort land - ses borgøen, der som et eventyr eller et levende stykke historie synes at svømme på havfladen. Dansk landskab og dansk historie mødes på en egen koncentreret måde på dette sted...".

I dag har Skov- og Naturstyrelsen og Århus amt sørget for muligheden for den mest storslåede udsigt over Kaløvig og Kalø slotsruin, idet bronzealder-gravhøjen Store Bauehøj mellem Rønde og Kalø Gods er afdækket for vegetation, og der er lavet parkeringsplads og oplys-

ningstavle, samt trampesti fra landevejen op til højen. Store Bauehøj ligger 102 m over havets overflade og udsigten heroppe fra er overvældende, hele horisonten rundt. Direkte mod syd har man et kik gennem det grønne bælte mellem Ringelmoseskoven til venstre og Hestehaveskoven til højre, med Bregnet kirkes hvide slanke tårn lysende op i alt det grønne midtvejs, og med Kalø slotsruins røde murmassiv pegende op fra halvøen i bunden af udsigten.

Når man står heroppe kan man se for sig, hvordan isen i den sidste del af istiden formede landskabet. De to store gletschertunger, der dannede Kaløvig og Ebeltoftvig skyder sig frem sydfra og hober sten og ler op imellem sig - og danner dermed Mols Bjerge - og foran sig, hvor Kaløvig-gletscheren derved danner bakkerne omkring Rønde, som vi nu står på.

Fra spidsen af gletschertungen strømmer smeltevandet ud og danner den store tunneldal, der i dag strækker sig vest og nord om Rønde, indtil vandet slippes fri ved Rostved og borer sig ud i landskabet og sammen med søerne foran Ebeltoftvig-gletscheren danner en perlerække af søer: Stubbe sø, Langesø, Øjesø, Korupsø (der blev kunstigt udtørret i 1872), El-

lev enge. Længere ude, hvor vandmasserne er tæmmet, flyder de ud og breder sig over landskabet og danner store sandsletter, der i øvrigt indtil for et par hundrede år siden resulterede i sandflugt (sandklitterne fremtræder nu som plantager). En af sletterne, Tirstrup hedeslette, lægger i dag areal til lufthavnen.

Her har vi altså forklaringen på det utroligt varierede landskab, der træffes på Djursland. Fra den fedeste muldjord og de voldsomme bakker omkring Rønde til det argeste sand og de flade sletter omkring Tirstrup. Isen har kostet rundt med landskabet efter behag.

Alt dette kan ses fra St. Baunehøj som en anskuelsesundervisning i det danske landskabs opståen. Oplevelsen kan anbefales.

## Landskabsmalerne

Tidligere generationer har også interesseret sig for Kalø-landskabet.

Pioneren inden for dansk landskabsmaleri er pudsigt nok nordmand, nemlig I. C. Dahl, der virkede i Danmark fra 1811 til 1818. Derefter var han bosat i Dresden, hvor mange unge danske malere opsøgte ham og boede hos ham i perioder (det var et maleri af Dahl ("Frederiksborg Slot i Måneskin"), der efter at have hængt på Kalø i mange år blev solgt for 52.000 kr., idet signaturen ikke kunne ses - da billedet blev rensat og signaturen trådte frem, solgtes billedet videre på auktion for 6,5 mill. kr.).

Med Dahl og de tyske romantikere som forbilleder begyndte vore hjemlige guldaldermalere i 1820'erne for alvor at interessere sig for det danske landskab. I pagt med tidens nationalromantiske

stemninger ville de bruge skildringer af landskabet til at indgyde beskueren den rette fædrelandskærlighed og -stolthed.

I begyndelsen var der næsten kun tale om skildringer af det nordsjællandske landskab - det landskab, de Københavns-baserede malere havde lettest adgang til. Men i 1830'erne begyndte flere at vise interesse også for det jyske landskab med dets monumentalitet og store linjer, og ikke mindst fascinerede lyngens rødbrune farvenuancer malerne, fordi den gav den rigtige stemning af gådefuldhed og eventyr - i pagt med den romantiske landskabsopfattelse. Naturen skulle fremtræde "beåndet", mystisk, ufatteligt. De tyske landskabsmalere, der var de dansk-est lærere, foretrak af samme grunde de rødbrune farvetoner i forgrunden af deres billeder.

Ud over landskabet yndede de nationalromantisk sindede malere at tilsætte skildringer af historie og folkeliv. Gravhøje og ruiner bidrog til at minde beskueren om Danmarks storslåede fortid og til at dramatisere billederne og tilsætte dem det rigtige skær af mystik. Ved at tilsætte heste og køer og ikke mindst repræsentanter for det rigtige danske folk, helst en bonde eller flere, fik man understreget, at dette landskab tilhørte det danske folk, der også vidste at tage vare på det på rette vis - og ud over dette samtidsperspektiv var der også et fremtidsperspektiv: at give beskueren stolthed over såvel landet som folket og dermed tillid til fremtiden, tro på det ægte folks "sundhed" og evner, lyst til at tage fat og være med til at skabe fremtiden i pagt med det gudgivne landskab og folkets bedrifter i fortiden.

Dankvart Dreyer (1816-1852) sættes i



*F. C. Kiærshou: "Prospekt af Jyllands Østkyst, med Udsigt til Kalø Slots Ruiner", 1859, olie på lærred, 110 x 154 cm. Rønne kommune, hænger på rådhuset i Rønne. Foto: Poul Pedersen, Århus.*



*F. C. Kiærshou: Kalø Slotsruin (oprindelse, titel og år ukendt), olie på lærred, 20 x 28 cm. Den nuværende ejer har billedet efter en grandonkel, der var dommerfuldmægtig i Randers og som sådan forestod auktioner på Djursland - han kan være kommet i besiddelse af billedet i denne forbindelse. Det må være dette billede (eller et helt identisk), der har dannet*

*forlæg til et litografisk af E. Westberg, der sammen med 77 andre blev udgivet i bogen "Danmark - fremstillet i billeder med forklarende tekst", København, Emiliius Bærentzen og Co. Lith. Inst. 1856, genudgivet i fotografisk genoptryk af Forlaget Forum 1977 (litografiet kan ses gengivet i "Åben Vand - et kunstprojekt af Per Kirkeby", Boggalleriet Rønne, 2000, s. 28). Privateje. Foto: Poul Pedersen, Århus.*



*I. P. Møller: "Udsigt fra Bakkerne ved Rønde", 1853, olie på lærred, 121 x 186 cm. Slotsruinen er placeret præcist i billedets midte - i det lodrette plan dog (naturligt) i skæringspunktet 1 : 2. De store bygninger nede ved vigen, lige til højre for det store træ, er et teglværk, Kalø gods havde på stedet i 1800-tallet. Billedet bærer også F. C. Kiærshous signatur med årstallet 1881. Måske har Kiærshou malet billedet færdigt, idet I. P. Møller døde i 1854. Privateje. Foto: Poul Pedersen, Århus.*

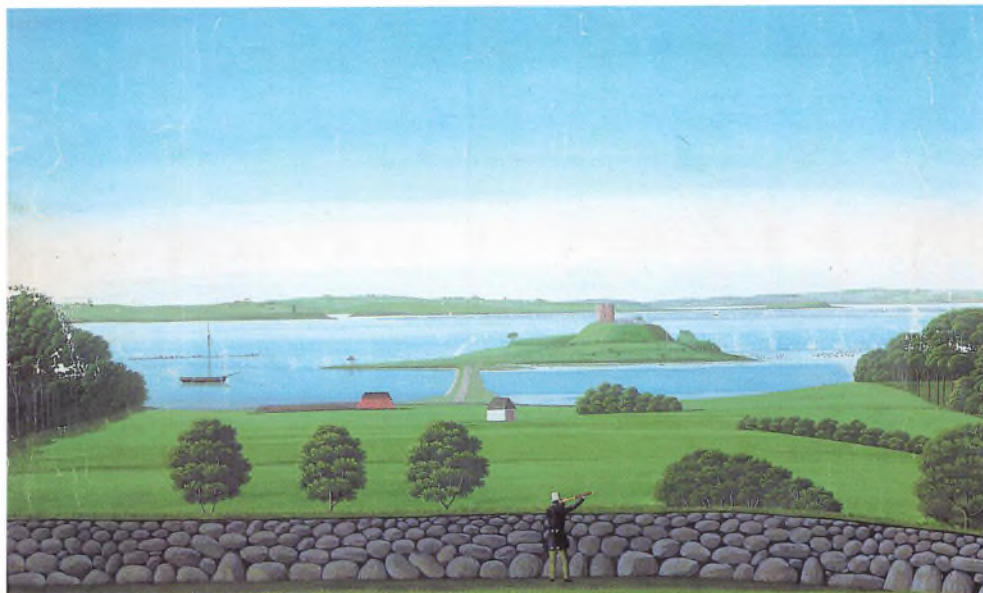
dag højest blandt kullet af nationalromantiske landskabsmalere. Han kendte St. St. Blicher personligt og malede det storladne jyske landskab med den rødbrune lyng og ofte med dramatiske skyer ovenover. Andre navne, hvis anerkendelse har holdt sig i eftertiden, er J. Th. Lundbye (1818-1848) og P. C. Skovgaard (1817-1875).

Blandt de mest kendte og respekterede landskabsmalere i samtiden var I. P. Møller (1783-1854) og F. C. Kiærshou (1805-1891). Begge blev medlemmer af Akademiet og fik indflydelse på tidens

kunstopfattelse som lærere her. Kiærshou blev professor i 1859 og fik tildelt Akademiets æresbolig på Charlottenborg fra 1867.

Det hører til skæbnens ironi, at begge til gengæld er næsten glemte i dag. Bedømmelsen af deres kunst er, at de begge - groft sagt - var gode "håndværkere" eller "dekoremalerere" (Kiærshou var i øvrigt oprindeligt uddannet som sådan!). De vidste, hvordan et "rigtigt" landskabsmaleri skulle tage sig ud. De kunne deres metier til fuldkommenhed, så fuldkomment at deres kunst blev forudsigelig og





R. H. Kruse: Kalø Slotsruin, 1850, gouache. Den i samtiden anerkendte herregårds- og bygningsmaler R. H. Kruse har også interesseret sig for udsigten ned mod Kalø slotsruin. Udsigtsmotivet understreges af manden med kikkerten i forgrunden (han står ved det sydlige kirkedige omkring Bregnet kirke) - om end kikkertens retning er noget akavet. Også her ser vi tagryngningen af Kalø's store teglværk over for dæmningen til ruinen. Nationalmuseet. Foto: Niels Elswing, Nationalmuseet.

for en eftertid måske lidt glansbilledagtig. Ikke underligt fik de begge en stor produktion bag sig, og meget er sikkert malet på bestilling - det ene flotte og prægtige maleri ved siden af det andet, lige til at hænge op i det mere velhavende borgerskabs stuer.

Mens guldalderen klingede ud i løbet af 1840'erne, fortsatte Kiærshou troligt at male i "guldalderstil" lige til sin død i 1891. Det gav ekstra popularitet i de kredse, der havde svært ved at følge med i tidens kunstretninger, men som gerne ville have "rigtig" kunst på væggene.

Til gengæld for den ikke særligt høje kunstneriske bedømmelse af de to malere i eftertiden, kan vi hos dem i dag se,

hvordan et rigtigt landskabsbillede skulle skæres efter samtidens opfattelse.

I vores sammenhæng er det interessante desuden, at begge har interesseret sig for Kalø-landskabet. Det gælder især F. C. Kiærshou. Et litografi efter et maleri af ham med udsigten til Kalø borgruin blev i 1856 udgivet i en "folkeudgave" (E. Westerberg: Danmark - fremstillet i Billeder med forklarende Tekst, udgivet af Emilius Bærentzen og Co.) sammen med 77 andre tilsvarende af danske seværdigheder og har derfor været almindeligt kendt, men sidste år dukkede et stort oliemaleri fra 1859 af udsigten fra bakkerne nord for Kaløvig og ned mod slotsruinen op i forbindelse med afviklin-



gen af en privat kunstsamling i Nordsjælland. Ved en indsamling på Røndeegnen lykkedes det at skaffe maleriet tilbage til dets oprindelsessted, og det hænger nu på rådhuset i Rønde.

I forbindelse med anskaffelsen af maleriet fik vi kendskab til yderligere to: det ene et mindre billede af udsigten ned mod borgruinen, i privateje her på egnen, og et andet, der bærer både I. P. Møllers og F. C. Kiærshous signatur, hhv. 1853 og 1881, i privateje på Århuseggen. Billedet er muligvis efterladt ufærdigt af Møller, der døde 1854, og derefter malet færdigt af Kiærshou næsten en menneskealder senere.

### **Kiærshous Kalø-billede**

I denne artikel vil jeg koncentrere mig om F. C. Kiærshous billede fra 1859, der som nævnt kan ses på rådhuset i Rønde. Det bærer titlen ”Prospekt af Jyllands Østkyst, med Udsigt til Kalø Slots Ruiner”.

Hvis man kender den toneangivende klassiske landskabsmaler Claude Lorrains (1600-1686) modeller for, hvordan et landskabsbillede skulle komponeres, ses det straks, at her står vi over for et af dem:

Farverne: i forgrunden mørke rødbrune toner, der glider over i mellemgrundens lysegrønne, og baggrundens lyse og blå nuancer. Meningen er at trække beskuerens blik gennem billedet i én altomfattende bevægelse, uden pludselige spring, så landskabet kunne opleves som ”én idealt sammenhængende organisme, der gennemstrømmes af et roligt åndedræt”.

Motivet: en udsigt skråt ind i rummet mellem to trægrupper, der står i ulige af-

stand for forgrunden, der formes af skrå terrændannelser. En snoet vej i forgrunden giver den nødvendige bevægelse i billedet og dirigerer beskuerens blik derhen, hvor maleren ønsker det (i dette tilfælde til slotsruinen).

I overensstemmelse med tidens ideal ser vi på billedet foruden landskabet såvel historie som folkeliv. Der er ingen tvivl om, at landskabet er billedets ”hovedperson”, men øjet tvinges uvægerligt gennem nogle dramatiske sving fra forgrunden ned mod ”den strålende fortid” i form af borgruinen i den belyste midte, og undervejs møder vi den sikkert lige så strålende fremtid i form af den danske bonde, arbejdende sig op ad bakken frem mod lyset i billedets forgrund.

### **Landskabet**

Det er det storladne jyske landskab, Kiærshou vil gengive. Alene størrelsen af maleriet - 110 x 154 cm. uden ramme - angiver monumentaliteten.

Det skal tilføjes, at ejerne af billedet - måske oprindeligt kongehuset, idet billedet er malet ”efter allerhøieste bestilling” - har bidraget til at understrege dets monumentalitet ved at forsyne det med en smuk og imponerende Damborg-ramme - udarbejdet af kgl. hofforgylder Damborg i København.

Der er helhed og monumentalitet i billedet. Her har vi så at sige hele det danske landskab opmarcheret: de bølgende bakker, de stolte bøgetræer - og så Kalø Vig med landskabet bugtende sig omkring med næs og pynter, skrænter og vige. I det fjerne fortoner Mols Bjerge sig med de blidt svungne, men imponerende bakker - den højeste af dem (Stabelhøj?)

Agri Baunehøj? Bag på maleriet skrives der: Ellemandsbjergtet”) står i horisontens centrum.

Mols Bjerger i det fjerne fortoner sig i dis og uklarhed og forlener dermed naturen med den mystik og uendelighed, der hørte til tidens romantiske stemning.

Man aner, at Kiærshou har gjort skrænterne lidt højere end i naturen, mon ikke han har tilsat landskabet lidt ekstra dramatik? Efter tabet af Norge var det hårdt at skulle vænne sig til, at Danmark var blevet en småstat, og man kunne godt som dansk landskabsmaler føle sig lidt forfordelt i forhold til andre lande, hvor man kunne male imponerende bjerge og fossende elve eller svulmende floder. Lige som mange andre landskabsmalere kompenserede Kiærshou i øvrigt for dette ved at foretage rejser til bl.a. Svejts, så han kunne få afløb for at male storladne og monumentale landskaber dér. Spørgsmålet er, om han også kompenserede i det hjemlige ved at male skrænterne lidt mere stejle end de var i virkeligheden og i det hele taget ved at ”dramatisere” landskabet lidt ekstra? Mere herom senere.

Kiærshou har givet landskabet den sentimentale, mystiske rødbrune tone, som også de tyske landskabsmalere dyrkede, og som andre danske landskabsmalere også foretrak, når de malede jyske landskaber. Men formodentlig er det i overensstemmelse med virkeligheden, at der var så meget lyng på bakkerne ved Ugelbølle dengang? Eller har den lige fået en tand ekstra for at tilføre den nødvendige mystik og drama?

Det dramatiske i billedet understreges også ved svingningerne i bakkerne og ikke mindst vejen i forgrunden. Og så him-

len ovenover - den ser lys og venlig ud forneden, men øverst bliver skyerne mørke og uheldssvangre. Idyllen er åbenbart ikke givet - men i øvrigt var det normalt i landskabsmaleriet at indramme billedet i mørke og dramatiske skyformationer foroven for at skabe liv i billedet.

Ved at kaste skygger over landskabet nederst kommer de uheldssvangre skyer til at danne indramning omkring det ellers lyse og næsten glansbilledagtige landskab. Også det enlige birketræ (?) til venstre i billedet synes at antyde en storm i anmarch, hvorimod billedet er åbent mod højre.

Hele kompositionen er lagt an på, at blikket skal tvinges i en s-formet snoning fra bonden, gennem landskabet til slotsruinen: den strålende fortid.

## Historien

Kunne man ønske sig bedre symbol på historien, fædrelandets strålende fortid, end netop Kalø slotsruin?

At tårnet står højere end i dag beror vistnok på, at det virkelig var højere dengang - men det kan selvfølgelig igen være kunstnerens forsøg på at gøre det hele lidt mere imponerende end det var i virkeligheden. På det lille maleri (se illustrationen) fremtræder tårnet med samme højde og form.

Ruinerne omkring tårnet står anderledes end i dag - men det skyldes uden tvivl, at ruinerne blev ”forskønnede” efter udgravningerne på stedet omkring århundredskiftet. Her blev de ”arrangeret”, så det blev muligt at danne sig et indtryk af den gamle borgs oprindelige omrids.

At slotsruinen skal minde beskueren

om folkets stolte bedrifter i fortiden, kan der ikke være tvivl om.

Det er nok en overfortolkning at knytte en sammenhæng mellem det faktum, at Kaløborgen var bygget af kongen i sin tid (Erik Menved i 1313), og i to århundreder var en af landets betydeligste kongeborge - og at billedet muligvis var bestilt af kongehuset. På den anden side: hvad var mere naturligt, hvis kongehuset var bestilleren, end at lade den gamle kongeborg være billedets midtpunkt?

## Folkelivet

Guldalderens landskabsmalere yndede at præsentere både historien og folkelivet i deres landskabsbilleder. Vores billede er ingen undtagelse. I det repræsenteres folkelivet af bonden i billedets belyste centrum. For at ingen skal være i tvivl om, at han skal symbolisere det danske folk er han oven i købet iklædt de røde og hvide farver!

Demokratiet var indført ti år før billedet er malet. Nu satte man sin lid til den danske bonde - fremtiden var hans! Det ses i billedet symboliseret ved, at bonden umiskendeligt er på vej opad - altså op ad bakken på den slyngede vej i forgrunden, op mod lyset: den solbeskinnede vej i billedets forgrund. Han er på vej frem mod os, på vej til at "træde i karakter" og præge samfundet - om end han endnu ikke er kommet helt op over bakken.

Det var også bonden, man måtte stole på i kampen mod tysken - der var god grund til at klæde ham i de nationale farver!

Bonden går rank og stolt - han er ikke tynget hverken af arbejdets byrde eller ved tankerne om fremtiden. Tværtimod

går han fremtiden i møde med rank ryg, med selvtillid og stolthed - demokratiet var jo indført, hans tid var på vej, arbejdet skulle gøres, ikke som en byrde, mere som et led i selvstændiggørelsen, en uadskillelig del af den nyvundne frihed.

Men bonden er forsvindende lille i forhold til det storladne landskab omkring ham. Det er trods alt landskabet, der er "hovedpersonen" i billedet! Det var en tradition helt tilbage fra den tyske nationalromantiske landskabsmaler Caspar David Friedrich (1774-1840), at personer anbragtes som staffage i billedet, de skulle derved understrege naturens storhed. Her er Kiærskou måske kommet i et dilemma. Nu var demokratiet indført, og bonden fortjente egentlig ikke blot at være staffage i landskabet! Men dilemmaet er klaret ved at give bonden de fremtrædende rød-hvide farver og anbringe ham i billedets lys-centrum. Alligevel skal man tæt på billedet for overhovedet at bemærke ham - det er stadigvæk landskabet, der skal indgyde den nødvendige fædrelandskærlighed og stolthed!

Til det danske folkeliv hører også skibsfarten. Og den er i rigelig grad repræsenteret ved de mange skibe på vigen, det danske folk virker både på land og til vands!

## Lokalhistorien

Lokalhistorisk er det interessant at forsøge at stedfæste billedet nøjagtigt. Dette viser sig imidlertid at være vanskeligt. Men billedet synes at være malet fra et punkt i bakkerne vest for Ugelbølle.

Spørgsmålet er, i hvor høj grad Kiærskou har benyttet sig af sin kunstneriske frihed til at "fortolke" landskabet. Det

har allerede været antydet, at han nok har dramatiseret landskabet ved at gøre skrænter og andre detaljer i landskabet lidt skarper end de var i virkeligheden. Af samme grund kan udsigten være trængt sammen, så der blev plads til flere af de træk i landskabet, Kiærskou havde brug for.

Kan lyngen også være tilsat for at give den meget foretrukne "jyske" vemodige rødbrune tone i landskabet? Spørgsmålet lader sig ikke besvare, men faktisk mener flere lokale, at det godt kan passe, at der har været lyng på nogle af de sandede bakker vest for Ugelbølle.

I billedets højre side ses Vosnæs Pynt, der i dag er skovbevokset - men i billedet helt bart. Også det kan godt tænkes at være rigtigt. Gårdene ude på pynten er udskibningsstedet, hvis bygninger 14 år senere blev revet ned for at give plads til

den første "Løgten Kro", hvor dampskibene fra 1874 fik anløbsbro. Da jernbanen blev anlagt længere oppe i landet i 1878, flyttede kroen hertil.

Til højre for udskibningsstedet ses nogle af de bygninger, der ligger på stedet i dag.

Skrænten i midten af billedet må være Galgebakken. Hestehaveskoven ud for slotsruinen ligner sig selv på billedet, og det samme gør Knebel vig og Mols Bjerge i billedets baggrund.

Kalø-billedet er måske ikke den store kunst. Men kulturhistorisk og lokalhistorisk er det interessant som et eksempel på guldalderens landskabsmaleri og som et eksempel på, hvordan udsigten til slotsruinen har set ud og ikke mindst hvordan den kunne opfattes af datidens nationalromantisk sindede malere og mennesker.

# Treårskrigen i Århus og omegn

- ifølge avisberetninger 1848-49

Af Estrid Wilhelms

Treårskrigen er ikke ensbetydende med, at der var uafbrudt krig i tre år, der var nemlig våbenstilstand i perioder, og det følgende handler hovedsagelig om den måneds tid, da Århus var besat af fjenden i 1849. Fjenden var ganske vist også nået op til Århus i 1848 - men kun for en kort bemærkning.

En måned lyder ikke af meget, når man tænker på de fem års besættelse, som vi havde i Danmark knap hundrede år efter, i hele landet, men den råhed, som ifølge avisen blev udvist af de fjendtlige tropper i treårskrigen, var uden sidestykke.

Århus var dengang meget hårdt trængt, når man tager byens størrelse i forhold til antallet af indkvarterede preussere i betragtning, og de fremmede tropper førte sig frem som banditter op gennem hele Østjylland, hvor de røvede og plyndrede i byer og landsbyer.

## Den politiske baggrund

Årsagen til striden var jo det slesvig-holstenske spørgsmål. Frederik den Syvende havde afskediget regeringen den 21. marts 1848, og den nye regering med A.W. Moltke i spidsen var udnævnt dagen efter, det fik slesvig-holstenerne til at danne en provisorisk regering, hvilket var

det samme som oprør mod Danmark. To dage efter indtog prins Frederik af Nør fæstningen i Rendsborg.

Dette fik den danske regering til at handle. Den slesvig-holstenske delegation modtog i København regeringens svar, som gik ud på, at Holsten frit måtte slutte sig til Tyskland, mens Nord- og Sydslesvig udelt skulle sluttes til det danske rige, det ville sige, at man fra dansk side ønskede, at grænsen skulle gå ved Ejderen. Oprøret brød ud i Holsten på grund af forfatningsændringen.

Treårskrigens begyndte, den danske hær gik over Kolding å den 29. marts, og den 9. april 1848 slog de holstenerne i slaget ved Bov.

Desværre fik holstenerne hjælp af preussiske tropper, så danskerne tabte slaget ved Slesvig den 23. april, hvilket havde til følge, at fjenden besatte Jylland op til Århus. Fredag den 10. maj 1848 rykkede fjenden ind i Århus med 2000 mand, men de forlod dog allerede byen søndag morgen. Lørdag den 20. maj forlød det, at de fjendtlige tropper igen var på vej mod Århus, derfor fjernede man alle skibene ud af havnen. Samme dag marcherede to eskadroner slesvig-holstenske dragoner nemlig nordpå ud af Horsens, de delte sig i tre afdelinger,



hvoraf den ene bevægede sig ad Gl. Horsens landevej, den anden mod Skanderborg, mens den tredje gik ind i Hads herred. Her røvede man heste og seletøj fra både bønder- og herregårde, og tvang flere bønderkarle til at følge med hestene, især måtte Rathlousdal, Rantzausgave og Aakjær holde for. Fjenden var den 21. maj om morgenen nået til Odder, Torrild og Hvilsted, men af en eller anden grund trak de sig ved middagstid tilbage til Horsens. Fjenden nåede altså ikke Århus mere i den omgang. Den 26. maj kunne man læse i Århus Stiftstidende, at faren var drevet over for denne gang, de fjendtlige tropper havde trukket sig ud af landet.

Danskerne havde forgæves bedt både Frankrig og England om hjælp, dronning Victoria var specielt ikke venligt stemt overfor danskerne, hendes ægtefælle Albert var jo tysk prins, og desuden var en af hendes døtre gift i Tyskland og mor til den senere kejser Wilhelm. Danskerne henvendte sig da i stedet til Rusland om hjælp, hvilket blev imødekommet. Russerne stillede Preussen et ultimatum, som gik ud på, at man straks skulle trække tropperne ud af Jylland, ellers ville det komme til brud mellem Preussen og Rusland! Dette bøjede preusserne sig for, og den 25. maj var troppernes tilbagetrækning fra Jylland påbegyndt. Våbenstilstanden, som kom til at vare i 7 måneder, blev underskrevet i august 1848, men den blev opsagt af danskerne den 26. februar 1849, og krigen fortsatte.

Danskerne tabte slaget ved Eckernförde, og derved mistede vi skibene "Gefion" og "Christian den Ottende" Man tabte ligeledes slaget ved Kolding den

23. april, og som følge deraf kom de første flygtninge herfra til Århus to dage efter, da deres by var blevet besat af fjenden. Ifølge Horsens avis lå der et betydeligt antal dræbte og sårede i Koldingsgader, man havde skudt byen i brand, og flere var brændt inde. Også fra Vejle flygtede man nordpå med personposten, da man frygtede fjendens indtrængen i byen.

Også dengang var der åbenbart nogle af vore landsmænd, som så deres fordel ved at tjene fjenden. Den 13. maj havde man i Skanderborg anholdt en spion, som var bosat i Lysgaard herred. Byfogden visiterede ham og fandt 7 stk. 50-rigsbankdalersedler og en fortegnelse over alle moser og krat, som fandtes i omegnen. Spionen var også forsynet med et pas, udstedt af Lysgård herreds kontor, for at kunne rejse til Vejle-egnen, hvor han påstod at ville bese en ejendom, som var til fals. Det troede man ikke på, og han blev derfor arresteret.

### **Fjenden nærmede sig Århus**

Den niende maj blev der kæmpet nord for Vejle ved Bredal, og næste dag var fjenden rykket ind i Horsens. De danske soldater med general Rye i spidsen befandt sig i Skanderborg, han havde måttet trække sig tilbage med sine soldater op gennem Jylland efter nederlaget ved Eckernförde. De fjendtlige tropper gik frem til Tvingstrup, Ørting og Åkjær den 16. maj. I Ørting måtte præsten nødtvungent aflevere et kort over byen. Den 25. maj var preusserne nået til Mårslet, en kavaleripatrolje var blevet set ved Viby, ligesom der skulle være blevet skudt på de danske forposter i udkanten af Marse-

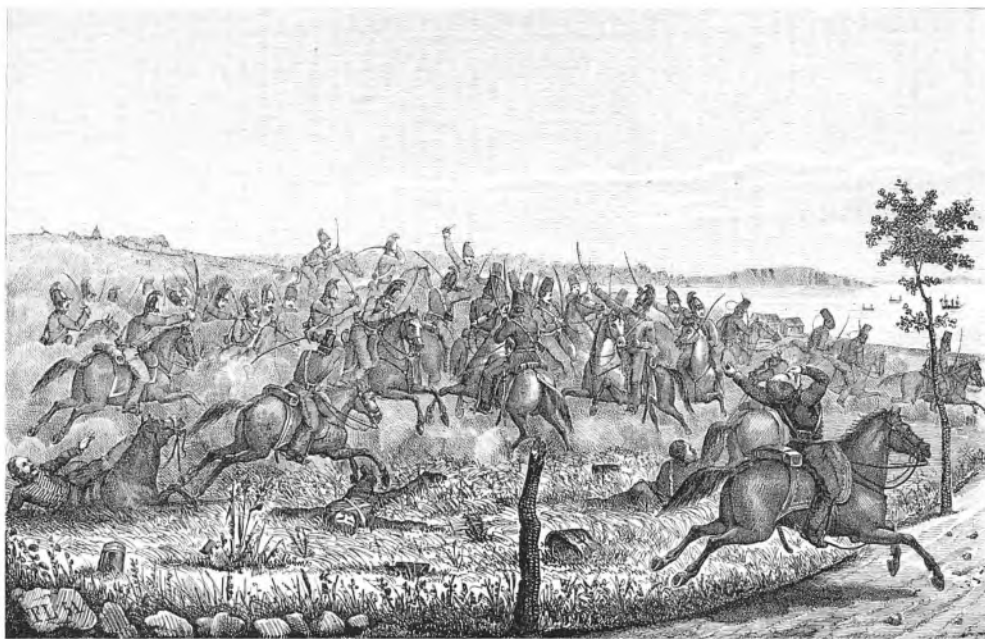
lisborg skov. Dagen efter havde fjenden indrettet sit hovedkvarter i Vilhelmsborg, og en styrke var samtidig rykket ind på Moesgård. Den 29. maj, da fjenden begyndte indrykningen i Århus, var alle broer dels fjernet, dels barrikaderede. Mindeport og Frederiksport havde man lukket, men dem løftede fjenden blot af deres hængsler, og man tvang byens beboere til at fjerne barrikaderne. Fra Frederiksbro affyredes der et karabinskud mod nogle dragoner på Lilletorv, kuglen ramte muren i justitsråd Meulengrachts gård - uden dog at gøre skade. De preussiske tropper trak sig tilbage til deres stillinger syd for Århus, og først to dage efter trængte de igen ind i byen, for lige så overraskende at marchere bort igen om eftermiddagen. Det er muligt, at tropperne forsvandt på grund af de tyske drago-

ners nederlag ved ryttertræfningen på Århus mark, der netop foregik den 31. maj 1849. Avisen skriver om dette:

“Ved et dristigt udført kavaleriangreb nord for byen havde en afdeling af vore dragoner dels nedsablet, dels fanget en stor del af fjendens forposter og jaget resten på flugt, selvom fjenden var langt i overtal. En tysk prins var blandt de sårede.”

Avisen skriver mere detaljeret den 2. juni om rytterfægtningen:

”Kavalerifægtningen torsdag eftermiddag foregik på Århus bymark mellem Randers-chausseen og Risskov. (Rytterstenen står endnu ved Randersvej som minde om rytterfægtningen). Foruden dræbte og sårede, gjordes flere til fanger: Prinsen af Salm-Salm (såret), 14 husarer, 1 trompeter og 9 menige, 2 jægere og fire



Rytterkampen ved Århus den 31. maj 1849. Tegnet af F. C. Lund. Lokalhistorisk Samling, Århus.

andre menige (sårede). Blandt de dræbte var en preussisk husarløjtnant Bardesleben, som blev begravet på Helgenæs kirkegård."

At det var en stolt dag for danskerne, er der ikke tvivl om. Min oldefars bror var med i dette slag, og han skal have udtalt: "Do ka´ sajt sej´et, men a længtes etter eskadronen hver daw, do sku li´e ha´ hoer, det wa som tusind hiøllier slov imod hinån"! - Hans udtalelse havde nok lydt noget anderledes, hvis man havde tabt slaget!

### **Besættelsen af Århus**

Men Århus blev besat den 21. juni, på denne dato skrev avisen: "I dette øjeblik rykker 3-4000 af fjendens soldater ind i byen, dampskibet "Hertha" og kanonbådene skyder på dem med granater, i morgen ventes atter 3000 soldater!"

Det blev den sidste avis, som udkom, indtil fjenden igen var ude af byen. Man trykte dog i al hemmelighed avis den 9., 16., 20. og 22. juli, som ikke måtte udkomme uden censur, hvilket redaktør A.F. Elmquist ikke ville underkaste sig. Disse aviser blev udsendt efter besættelsen.

Man havde den 21. juni om morgenen observeret preussisk infanteri og kavaleri i Tåstrup, og kl. ti om formiddagen var de allerede nået til Marselisborg skov, som de havde besat. General Hirschfeldt truede med at skyde Århus i brand, hvis man fortsatte beskydningen fra søsiden, da han med tre tusinde preussere marcherede ind i byen.

Næste dag var tropperne fordelt over hele byen. Styrken var da yderligere kommet op på 5-6000 mand. I betragtning af, at befolkningstallet i Århus på

dette tidspunkt vel kun var på ca. 8000 indbyggere, var det mange at skulle huse til indkvartering. I by og omegn mentes der at være indkvarteret i alt 16-17000 mand.

De danske tropper havde forsøgt angreb på fjenden i Vejlbjby, men derved fremkom der trusler om, at man ville hævne sig ved at lade det gå ud over Vejlbjbyes beboere, ligesom man havde gjort i Nørre Snede, hvis ikke man holdt inde. I Nørre Snede havde preusserne nemlig mishandlet beboerne på det frygteligste, fordi danskerne her havde taget en hessisk ritmester til fange med samtlige hans 70 kurhessiske husarer. Dette hævnede man altså på uskyldige i denne landsby, hvor det især gik ud over 4 gårde. Sognefogdens søn og en gammel mand blev pisket i bagen. Man ødelagde næsten alt husgeråd. I præstegården røvede man alt, bl.a. et fortepiano. Kirkeblokken blev brudt op og plyndret. I skolen brændte man alt inventar. Heller ikke kroen gik ram forbi, her hærgede man også. Det, man ikke kunne fortære på stedet, tog man med sig, det var f.eks. 600 potter brændevin, 100 potter mjød, en del rom, vin og kolonialvarer.

I øvrigt bebrejdede general Hirschfeldt beboerne i Århus, at de ikke påskønnede troppernes udviste "skånsel og mildhed", og han bekendtgjorde derfor, at man i de byer, hvor der udvistes fjendtlig fremfærd mod tropperne, selv måtte tage skylden for streng gengældelse. Skånsel og mildhed var jo ikke ligefrem det, som kendetegnede preussernes opførsel, hvor de kom frem. Dog mente man, at ikke alle soldater var lige gemene i deres opførsel, således fik bayernerne det skudsmål, at

de var af et mere godmodigt gemyt, end kurhesserne, som trak sabelen, hvis de ikke fik det, de havde forlangt.

Man beskyldte beboerne i købmand Schandorffs gård for at have kastet med sten mod en officer samt at have forgivet en soldat! Det viste sig dog, at vedkommende soldat var kommet stormende ind i butikken, og uden at spørge sig for havde han grebet en flaske og slugt noget skedevand (salpetersyre) - i den tro, at det var brændevin.

Bayrerne klagede over øllet, de sagde, at der ikke var godt øl at få i Århus, de kaldte det for "Seewasser", som de fleste for øvrigt slet ikke kendte, da de færreste nogensinde havde set havet. Ved stranden øste de da også vand op i deres hule hånd og drak, men det blev dog straks spyttet ud igen, så var Århus-øllet nok alligevel at foretrække, selv om de hjemmefra var bedre vant.

Der blev udstedt forskellige forbud, man måtte f. eks. ikke befinde sig hverken på havnemolen eller noget andet steds, hvor der var udsigt over bugten - man måtte ikke engang være i sin egen have, hvis man derfra kunne se vandet.

Vindmøllerne måtte ikke male korn, og da man gjorde general Hirschfeldt opmærksom på, at man så heller ikke kunne skaffe det nødvendige mel, svarede han blot, at man kunne male det ude på landet. Da generalens øverstbefalende - general Prittvisss kom til byen og hørte det, mente han, at det måtte være en misforståelse, indtil han så det på skrift, og da ophævede han forbudet, det kunne jo ellers også være gået ud over forsyningerne til besættelsestropperne.

Man havde indrettet lazaret i "Poly-

hymnias" teaterfløj, her var også 600 mand indkvarteret. I parentes bemærket indeholdt Polyhymnia, foruden selskabslokaler, dengang også byens teater, som lå i Kannikegade. Også de store pakhuse blev benyttet til indkvartering, ligesom byens indbyggere selvfølgelig måtte finde sig i indkvartering i deres boliger.

De indkvarterede soldater opførte sig jo ikke lige tilbørligt alle steder, men de soldater, som havde plyndret i Århus mølle, blev hårdere straffet, end de øvrige. Man havde åbenbart mere respekt for en møller end for andre af byens befolkning. F.eks. havde en soldat her røvet fem skjorter hos mølleren, hvilket han fik fem års tugthus for, hvilket man nok kunne synes var lidt rigeligt.

I op mod en snes huse i byen havde soldaterne været uhøflige og udvist en brutal opførsel, selv om man havde indrømmet dem langt mere, end de med rimelighed kunne fordr.

I et hus, hvor man havde flere indkvarteret, havde man været nødt til at give soldaterne sølvskeer at spise med, med det resultat, at der manglede fire skeer bagefter, tjenestepigen fandt dog de tre, dels i en kasket, i et ærme og i en lomme, men den fjerde var og blev borte. Der foreligger ikke noget om straffeforanstillinger overfor disse soldater.

De kobberkedler, sølvkrus og lignende ting, som soldaterne havde røvet ude i landsbyerne, faldt de til befolkningen i Århus.

Søndag den 24. juni ankom General Prittvisss med sin stab og oprettede hovedkvarter i Meulengrachts gård på Lilletorv, mens general Hirschfeldt med sine soldater holdt til på hotel Royal.

Blandt stabsofficererne var prins Albert, søn af prins Johann af Sachsen og evt. tronfølger til kongeriget Sachsen.

En aften fik borgmesteren ordre fra kommandantskabet til at proklamere, at beboerne i byen skulle oplyse deres vinduer i tilfælde af, at der kom alarm om natten, og ingen - med undtagelse af de fremmede tropper - måtte forlade deres huse. Mørklægning var der altså ikke tale om, da der jo dengang ikke var fare for angreb fra luften.

Selv midt på dagen måtte beboerne ikke samles i grupper, ligesom private vogne eller ryttere heller ikke måtte lade sig se på gaderne. Man var kort sagt fange i sit eget hus.

I Ridehuset uden for Mindeport havde man indrettet slagtehus, alle vægge var behængt med kød, gulvet lignede en blodsump, her blev nemlig daglig slagtet 40 stk. kvæg.

Under besættelsen af Århus måtte man til de fremmede troppers forplejning levere 223.000 pund brød (et pund =  $\frac{1}{2}$  kg.), 32.000 pund ris, 7.300 pund kød, 15.000 pund gryn, 34.000 pund ærter, 22.000 pund salt, 27.000 pund kaffe, 25.000 potter brændevin (en pot = 1 liter), og desforuden et betragteligt kvantum byg og havre.

### **"Frieden, Frieden!"**

General Rye havde trukket sig ud på Helgenæs, hvorfra hans tropper, uden at fjenden havde observeret det, blev sejlet over til Fyn, hvorfra de drog videre ind i Fredericia. Her overrumpled de fjenden, hvilket førte til dansk sejr, men general Rye selv faldt i dette slag den 6. juli 1849.

Der var efterhånden forhandlinger i gang i Berlin, og der sluttedes en foreløbig fred i Berlin den 10. juli. Da kommunikationen dengang ikke virkede særlig hurtigt, skulle der dog gå et par uger, før dette glade budskab nåede Århus!

Den 11. juli marcherede der således nye bataljoner ind, selv om størstedelen af de soldater, der i forvejen var her, blev i byen. Mange huse fik derved dobbelt indkvartering.

Henad aften lød der pludselig larm og råben, det hed sig, at de danske soldater nærmede sig byen nordfra. Århuserne begyndte at vejre morgenluft og se frem til at modtage soldaterne med jubel. Men så gik der rygter om, at de danske soldater var kommet i kamp med fjenden mellem Lisbjerg og Skejby.

Der lød kanonskud fra bugten, kanonbåde havde lagt sig ind under land og sendte granater ind over Egå fed og Ris-skov.

Alt imens musiceredes der lystigt på torvet inde i Århus, naturligvis af fjendens militærmusikere.

Natten blev urolig, mange turde ikke lægge sig til at sove. Der gik mange rygter, bl.a. om at vore forposter havde besat Vejlbj.

Den 19. juli galoperede en preussisk kurér gennem gaderne og råbte: "Frieden, Frieden!"

Der gik også rygter om våbenstilstand fra tyskerne, men ingen turde stole på det, før det kom fra officiel kilde.

En aften lod generalen borgmesteren kalde til sig og fortalte, at han fra sikker kilde vidste, at freden var sluttet, og dette ville blive proklameret de næste dage.



Borgmesteren forlangte skriftlig besked for at lade den gå videre til de danske befalingsmænd. Generalen blev meget fornærmet over, at borgmesteren var så skeptisk og ikke mente, at danskerne ville tro det, hvis ikke det kom fra officiel kilde. Fredsslutningen var imidlertid en realitet, men man troede ikke på noget, før tropperne forlod byen.

Nogle tyske soldater havde fortalt, at de var blevet forfulgt af folk med forgyldte kyrasser, og de var ikke danske, man mente, at det var svenskere, som ville komme danskerne til hjælp, derfor troede de, at indbyggerne i byen stod i hemmelig forbindelse med disse. Man frygtede derfor signaler, og man forbød både tårnvægttere og gadevægttere at råbe, heller ingen klokker måtte ringe. Disse løse rygter skabte selvfølgelig frygt i begge lejre, ingen vidste jo, hvad man skulle tro.

Det har derfor været en utrolig lettelse, da tropperne den 20. juli trak sig ud af byen. Fjenden havde dog sat sine spor adskillige steder, f.eks. var Ferdinandsplads i Risskov knap til at kende igen. Dansepladsen var ødelagt og det opførte beværtningshus af træ ligeså. Desuden var træerne i skoven forhuggede, træet var øjensynlig blevet brugt til at lave barakker af, resterne af disse lå og flød.

### **Hvad avisen berettede**

Århus Stiftstidende kom atter på gaden den 24. juli med proklamationen: "Århus er atter fri! Kun den, som selv har prøvet det, vil kunne fatte, hvad det har at sige, igen at have tungen og pennen fri - igen at føle sig hjemme i eget hjem og herre i eget hus!" Det kan vi, som oplevede 4.

maj 1945, kun nikke genkendende til. Derefter lovede avisen i de følgende numre at berette om, hvad der var foregået både i byen og i dens omegn, mens besættelsen havde varet.

Her følger et uddrag, som viser, at fjenden har optrådt ualmindelig groft overfor den danske befolkning.

I de aviser fra besættelsens tid, som først udkom efter denne, fortaltes det, at "Berlingske Tidende havde offentliggjort et brev fra en århusianer, som fortalte, at de fjendtlige tropper opførte sig overmåde skikkelig, de viste ikke engang fjendtligt sindelag mod byens borgere, og at de tværtimod betragtede sig som vore bedste venner og opførte sig også i almindelighed som sådan."

Dette blev af Århus Stiftstidende kraftigt imødegået, man skrev, at det var meget muligt, at denne brevskriver havde levet på en intim og venskabelig fod med landets fjender, og at alt tydede på, at vedkommende ikke selv havde haft indkvartering.

I retfærdighedens navn måtte man dog sige, at der ikke var forefaldet nogen uorden på gader og pladser, og at der da også var hæderlige undtagelser, som opførte sig vel hos familierne, de var indkvarteret hos.

I "Hjørring avis" var der ligeledes et brev fra en Århus-borger, som skrev, at der under okkupationen ikke havde været hverken bal eller gæstebud, hverken af borgerne eller af fjendens tropper, disse sidste havde dog ytret ønske om, at de gerne ville have bal, men vore damer havde udtalt, at de ikke gik til et tysk bal. En officer havde da bemærket, at man kunne blive tvunget dertil, hvortil en

dame havde udtalt, at ingen kunne tvinge de jyske damer til at danse med fjenden.

Århus Stiftstidende oplyste, at byen havde modtaget 3. dragonregiments tilbagekomst fra krigen med blomsterbestrøede gader og dannebrog vajende fra huse-  
ne. En bølgende menneskemængde drog gennem gaderne med flag i hænderne for at hilse de hjemvendte krigere velkommen, og om aftenen havde byen været illumineret.

Efter at forbindelsen med de sydlige nabobyer og oplandet var genoprettet, indløb der meddelelser om, hvordan bayrerne havde huseret i Skanderborg, som den 23. maj var blevet besat af 1700 mand, som havde opholdt sig i byen indtil den 21. juni. I den tid havde de stjålet fra beboerne. Bayrerne afløstes af kurhesserne, som var endnu grovere i deres optræden over for befolkningen, de trak sablerne og truede folk, hvis de ikke fik, hvad man forlangte. Befolkningen klagede til kommandanten, som svarede, at soldaterne måtte tage selv, hvis ikke de fik det forlangte!

En borger i Skanderborg havde klaget over husfredens krænkelser, og han fik til svar, at beboerne endnu ikke kendte krigens rædsler, men det skulle de nok komme til, da byen skulle tilintetgøres, og barnet i moders liv end ikke ville blive sparet! Det var grove trusler, som dog ikke blev til virkelighed.

På Skanderup kirkegård ødelagde de stakitter og monumenter ved gravene og knuste stenplader. Kirkedøren havde man slået i stykker, og af de 72 lukkede stole i kirken var der kun 20 tilbage, de øvrige havde soldaterne brændt. Man havde brugt døbefonten til at koge i, og på alte-

ret havde man skåret kød og flæsk ud. Gravstederne i kirken var brudt op, ligkister var slået itu, og ligene, som var balsamerede, blev opstillet omkring ved kirkemuren eller slængt omkring i kirken og på kirkegården. Næsten hele gulvet var brudt op, og i nogle af ligkisterne var der lagt halm, da soldaterne havde ligget i dem.

I Stilling kirke blev prædikestolen hugget ned og slået sønder og sammen, og man havde stjålet messeskjorten. Man havde også bemalet kirkemuren med spottende vers og sentenser.

I Vrold, Gram og Stilling havde man taget både bøndernes fødevarer og deres tøj, man forlangte penge, og blev de dem nægtet, pryglede de mændene, indtil de fik, hvad de havde forlangt.

Fruering præstegård var også ude for ødelæggelse, de brændte forpagterens avlsredskaber og brød fem fag hus ned, både tømmer og døre blev brændt.

På Mallinggård brød bayrerne husets gemmer op og tog så at sige alt. I et lille stykke skov i gårdens nærhed med 3-4000 bøgetræer havde man afhugget hvert eneste træ ca. en halv alen fra roden til opførelse af vagthytter.

Ejeren, hr. Warburg, klagede da til divisionskommandanten, prinsen af Altenburg, som åbenbart tog klagen til efterretning, han indfandt sig og holdt en formaningstale til soldaterne, men det resulterede kun i, at prinsen selv måtte flygte ind til Skanderborg, hvor han måtte forblive i fem uger. Imens malkede soldaterne alle 100 køer på marken, og de slagtede løs af besætningen. De brød tjenestefolkenes kister op og stjal af indholdet. Alle skillerum i udhusene var brudt ned.

Hr. Warburgs tab blev opgjort til 3-4000 rigsbankdaler.

Preusserne havde også afbrækket eller nedhugget ca. 700 landevejstræer på vejen fra Århus til Skanderborg og videre derfra til Horsens.

I Borum var der indkvarteret mellem 100 og 150 mand i 15 dage, og de preussiske soldater tog bl.a. hele præstegården i besiddelse på nær to værelser, der forundtes præstefamilien, de tog også udhusesne i besiddelse. Soldaterne plyndrede og hærgede i hele landsbyen - ligesom i præstegården. Selv innsiddere, dvs. de fattigste, som var lejet ind hos andre, havde 2-3-soldater boende i deres stue.

Hærværk holdt de sig heller ikke for gode til. I kådhed hældte de et fad mælk over en kone og tilsmurte hendes vinduer

med det smør, de havde stjålet fra hende.

Selv fra en fattig daglejerfamilie tog man alt køkkentøj og dens få penge, som androg 9 mark.

Tyskerne sagde: "Wir sind nicht hier um zu bitten - sondern befehlen!", og det levede de også op til.

Man havde klaget til officererne, men det havde ingen virkning, de stjal fortsat både fødevarer og tøj, og hvor der ikke kunne opdrives høns og ænder, stegte de kattekillinger, spurve og storkeunger.

Der blev anrettet skader i adskillige kirker. Man havde f. eks. også opbrudt kirkegulvet i Brabrand for at søge efter skjulte skatte.

I Hasle havde tre infanterister jagtet en hane fra en stakkels fattig kone. Den ene soldat faldt så uheldigt, at han slog hove-



"Svinetorvet" i Århus omkring 1850, efter den dramatiske besættelse. Akvarel af Fr. Visby. Lokalthistorisk Samling, Århus.

det mod et stendige og dræbtes på stedet, de to andre opdagede ikke, at deres kammerat var død, de jagede videre og vred halsen om på hanen.

Det skal dog retfærdigvis siges, at der blandt de overordnede for de tyske tropper var nogle, som ikke fandt sig i deres soldaters hærgen. En soldat havde mishandlet en gravid kone i en landsby i nærheden af Århus, han blev arresteret

og ville sandsynligvis blive skudt.

I Slet blev nogle soldater arresteret, fordi de havde plyndret.

En infanterist, der ville gantes med en pige, og som kom i slagsmål med en af karlene på gården, fik en blodtud, hvorover han blev så rasende, at han trak sin sabel og gav karlen et dybt sår i hovedet. Denne soldat blev arresteret.

# Din lod på jorden

## - dobbeltportræt i glas og ramme

Af Bent Østergaard

Ålsø Kirke var fyldt op af bryllupsgæster 18. juli 1907. Sophie Kromand fra Højbjerg skulle vies til Peder Knudsen fra Hindsholm. Begge havde en hel del søskende og søskendebørn. Syngende fynsk blandede sig med djurslandsmålet, mens deltagerne kantede sig ind i kirken.

Kvinderne på kirkebænkene samtalte hviskende om den smukke, hvide brudekjole. Ifølge tidens og egnens skik brugte man altid en sort kjole, der så meget økonomisk kunne genbruges som stadskjole i en årrække fremover. Men Sophie optrådte i hvidt. Det var nyt.

Brudens far, den gamle veteran fra krigene 1848-50, ville ikke med i kirken. Han havde dårlige fødder og kunne ikke få sko eller støvler på - og føre sin datter op ad kirkegulvet i kludesko fandt den gamle forhenværende soldat fra jægerkorpset for uværdigt.

Brudeparret var ikke helt unge, henholdsvis 36 og 31 år og dog skulle det forundes dem også at fejre guldbryllup. Det stod i Hammelev forsamlingshus.

Dette dejlige lille sogn blev deres hjemsted fra 1919, men forinden havde de haft ophold og arbejde mange forskellige steder i Jylland og på Øerne.

Sophie var født i Højbjerg, Ålsø Sogn 13. juli 1876 som den yngste i en anselig

søskendeflok. Hendes mor, Christiane Pedersen var 1862 blevet gift med gårdmand Rasmus Pedersen Kromand som hans anden hustru<sup>1</sup>

Den boglige uddannelse dengang blev



*Billedet af brudeparret er optaget i Roskilde, efter at Peder og Sophie var vendt hjem fra brylluppet. Derfor er Sophie uden brudeslør.*



klaret med syv års skolegang i landsby-skolen hver anden dag. Skolen kunne - trods sine beskedne rammer - rumme et ganske stort antal elever. De mange børnefødsler i de enkelte familier gav arbejde til lærerne. Inden der i 1868 endelig var blevet ansat en andenlærer i Ålsrode Skole, var børnetallet kommet op på 110. Fordelt på to klasser, de ældste og de yngste hver for sig, har det været en betydelig pædagogisk udfordring at bestride for læreren, Thøger Rasmussen.<sup>2</sup>

Kårene for alle, også for lærerne, var barske dengang. "Det meste af indtægten, ca. 400 rigsdaler, måtte skaffes ud af jordlodden (der hørte til skolen), da øvrige midler var små. Der var slid både i skolen og efter skoletid. Og om søndagen måtte han vandre til kirken for at forrette sin tjeneste der."

Om hans virke hedder det (i 1938): "de gamle har indtil de sidste år ikke mindst på deres dødslejer kunnet fortælle om, hvor kærligt og mildt han, der var en ypperlig børnelærer i skolen, kunne tale til dem, mest om vor frelser, Jesus Kristus. De glemte det aldrig, vidnede de. Mange gik med frimodighed og tillid til ham, når hjertet skjalv og tåren randt."

Læreren påtog sig således andre og betydelige opgaver i sognet udover undervisningen. Det tog på kræfterne, og i de sidste fire år måtte en datter, Thyra Rasmussen, ofte hjælpe ham i skolen. Han "døde stille og gudhengivent Palmesøndag 1883 og blev båret til graven på Ålsø Kirkegård af gamle elever. På hans grav satte venner i skolekredsen en mindesten." Sophies ældre søskende har oplevet denne lærer, der døde samme år, hun begyndte sin skolegang. Hun fik der-

for efterfølgeren Peder Andersen og frk. Ernestine Drewsen, der 1888 afløstes af frk. Johanne Kristensen.

Der er næppe tvivl om, at disse lærere har søgt at følge i forgængerens fodspor, men det direkte udbytte af Sophies skolegang er det nu vanskeligt at vurdere. I skrivning viste hun langt større færdighed end tilfældet er for nutidens skolebørn. Som meget gammel kunne man se hende sidde og læse i sin barndoms katekismus med bibelord og Balslevs ikke umiddelbart letfattelige forklaringer. Hun blev ualmindelig glad for at læse romaner, og historiske emner optog hende meget.

Her blev hun stimuleret af faderens fortællinger om hans oplevelser under krigen. Rye, Læssøe, Schleppegrell og Bülow samt kong Frederik VII var hans idealer. Han havde oplevet dem under sin tjeneste i 1. Jægerkorps, hvor han deltog i de senere så kendte og berømte slag i Treårskrigen. Ofte fremtog han en geværkugle, lægerne havde fjernet fra hans arm efter en af bataljerne. Han kunne også berette om sin far, der havde deltaget i Napoleonskrigen og besættelsen af Frankrig.<sup>3</sup>

Til gengæld var det en pine, når den gamle om vinteren flyttede sin virksomhed fra det kolde huggehus ind i stuen, hvor han frimodigt tog fat på at file save.

De nationale stemninger gennemsyrede gården, men andre åndelige strømninger ude i landet nåede også frem til Djursland. Lidt senere end andre steder optrådte nu lægmænd, der afholdt private møder med inderlige taler og salmesang.

I Ålsø-Hoed havde sognet kunnet glæde sig over den dygtige og ildfulde pastor

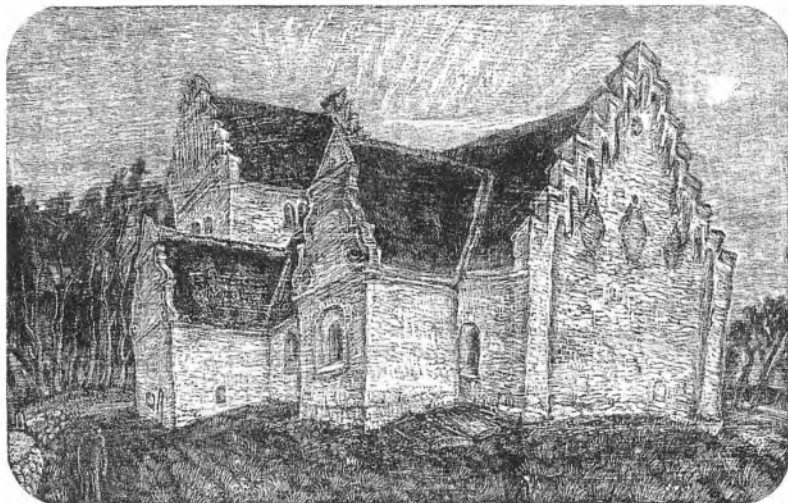
*Aalsø Kirke.  
Træsnit af Poul  
Steffensen 1977.*

P. C. la Cour.  
Han var ikke  
uberørt af  
vækkelsen,  
men de mange  
tilflyttere fra  
Fyn, livlige og  
opvakte folk,  
prægede ham i  
grundtvigsk  
retning. Da  
han i 1861 holdt

sin afskedstale, sagde han ligeud, at ”da Vorherre kom til mig, kom han ikke i skikkelse af nogen bisp eller provst, men i skikkelse af gode danske bønder. I samlivet med dem, blev jeg hjulpet frem og fik blandt dem Kristendommen levende ind i mit hjerte.”<sup>4</sup>

Det grundtvigske islæt vandt dog ikke umiddelbart gehør hos alle, og da la Cours højkirkelige efterfølger ikke fængede, søgte ikke så få om søndagen til Vilhelm Beck, der var præst i Ørum-Ginnerup 1866-74. De satte i både over Kolind Sund til Ginnerup Kirke. Hele flåder, fyldt med mennesker, fra Ålsø, Vejlbj og Lyngby sogne, drog over sundet draget af Vilhelm Becks forkyndelse. ”Når skaren da gik fra Sundet op til kirken under kraftig salmesang, som lededes af møller Rasmussen, Ålsø (en bror til ovennævnte lærer Th. Rasmussen), sagde man i Ginnerup: ”Nu kommer den Ålsø møller med sine folk”.<sup>5</sup>

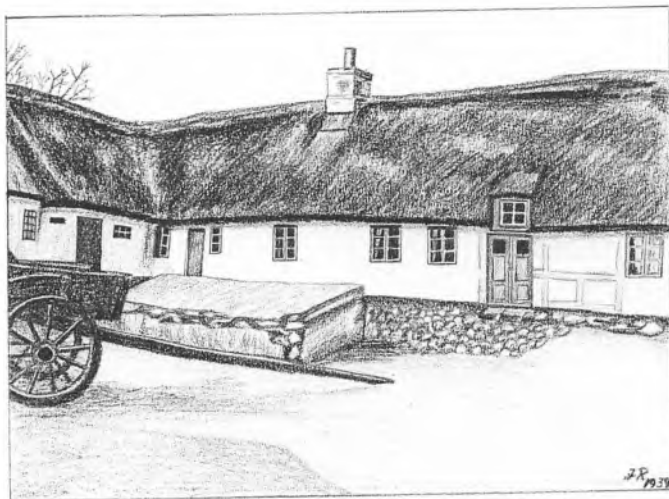
Beck, der oprindeligt hældede til Grundtvig, blev under sit virke på Djurs-



land stærkt påvirket af den lokale vækkelses højrefløj. Som la Cour fik han mange impulser fra lægmandsbevægelserne på egnen blot i en anden retning. Denne påvirkning afgjorde hans bane og virke fremover. Da Beck omkr. 1870 åbenlyst brød med de grundtvigske, aftog tilslutningen fra sognene syd for Kolind Sund.

Da han årrække efter forflyttelsen fra Ørum igen besøgte sine gamle sogne og afholdt en gudstjeneste, fik Sophie mulighed for sammen med sin mor at høre den kendte prædikant. Vilh. Beck havde til dagen valgt at tordne mod den kvindelige pyntesyge. De ikke særlig udstafferede djurslandske bondekoner, der i deres påklædning bar præg af 80ernes landbrugskrise og pengemangel, lyttede opmærksomt til forkyndelsen. Men vel hjemme i Højbjerg, sagde Christiane til datteren: ”Han skulle snakke. Hans kone var den eneste, der var fin i tøjet.”

I Sophies barndom afholdt pastor Nissen (1880-86) grundtvigske møder i



*Sophies fødegård i Højbjerg, Aalsø Sogn, tegnet i 1939 af arkitekt Johannes Rasmussen, svigersøn af Sophus og Caroline Kromand.*

Men den påvirkning, der udgik fra kulturcentret på Ålsø Mølle blev jo heller ikke præget af Vilhelm Becks bevægelse. Ikke desto mindre tilsluttede Sophies ældre halv søster Andrea sig Indre Mission og bosatte sig i Ulfborg, Vestjylland.

præstegården. Han blev afløst af pastor Brask, en mere stilfærdig mand. Mødevirkningen med tale, salmesang og foredrag blev nu ledet og videreført af Jens Peder Rasmussen på Ålsø Mølle, der havde åbnet sit hjem for møder, andagter og foredrag. Han besøgte Chr. Kold på Fyn og Ludvig Schrøder på Askov og inviterede de førende højskolefolk, Jens Nørregaard, Begtrup og Jens Bech til at holde foredrag. Også mange grundtvigske præster fik ophold på møllen, når de gæstede egnen.

Hvorledes disse åndelige strømninger er blevet tilegnet i Sophies hjem, lader sig ikke sige. Enkelte af hendes slægtninge tjente senere i Ålsø Mølle. En lokalhistoriker, der som barn havde sin gang i Højbjerg, skriver: "...Jeg tror næppe, der har levet missionsfolk i Højbjerg. Det var en by som ikke levede af brød alene - det blev godt skyllet ned." - Hvad han så har ment med det.<sup>6</sup>

Også de politiske ideer vandt indpas på egnen, og diskussionen mellem Venstre og Højre kunne føres med en fanatisk iver. Sophie og hendes kammerater så en dag på vej til skole to gårdmænd af hver sin observans i hidsig disput. Den gled over i brydekamp, indtil kamphanerne begge væltede ned i vejgrøften. Det var dengang, der virkelig var dybde og væde i vandløbene, og de to kravlede op, slukørede, dyngvåde, men også afkølede.

Efter konfirmationen i 1890 tjente Sophie på præstegården som stuepige hos pastor Brask. Han havde lidt svært ved at komme i kontakt med befolkningen, men Sophie kunne her indsuge atmosfæren i et lærd og akademisk dannet miljø.

På det nærliggende Katholm residerede kammerherre og hofjærgermester W. L. Dinesen indtil sin død 1876. Forfatteren Thomas Dinesen har om sin farfars stemmepragt skrevet: "Det står skarpt for mig, hvordan man på klapjagterne hørte hans



*Sophies forældre: veteran fra Treårskrigen, gårdejer Rasmus Kromand, 1823-1908, Højbjerg, Aalsø Sogn, og Christiane Pedersen, 1840-1928.*

befalingsord til skovfogeder og klappere give genlyd ned gennem skyttekæden – så også vildtet fik besked om faren.”

Senere som stuepige på Katholm kunne Sophie møde andre vaner og skikke end dem, hun kendte hjemmefra. Det var i slutningen af ”Provisorietiden”, og hjemme i Højbjerg svor man til Venstre. Herskabet havde andre meninger, der blev fremført så højlydt, at ingen i den store husstand gik glip af ordene.

Thomas Dinesen understreger godsejerens konservative holdning: ”Man var kongetro, kirketro og klassetro.” Sophie kunne tilslutte sig de to første, men fik i øvrigt mere sympati for hans bror, forfat-

teren til ”Boganis jagtbreve”, Vilhelm Dinesen fra Rungstedlund, der om sommeren ferierede på Katholm sammen med sin familie, der bl. a. omfattede sønnen, ovennævnte Thomas og en datter, der senere skulle blive verdenskendt under navnet Karen Blixen (1885-1962).

Under en samtale i anledning af 90-årsdagen 1966 spurgte journalisten, om hun da kendte Vilhelm Dinesen. Hun svarede: ”Ikke kendte, men hørte. Han besøgte tit sin bror på Katholm, kammerherre W. L. Dinesen, men selv når de kørte forbi os i vogn, diskuterede de politik. Og de var bestemt ikke enige! Kammerherren var højremand om en hals, mens Karen Blixens far stod på den modsatte fløj. Det skulle give gnister, men morsomt var det naturligvis. Senere kom jeg i køkkenet på Katholm, og selv ned til vore regioner trængte den politiske atmosfære, og vi blev grebet af al denne politik.”

Thomas Dinesen skriver i bogen om faderen ”Boganis”, 1972, at der ”sikkert har været ført mange skarpe, måske voldsomme ordkampe”, når han optrådte med sine radikale synspunkter under besøgene hos de reaktionære familiemedlemmer på de jyske godser”. I Sophie har vi et samtidigt vidne om, at dette var tilfældet.\*

Vilhelm Dinesen blev folketingsmand for Grenaa-kredsen 1892-95. I Rigsdagen optrådte han dog som løsgænger, men han var en skarp modstander af regeringens forsvarspolitik og de provisoriske love.

Sophie kunne også berette om en brunlig plamage på en kældervæg, der ikke kunne kalkes over. Det var blodrester fra dengang, Fanden i 1722 afhentede den skræmte og modvillige Helle Trolle, der





*Hulvej ved Kat-  
holm. Elles Offset,  
Ebeltoft.*

gård Eskildstrup og senere på Ottestrup. Gårdene blev drevet af forpagtere, der dog kaldtes "herskabet".

Eskildstrup ejedes af Sophus Barner, der havde engageret sig stærkt i forskellige landbrugs-

havde forskrevet sig til den onde. Hun skulle blive rig, han skulle til gengæld efter et aftalt åremål have hendes sjæl. Da hun blev gravsat i Ålsø Kirke, ville sognebørnene vide, at familien havde fyldt kisten med sten for udadtil at dølge hendes skammelige endeligt. Fanden havde jo taget hende med sig hel og holden.<sup>9</sup>

Sophie var ikke overtroisk, men kunne dog fortælle om, hvorledes det bankede på hendes kammerdør den første nat på slottet, men ingen reagerede på hendes "Kom ind."

Siden tog hun tjeneste i det store hus hos tømmerhandler Thykjær i Grenaa. Her stiftede hun bekendtskab med et af de nyeste tekniske vidundere, når tømmerhandleren ude på vejen modtog broderen med ordene: "Der kommer min broder på "bicikel", let påklædt, og dog sveder han."

Herregårdsstuer og -køkken må have øvet en vis tiltrækning. Sofie søgte år 1900 tjeneste på den sjællandske herre-

foreninger, hvor han især virkede for at støtte de små landbrug og husmændene. 1903-06 sad han i Rigsdagen som folketingsmand. Han var også brændende optaget af kirkeligt og filantropisk arbejde. Han testamenterede Eskildstrup og halvdelen af sin formue til Indre Mission.<sup>10</sup>

Hver søndag overværede Sophie sammen med herskabet - forpagter Ulrik Jensen og hustru - gudstjenesten i Sneslev Kirke. Ejeren boede i København, men fra tid til anden ankom gæster til Eskildstrup, hvor de skulle beværtet så godt, som huset formåede. Ved en bestemt lejlighed kunne det let have svipset for køkkenpersonalet.

Svigerdatteren, Else Knudsen, har fortalt: "Engang skulle de have gæster fra andre godser, så Bedste havde travlt; hun havde lavet den brune sovs. Medens hun tilberedte forretten, satte hun sovsen til side. Da hun så ville varme den til hovedretten, lå der en død mus i gryden. Der var ingen tid til ny sovs, så hun smed re-



solut musen ud, varmede sovsen, og begge piger ind med den. - Da middagen var overstået, kom alle de fine damer ud i køkkenet og takkede for den gode mad, navnlig den brune sovs var så pikant!"

Sophie søgte senere andre græsgange og lod sig ansætte som husbestyrerinde for en gårdejer i Veddelev, en lille landsby ved Roskilde. Han spillede kort sammen med en flok gårdmænd på egnen. En af dem var den ugifte fynbo, Knud Peder Knudsen, nybagt gårdejer på "Verasminde" i Himmelev. Det førte til forlovelse og snart efter til bryllup i Ålsø.

Peder Knudsens søster Maren, der hidtil havde holdt hus for ham, rejste dybt krænket og fornærmet hjem til fødegården på Hindsholm. Hun måtte afgive positionen som madmor på gården og tilgav aldrig helt Sophie for hendes indtrængen i Dalby-familiens cirkler.

Knud Peder Knudsen var født på en fæstegård i Dalby 1871 og opkaldt efter sine to bedstefædre. Hans forældres ægteskab var året før arrangeret af landsbylauget.<sup>11</sup>

I gården havde tuberkulosen hærget. Peder Nielsen og flere af hans børn var døde af den frygtede og ofte uhelbredelige sygdom. Enken, Maren Nielsdatter, havde behov for en voksen mand i gården, og de Dalby bønder udvalgte en tjenestekarl, Niels Knudsen fra Kerteminde, som egnet til at overtage fæstet mod at gifte sig med datteren Ane Dorthea. Udgifterne til fæstebrevet og et beløb til Ane Dortheas søster Gertrud måtte han selv svare for.

En deputation sendtes til herskabet på Tåsinge, som gav sit tilsagn. Ejerne af Scheelenborg på Hindsholm, som Dalby-

gårdene hørte under, var også indehavere af Valdemars Slot.

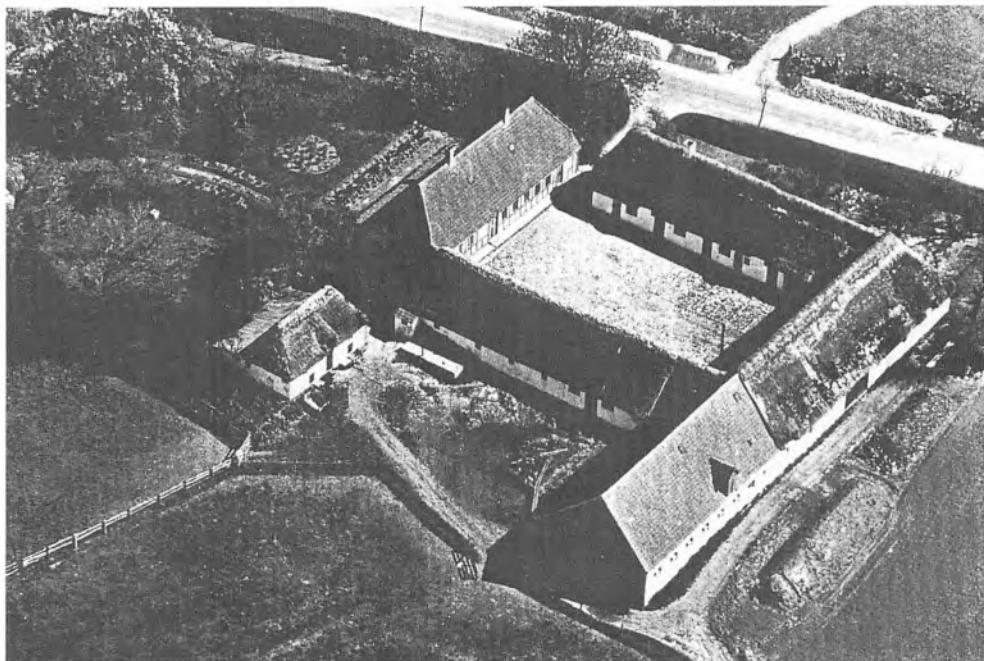
Mens man i de fleste egne af landet havde afskaffet fæsteordningen for bøndergårde allerede i slutningen af 1700-tallet fortsatte denne skik på Hindsholm til ind i 1900-tallet. Det gav anledning til forundring for de jyske karle, der tog tjeneste her og følte sig hensat til de meget gamle dage, de havde fået skildret af lærerne i skolens historietimer om fæstevæsen og hoveri.

Ordningen omfattede naturligvis ikke længere hoveriarbejde for bønderne, men enhver ny indehaver - oftest en søn eller svigersøn, hvis ikke den nyankomne simpelthen ægtede enken på gården, betalte for sit fæstebrev, og kunne derefter sidde uantastet sin tid ud.

På Hindsholm var der ingen kroer, så i modsætning til andre strøg på Fyn kunne landmændene hellige sig deres arbejde uden at fristes eller forfalde til svinkeærinder hos en gavmild udskænker.

Til gengæld kunne man slukke tørsten i det hjemmebryggede øl. En københavner, der blev præst på Nordøstfyn, har bemærket, at blomsterne, humlen og æblerne tredelte haverne på denne ø. Således kunne fynboerne fryde både øjet og ganen.<sup>12</sup>

Halvøen og ikke mindst dens hovedstad, Dalby, var præget af stærke modsætninger. Tilhængere af Højre, Venstre og siden også De Radikale kunne helt ind i 1900-tallets første tiår ikke drømme om at holde grundlovsmøder sammen. De måtte finde hver sin festplads. Tilhængerne af henholdsvis friskole og valgmenighed omgikkes nødig de naboer, der benyttede sognekirken og den offentlige skole.



*Da gården i Dalby efter en ildebrand o. 1840 skulle flyttes ud på marken, skaffede man egetømmer fra en nedbrudt gård på Tåsinge. Sylvest Jensen, luffoto 1938.*

En gruppe vakte bønder havde i 1852 overtalt Chr. Kold at flytte til Dalby for der at videreføre sin højskole fra Ryslinge. Kold påbegyndte også en friskole for børn, kaldet Fjællekassen af modstanderne.

Denne virksomhed og Kolds faste overbevisning og markante synspunkter delte lokalbefolkningen. Læreren i Dalby og hans bror, den stejle pastor Lehn i Mesinge optrådte som Kolds erklærede fjender og fik mange tilhængere. Lehn kendte den kristne vækkelse fra sit tidligere kald i Sejling-Sinding ved Silkeborg, hvor han havde haft sine stridigheder med dem. Hans kaldsbror, Møller i Dalby, var positivt stemt over for Grundtvig, men hans velvillighed mod Kold

kølnedes, da denne og hans meningsfæller løste sognebånd til præsten i Kerteminde. Møller fik friskolefolkene som sine modstandere og døde som en dybt skuffet mand, kun 43 år gammel, i 1859.<sup>13</sup>

Peders ældre slægtninge synes at have tilsluttet sig deres sognepræst. En tidligt afdød morbror til Peder fik foræret en firebinds verdenshistorie af pastor Møllers enke, hvori hun skrev: "Rasmus Pedersen skjænkes denne Bog til en Erindring om hans Elskede Lærer og Ven Pastor C: E: Møller til Dalby og Stubberup og til Tak fra dennes Hustru fordi han aldrig gjorde hendes Elskede afdøde Mand andet end Glæde."

Det var sikkert også Rasmus Pedersens

far, Peder Nielsen, der deltog i Lehns bestræbelser på at oprette en rent faglig landboforening som modtræk over for "Partiet", som de kaldte den koldske lejr, og som også polemiserede i Fyns Avis 1857 over for Kolds medlærer Poulsen Dal.<sup>14</sup>

Men brystsygen havde nu lagt Peder Nielsen i graven. Hans efterfølger i fæstet var gårdmandssøn fra Nordskov, født i Skrallehavegård, der hvor Fynshoved-Manden hvert år ved juletid farer til hest tværs gennem gården. Niels Knudsen medbragte et billede af sin farbror, den kendte vækkelsesprædikant og rigsdagsmand Rasmus Ottesen (1803- 1862). Portrættet prydede i mange år væggen i Dalbygårdens stue.<sup>15</sup>

Hans svigermor Maren Nielsdatter blev naturligvis boende på gården. Hendes underskrift er lidt vaklende og vidner ikke om daglig omgang med stålpenen. Ved hendes konfirmation har præsten til gengæld givet hende et godt skudsmål: "meget vel oplyst i sin Religions Sandheder og skikkelig i sit Forhold."

Hun blev hurtigt mormor til en række poder. Inden hun døde i 1895 kunne status gøres op til ni børnebørn, fire drenge og fem piger, så der var nok for Maren at gøre med at strikke strømper og uldtøj til de små. Da den ældste, Peder, under sin soldatertid fik orlov fra "Transkonstablet" i København, blev han præsenteret for kuldets sidste, en nyfødt lillebror Otto, 1890.

Niels Knudsen viste sig at være en håndfast opdrager. Korporlig afstraffelse var ikke usædvanlig på gården. Da en af døtrene, Caroline, fik religiøse anfægtelser og nægtede at lade sig konfirmere,

gennempryglede faderen hende, indtil hun lovede at indordne sig under almindelig skik og brug.

Faderen døde i 1914 som 78årig af strubekræft. Den lange krumme tobakspibe, der forårsagede hans endeligt, blev hængende på sin knag i stuen som et kært minde om den afdøde.

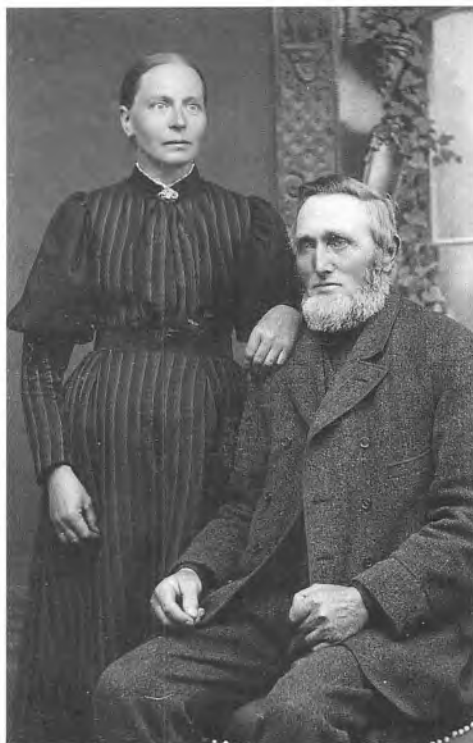
Ane Dorthea, der var 14 år yngre end sin mand, overlevede ham til 1931. Hun lagde stærk vægt på flid og dygtighed i arbejdet og vurderede sine omgivelser efter de færdigheder, der var nødvendige i et bondebrug. "Kan du malke, bette Inga?" spurgte hun, når sønnedatteren, der tjente i Midskov, vandrede til Dalby for at besøge hende.

Som ældre kom hun ud for et trist uheld, da hun knuste hoften ved et fald på gårdens stenbro. En pind var smuttet ind i hendes træsko, så hun snublede. Hun gik derefter altid med en stok som støtte. En kraftig tunghørighed plagede hende også de sidste år.

Hun synes at have været en begavet kvinde. "Spørg Ane Dorthea" sagde man oppe i Dalby, når man ville have besked. Det var også hende, der efterhånden inddrog familien i de foredragsmøder, som fandt sted omkring friskole og valgmenighed. Grundtvigianerne havde bygget Nazarethkirken i Dalby, hvor man nu talte om "den store og den lille kirke".

Men børnenes skolegang foregik ikke i friskolen. Her underviste den dygtige ildsjæl Anders Klinkby fra 1867 til han tog sin afsked i 1915, da han var 74 år gammel. Han var fra Lemvigegnen og uddannet på Jelling Seminarium under den berømte forstander Svendsen.

Han engagerede sig i gymnastik- og



*Peders forældre: fæstegårdmand Niels Knudsen, 1836-1914, Dalby, og Ane Dorthea Pedersen, 1850-1931.*

skytteforeningen. I skolen holdtes møder og forsamlinger for egnens folk, der kom agende til i deres fjedervogne. Anders Klinkby giftede sig med en bondedatter på Hindsholm. Hans efterfølger blev svigersønnen Kristian Østergaard. I hans tid afdæmpedes og udjævnedes de tidligere spændinger, der havde domineret lokalsamfundet siden Chr. Kolds dage. En søster til Kristian Østergaard giftede sig siden med Peders yngste bror Otto.

Blandt andet gårdens stramme økonomi, foranlediget af børneflokket på ni, udelukkede friskolen, hvor man skulle betale skolepenge, bøger og andre mate-

rialer. Peder kom i sognets skole, hvor Bülow, en fjern slægtning til helten fra 48-krigen, residerede.

Omgivelserne bemærkede, at Peder havde ualmindelig gode evner, og det var ham siden hen en sorg, at han ikke fik mulighed for at læse videre. Faderens holdning og hjemmets finansielle forhold forhindrede ham i dette. De mange yngre søskende skulle også have klæder og føde. Det anspændte gårdens bærekraft til det yderste.

Denne skuffelse blev til gengæld afgørende for broderen Rasmus' livsbane. Som lille delte han seng med sin brystsvage moster Gjertrud. At drengen kunne blive smittet tænkte ingen åbenbart på, og en mulig ængstelse for hans sundhed viste sig også unødigt, da han opnåede at fylde 90 år. Mosteren holdt meget af den lille Rasmus og testamenterede ham sin rørlige formue, som overleveringen siger var på 800 kr.

Peder slog da i bordet for forældrene og fik gennemtvunget, at beløbet blev anvendt til hans uddannelse. Rasmus tog præliminæreksamen på et kursus i Kerteminde, hvor han i øvrigt blev konfirmeret i Valgmenighedskirken. Han læste til ingeniør og fik ansættelse på Helsingør Skibsværft, hvor han senere blev underdirektør. Sin hustru hjembragte han fra Klinkby-familien

Hjemmets økonomiske problemer var i vore øjne delvis selvforskyldte. Skik og brug indebar, at det ikke ansås for passende, at gårdmandsbørn påtog sig arbejde som almindelige tjenestepiger og tjenestekarle. Den hjemmegående flok, det var svært at beskæftige meningsfyldt, tyndede dog efterhånden ud. Et par af

døtrene blev gift på egnen, Johanne i Kerteminde og Mine i Midskov, Mesinge Sogn. Da forældrene faldt fra, var der tre af søskendeflokken tilbage til at overtage gården og drive den i fællesskab: den skrappe Maren, den blide Ane og den medgørlige Aksel, der overlevede søstrene og ligesom sine brødre opnåede en høj alder.

Peder slap dog hurtigt hjemmefra. Han tog tjeneste på Muusgården, den store ansete købmandsgård i Kerteminde. Det gik an. Hans far havde i sin tid tjent her, da dalbybønderne, der kendte ham fra deres ture til staden, udkårede ham til både bryllup og fæste.

Her var Peder gårdskarl og kusk i henvend en snes år afbrudt af militærtjenesten i København. Han hejste kornsækkene op på loftet. Han spændte hestene fra og for vognene, når omegnens landmænd skulle til byen for at handle. Det gav gode drikkepenge, ikke mindst når kunderne før hjemkørslen havde aflagt et lille besøg i købmandsgårdens berømte skænkestue.

De afsatte deres produkter og hjemførte de kolonialvarer, husholdningen behøvede. Elias B. Muus, som firmaet hed efter stifteren i 1829, nød godt af oplandet på Hindsholm og sognene syd for byen.

Lidt op ad formiddagen kunne man se kunderne komme anstigende: godsejere, forpagtere, gårdmænd, husmænd eller tjenestekarle.

Efter hvad hver især magtede, ankom de i fjedervogne, jumber, karosser eller mere ydmygt i hestetrukne ladvogne, hvis tunge jernringe omkring hjulene slog gnister i brolægningen.

Når indehaveren af købmandsgården



*Muusgaarden i Kerteminde er en af landets anseligste købmandsgårde.*

*Den er opført af bindingsværk i 1700-tallet. Midterbygningen blev nedrevet i 1861. Formentlig det ældst bevarede fotografi fra Kerteminde. Foto udlånt af Kerteminde Egns- og byhistoriske Arkiv.*

skulle til gilde hos sin slægt på Sukkergården i Odense, var Peder kusk på den lukkede karosse.

Om tyendets indkvartering vides intet, men så sent som i 1925 boede lærlingene på et loft i en af lagerlængerne. Et par træstole, et høvlet bord og senge, tilvirket af gamle trækasser med en madras af sækkelærred udfyldt med hør, udgjorde møblementet. Sengeunderlaget var dog klart mere luksuriøst end de forhold, gårdens tyende levede under. Nederst i deres kaner lå et tykt lag halm, der udskiftedes hvert halvår.

Ånden i købmandsgården var patriar-





*Skænkestuen i Muusgården. Kørekarl Peder Knudsen sidder som nr. 2 fra højre. Skænkestuen med det gamle inventar er stadig i funktion. Foto ca.1896.*

kalsk, præget af tiden og af gammel sæd og skik. Da stifteren af huset i 1847 indsatte en 24-årig søn, Oscar B. Muus - den senere handelsminister - til at forestå virksomheden i Kerteminde, oplevede han standsforskellen:

En af de første dage, da han stod på sit kontor, kom en gammel, hvidhåret bonde ind ad døren. Træskoene havde han ladet stå ude på butikkens brostensgulv, og der stod han nu i sin hvide vadmelskoft, knæbukser og grå strømper med den røde toplue i hånden. Han så lidt på den unge købmand, og så sagde han: ”Tør jeg spørge, er det vor nye Fa’r?”<sup>17</sup>

Peder tjente her en 40-45 år senere, og bondens selvbevidsthed var tiltaget, men høflighed og en vis ærbødighed var stadig bibeholdt mellem herskab og tyende, mellem storkøbmanden og hans kunder. Til gengæld blev rangordningen blandt tjenestefolkene opretholdt håndfast og undertiden korporligt. ”Den der ikke vil lære at lyde, lærer heller aldrig at byde”, stod der i Bibelen, og forældrene havde i tide bibragt deres børn denne læresæt-

ning. Takket være evner og anciennitet hørte Peder de senere år til hierarkiet i købmandsgårdens udlænger.

De fleste af døgnets og ugens timer blev udnyttet til arbejde eller søvn. Men der var ikke meget, der kunne tjene til adspredelse for unge mennesker i en lille købstad som Kerteminde. Gårdens gamle skænkestue blev et kært og også farligt og dyrt opholdssted for nogle. Snaps og øl kunne fås for yderst beskedne priser, og ikke alle kunne tåle mosten. Men Peder havde sat sig for, at han ville spare op til sin egen gård. Han brugte den sparsomme fritid til kortspil med kammeraterne, l’homme og whist, og til besøg hos familien på Hindsholm. Men først og fremmest helligede han sig læsningens glæder. Han elskede bøger og købte Danmarks Riges Historie, der udkom i hefter 1897-1907, og som han selv indbandt. Peder samlede sig en meget omfattende viden om historie og litteratur.

Talkolonnerne i sparekassebogen voksede regelmæssigt, selvom Peder også lånte broderen Rasmus det nødvendige til hans studier.



*Verasminde fotograferet i 1973. Ejendommens fire stråttækte længer var betydelig mere velholdte, da Peder og Sophie boede på gården. Foto: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.*

Da Peder var midt i 30'erne, begyndte han at se sig om efter et passende gårdbrug, men intet var til salg på Østfyn, hvor han helst ville slå sig ned. Derfor besluttede han sig til at købe ejendommen ved Roskilde. Måske har historiens vingesus, der fornemmes omkring den gamle kongeby, også tilskyndet ham til at fæste bo netop der.

Her traf han som nævnt sin udkårne og livsledsager gennem mere end to menneskealdre.

For Peder og Sophie begyndte et nyt kapitel i deres liv. Ud fra deres hidtidige baggrund og oplevelser skulle de i fællesskab finde rytme og indhold i tilværelsen. Optakten til et mangeårigt familie- og arbejdsliv begyndte for de to stræbsomme

og intelligente mennesker.

De følgende 12 år skulle blive mere omskiftelige og turbulente, end de havde ønsket eller forudset. Gårdens fire bindingsværkslænger med stråtag behøvede mildt sagt en kærlig hånd. Som kontrast hertil var Peder dog også blevet ejer af 60 tønder af landets bedste og mest frugtbare jord.

Men Peder havde ingen landbrugsuddannelse, og stod lidt famlende over for, hvorledes en stor gård rent praktisk skulle drives. Bonden var her afhængig af sine tjenestekarle, og her kneb det med tålmodigheden, når de ikke opfyldte de krav, han stillede. Harmonien mellem husbond og tyende var ikke idyllisk, og karlene ventede ikke alle til skiftedag, før

de drog af gårde, selv om Sofie søgte at mildne spændingerne.

Dette hæmmede driften og blev til skade for det forventede udbytte. Endnu mere sled det på humøret, da Sophie pludselig fik tuberkulose. Idet hun trods alt boede på en stor gård med rigelig støtte af pighjælp, undgik hun indlæggelse på et sanatorium. Men forældrene frygtede for, at den lille nyfødte Helene skulle blive smittet. Det skete ikke, og Sophie blev hurtigt helbredt for den farlige sygdom.

Glæden over og lysten til gårdmandslivet var dog dalet, og skræmt af en mulig kommende økonomisk deroute, valgte de pludseligt at sælge ejendommen.

For overskuddet blev der købt to udlejningsejendomme i København på Vesterbro, Victoriagade 2-4. Livet i hovedstaden havde sine tillokkelser og glæder. De københavnske teatre blev gæstet regelmæssigt. Livet igennem kunne de fortælle om deres oplevelser af skuespillere som brødrene Valdemar og Olaf Poulsen, Olaf Poulsens datter Karen og den unge Anna Larssen Bjørner, hvis strålende karriere blev afbrudt, da hun tilsluttede sig pinsebevægelsen og derefter valgte at hellige sig arbejdet for denne kirke.

Men storbyen indbød også til andre fornøjelser. Iført søndagsstadsen aflagde de ikke sjældent visit i Josty og udvekslede synspunkter om anretningen. Sophie var smagsdommer ud fra sine erfaringer i herregårdskøkkenet. Også Peter Lieps Hus ved Dyrehaven blev besøgt.

Dog, mennesket lever ikke af ånd og brød alene. Eksistensen er afhængig af det materielle udkomme. Her viste udlejningsvirksomheden sig ikke at være den rene idyl. Lejerne, der i et stort omfang

bestod af unge skuespillere og andre kunstnere var hverken stabile eller betalingsdygtige. De flyttede ofte, uden at huslejen forinden var erlagt. Til gengæld stilledes Peder og Sophie over for fyndige krav om istandsættelse og tapetsering af de enkelte lejligheder, som det dengang var husværtens pligt at holde i orden.

Det sled på nerver og økonomi. Det blev simpelthen en underskudsforretning. Ejendommene måtte sælges med et betydeligt tab.

De penge, Peder havde opsparet gennem 20 års arbejde, var tabt. Efter et kort ophold i Ballerup, måtte familien i en periode leve adskilt. Peder tog tjeneste hos en svoger og søsteren Mine i Midskov. Sophie måtte slå sig ned med den lille Helene hos sin bror Johannes, der gæstfrit åbnede sit hjem for søsteren. Han havde overtaget fødegården i Højbjerg. Her fødtes i 1911 Peders og Sophies anden datter, Christiane, opkaldt efter moderen, der boede på gården sammen med børn og børnebørn.

Men Peder og Sofie opgav ikke ævred. For de sidste sammenskrabede midler købte de en lille forfalden ejendom i Hjortshøj, et fattigt og sandet strøg lidt nord for Give. Det ubeboelige stuehus blev revet ned og et nyt bygget for 2000 kr. Nogle af naboerne kautionerede omgående for et lån, Peder måtte optage, og de, der ikke fik mulighed for at yde en sådan nabotjeneste, var ikke så lidt misfornøjede. Men alle modtog de nyankomne med åbne arme og overstrømmende gæstfrihed. De holdt et velkomstgilde for Peder og Sophie, hvor de trakteredede med haresteg og hvid løgsovs. Sophie, der kendte til den rette tilberedning af vildt,



*Peder Knudsen byggede sit hus i Hjortsvang ved Give i 1912. En senere ejer lod det fotografere o. 1960. Foto udlånt af Oda Kjærgaard, Tyregod.*

glemte aldrig denne modtagelse, og huskede altid med glæde og taknemmelighed det gode naboskab, de her oplevede.

Peder tog nu fat på at køre med mælk til husstandene i Give. På mejeriet fyldte han jungerne, der nederst var udstyret med messinghaner. Når ringeklokken lød på vejen, kom husmødrene ilende med deres kander og krus, som de fik fyldt op med den aftappede skummet- eller kærnemælk, sødmælk eller fløde. Det tiloversblevne anvendtes i egen husholdning. Børnene fik runde strutkinder af sødmælken. Den forhindrede dem stort set i at få "engelsk syge", som var meget udbredt dengang, p.g.a. fejlernæring. I Give forøgedes flokken i 1913, 1915 og 1919 med Inga, Carl og Anna.

Handelen gav fint overskud. År for år kunne der indsættes pæne beløb i bank-

bogen. Håbet var at kunne genoptage tilværelsen som landmand med foden under eget bord.

Nord for Grenaa i Hammelev havde et konsortium 1909 udstykket 100 tdr. land fra gården Stensmark. En række beskedne statshusmandsbrug på hver ca. 10 tdr. land blev oprettet på disse sandede jorder ud mod Kattegat.

Sophies ældre bror Sofus havde købt et af brugene, "Havblink", som han drev, hjulpet af sin kone og børnene. Men Sofus fik mavekræft. Han kæmpede mod sygdommen, rejste flere gange til København, hvor han opsøgte en professor, der var speciallæge i denne sygdom. Han blev ikke kureret, og enken ville gerne sælge bruget.

Peder og Sophie købte derfor ejendommen. 12 år efter deres bryllup, efter



*Havblink på Stensmark var opført o. 1910. Stuehuset er nedrevet 1997 og erstattet med et nyt murstenshus.*

Hurtig havde han altid været, ikke mindst i sin gangart.

mange knuste forhåbninger, men også med stædig udholdenhed og viljestyrke, havde de nu fundet deres blivende hjem. Her kom Sophie til at bo i nærheden af og i samvær med sin familie i Højbjerg og Hammelev. Deres bedste år blev afgjort i "Havblink" ved Stensmark i de beskedne bygninger, hvor havgusen om efteråret gik lige durk gennem de tynde ydermure.

Peder og Sophie rykkede ind på statshusmandsbruget, der skulle forblive i familiens eje frem til 1997. Ægteparret fik deres manddoms og alderdoms år i Hammelev Sogn, hvor de ligger begravet på kirkegården.

De tog fat på at dyrke den ikke alt for frugtbare jord. I forårsstorme kunne man opleve sandfygning, hvor kunstgødning og nysåede roefrø havnede langs gærder eller på nabovens marker. Til roekulerne samlede man om efteråret tang ved stranden. Så kunne der spares på halmen til andet formål, foder og strøelse.

Peder hørte bestemt ikke til sognets foregangsmand inden for landbruget. Men han arbejdede flittigt og pligttopfyldende med sit brug. Han købte også Molsmarken, der var af bedre bonitet.

Under brylluppet nærmest løb han op ad kirkegulvet. Efter høsten skulle kornet i hus, når negene på marken var blevet tilstrækkelig tørre. Til gengæld kunne man altid frygte, at et pludselig bygevejr forsinkede tørringsproces og indkørsel. For at sikre sig mod mulige kommende regnvejr havde han tilbøjelighed til at gå i gang med hjemtransporten lidt for tidligt efter afhøstningen. Sophie skulle lange op på læsset, og hvis hun mærkede, at kornnegene stadig var lidt fugtige, stillede hun forken og gik hjem; så måtte Peder udsætte arbejdet til et mere passende tidspunkt.

Til ejendommen hørte et stykke af stranden ud til Kattegat - hauet (havet) kaldtes det i egnens sprogbrug. Her kunne børnene bade om sommeren og trille påskeæg ned ad skrænterne om foråret, mens får og lam forsynede sig med, hvad strandjorden kunne byde på. Et pragtfuldt område med en enestående udsigt, ikke mindst ved daggry, når "solen stiger af havets skød". Jakob Knudsens salme herom, er da også inspireret af samme oplevelser længere nordpå fra kysten øst for Mellerup. Denne natur gav stedet en her-



*På Jyllands østligste punkt, Fornæs, rejstes det første fyr i 1839, og St. St. Blicher hædrede det i et digt. Det nuværende tårn er bygget i 1891, 27 m højt. Det fungerer nu som fyr rent elektronisk, men ubemandet. I 1996 udsendte Post Danmark frimærkeserien "Danske fyrtårne" med fire motiver. Foto: Biofoto/Gert Hansen.*



lighedsværdi, der dengang var uden økonomisk betydning, men til gengæld påskønnet af beboerne.

Lidt længere mod nord tronede Fornæs Fyr, garneret med fiskernes både ved strandkanten. I tåget vejr udsendte det sine ensformige klagende toner. Engang, da Peder kørte nær fyret, kom der pludselig tæt tåge, og det brølede med ét så højt, at hestene sank helt i knæ.

Om natten kunne man se skæret fra de store lyskastere, en stærk kontrast til de blafrende petroleumslamper, der oplyste rummene i stuehus og stald. Elektricitet blev først indlagt, da datteren og svigersønnen overtog ejendommen, så Sofie havde gennem årene måttet passe, pudse, polere og påfylde alle petroleumslamperne.

Peder påtog sig forskellige opgaver uden for hjemmet. I mange år var han strandfoged. Menighedsrådet havde også i høj grad hans interesse. Da præst og degn - trods alle andre fortrinlige egen-

skaber ikke var spor musikalske - blev det Peder, der førte an i salmesangen, når han søndag efter søndag indtog sit sæde i kirken.

Som medlem af menighedsrådet var Peder i 1924 med til at ansætte Christian Metz, en sønderjyde, der havde deltaget i krigen på Vestfronten 1914-18. Det blev en præst, alle var glade for.

Man påskønnede hans prædikener og øvrige færden. Som en selvfølge deltog præst og skolelærer i sognets familiefester og satte deres præg på højtideligheden.

Metz var meget glad for børn. Under visitats på skolen kunne han finde på at tage den mindste på skødet og kalde hende sin lille veninde. Det samme var tilfældet, når han gæstede hjemmet i Hammelev og der fornøjede sig sammen med "veninden", husets yngste. Han deltog også i en fast gruppe, der mødtes omkring et slag kortspil. Efter århundredskiftet var også bridge blevet kendt og

udbredt i Danmark. Foruden præsten omfattede holdet læreren, Peder og en anden landmand. Sophie viste ingen interesse for denne fritidsforøjelse og nærrede en vis tvivl, om det var foreneligt med ret levevis.

Der var stor sorg, da Metz fraflyttede sognet i 1932, men hans afløser Vilhelm Krarup blev lige så afholdt. Han interesserede sig varmt for hver enkelt i sin menighed.

Under krigen engagerede han sig i modstandsbevægelsen. Flygtninge fra tyskerne boede i præstegården, indtil præstefamilien måtte gå under jorden. Det har Vilhelm Krarup senere skildret andetsteds.<sup>18</sup>

Om kirken i Hammelev verserer der i øvrigt en lille vandreanekdote. Et sted på Djursland - vistnok i Ålsø - diskuterede menighedsrådet anskaffelsen af en ny himmel over prædikestolen, og bølgerne er selvfølgelig gået højt. Hammelev blev foreslået som model, indtil en af de tilstedeværende sagde: "Jamen de har jo ingen himmel i Hammelev".

Mange år senere har Vilhelm Krarup 1993 og 1995, i et par private breve skildret sine indtryk af Peder og Sophie og miljøet omkring dem: "Ja, min kone og jeg var til mange fester i det hyggelige lille hjem på Stensmark. Jeg har altid været fuld af beundring for folkene i disse udstykninger med små jordlodder af den dårligste jord og med ret primitive bygninger. De var nøjsomme og slidsomme, men i grunden altid glade. Det gælder ikke mindst Deres morforældre. Deres morfar holdt meget af at fortælle, og han var meget optaget af historisk læsning. Om sommeren passerede min



*Christian Metz, 1898-1976, sognepræst i Hammelev-Enslev 1924-1932. Som gammel sønderjyde vendte han tilbage til sin hjemstavn og blev præst i Hørup på Als 1932-1965. Foto udlånt af Erik Metz.*

kone og jeg med børnene jævnligt forbi, når vi cyklede til stranden for at bade, og var han på marken, fik vi os gerne en længere sludder. Deres mormor var mild og flittig husmor og mor. I det hele var deres hjem altid rart at komme i."<sup>19</sup>

Og han fortsætter i det følgende brev:

"... jeg husker dem meget godt, har haft mange samtaler med dem, ikke mindst Deres morfar, der ganske rigtig var historisk interesseret; jeg har også med min kone været inviteret med til familiefester, bl.a. Deres forældres bryllup, som jeg tydeligt husker. Deres far var en smuk, sorthåret ung mand. Deres morforældre var nogle flinke og hyggelige Folk, Deres mormor mere stilfærdig, men alligevel venlig og imødekommende. Deres morfar mere åben og umiddelbar, men han var jo også fra Fyn. Nogle specielle

lejlighedserindringer har jeg ikke at kunne fortælle, andet end at jeg ofte havde længere snak med ham, når jeg om sommeren cyklede til stranden. Jeg kalder det med vilje snak, ikke samtaler, for det var mest ham, der førte Ordet. Han ville gerne snakke. Begge var de afholdte og respekterede på egnen. Det var en række af dygtige og stridsomme Husmænd, der boede i de gamle husmandsejendomme derude langs stranden - nøjsomme og glade. I det hele var begge sognene præget af såkaldte statshusmænd, og de var - det tør jeg roligt sige - de mest opmuntrende at møde der - ingen bondepral!"



*Vilhelm Krarup, 1904-1999, sognepræst i Hammelev-Enslev 1932, derefter i Simon Peters Kirke på Amager. Vilhelm Krarup var en fremtrædende skikkelse i Tidehverv. Foto udlånt af Sten Krarup.*

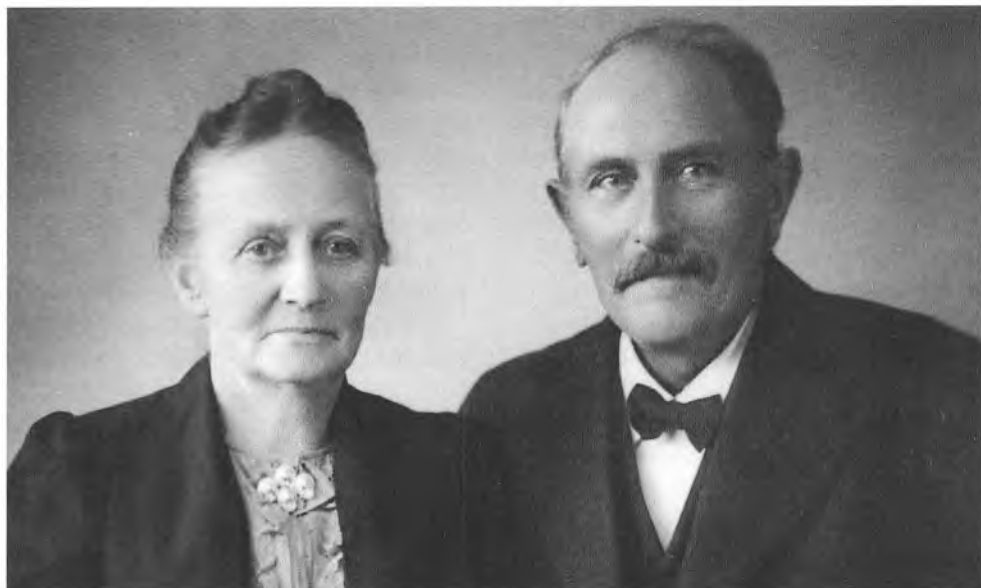
Sophie og Peder fik således en række gode, arbejdsomme år på Stensmark. Læsningen havde nok stærkere greb i Peder end bedriften - skønt også den blev passet ansvarsbevidst. Næsten overstadigt lykkelige kunne de komme hjem med en kasse bøger, erhvervet på en auktion. Den blev stillet på køkkenbordet og skattene taget op en for en og fremvist.

Bøgerne blev læst og genlæst ved petroleumslampens blafrende tande. Brandfaren ved dette oplysningsmiddel betød også, at man ikke kunne hygge sig med læsning i sengen, inden nattesøvnen indfandt sig. En del af bøgerne blev hensat på loftet, men de, der skattedes højest, fik deres plads bag bogskabets glaslåge. Hæderspladsen var tildelt den store seksbinds: "Danmarks Riges Historie", hvis indhold Peder kendte i alle detaljer. Børnene var stolte over, at deres hjem var det eneste på egnen, der havde et bogskab stående.

Juleaften så de også faderen efter julepisning og juletræ sætte sig i sin stol, vende sig væk fra familien for at lade sig opsluge af den bog, han havde fået i julegave. Også til børnene, blev der i december indkøbt de årlige julebøger foruden det, der faldt af året igennem

I øvrigt var børneopdragelsen dengang ikke præget af sentimentalitet. Et klaps med pibehovedet oven i barnehovedet var et probat disciplinærmiddel. Forældres ord og ordre var lov og kunne ikke diskuteres. Som voksne udviklede de sig dog ikke til underdanighed og dæmpet fremtræden. Forældrenes begavelse, livlighed og talelyst gik igen hos næste generation i gener og adfærd.

Økonomien var stram, men når priser-



*Kort før Peders 70-års fødselsdag besøgte ægteparret fotografen i Grenaa. Billedet blev anvendt som julegave til familiens medlemmer i 1940.*

ne på landbrugsvarer steg, blev der hen-sat lidt penge på bankbogen til dårligere tider. Nøjsomhed prægede hverdagen, men når familien tog på indkøb med hest og vogn til Grenaa, var ægtefællerne iført pels, og Peder var ikke karrig med indkøb af slik til børnene eller med, drikkepenge til købmandsgårdens staldkarle. Han erindrede sin egen ungdomstid i samme profession.

Bondens indtægter og udgifter år for år er uforudsigelige, afhængige af vejr og markedspris. Så lidt på bogen gav en vis ro i sindet. Til de mere eller mindre uforudsigelige udgifter hørte også børnenes indtræden i ægteskab. Traditionen bød dengang som nu, at faderen afholdt døt-renes bryllup. Det blev til i alt fire familiefester i Hammelev, hvor man efter hjemkomsten fra kirken samledes i laden

eller, hvis det var for koldt, i de små stuer til taler og spisning. En del af festmiddagen hidrørte fra egen produktion af steg og kartofler, nedskyllet af Peders hjem-mebryggede, lidt sure ribsvin.

Efterhånden fløj børnene fra reden. To svigersønner var fra egnen, tre af de unge fandt deres udkårne under tjeneste på Fyn. Fjorten gange kunne Peder med sin smukke og faste håndskrift indføre navne og fødselsdato på nyankomne børnebørn i de dertil indrettede sider i "Brudebibelen", der også indeholdt data for den ældre generation. De fjorten blev døbt i samme dåbskjole, hvor navnene succes-sivt blev indbroderet.

Aftægten blev nu planlagt. En datter og svigersøn overtog bruget. Peder og Sophie købte et lille hus inde i Hammelev. Det var i slutningen af besættelsesti-

den, hvor tyskerne beslaglagde alle tomme huse, de kunne komme over. Inden indflytningen og den meget nødvendige rengøring og renovation, skyndte de sig at hænge gardiner op ud til vejen for at give huset et skær af beboelse.

Her fik Sophie og Peder en lang og god livsaften. Arbejdet med haven og et beskedent hønsehold optog en del af deres tid. Men nu kunne de også hellige sig deres kære læsning med god samvittighed.

Begge elskede at udveksle deres tanker om det læste og fortælle herom og om egne og slægtens oplevelser. Når de ferierede hos børn og børnebørn, var der mulighed for at suge til sig af gamle, mundtlige fortællinger og overleveringer helt tilbage til Napoleonskrigene. Disse århundreder opfattedes næsten som en del af børnebørnenes samtid. Personer og handlinger lever så længe, de er i mands minde.

Når de var på familiebesøg rundt om i landet, forsømte de ikke den lokale gudstjeneste. Efter hjemkomsten blev kirkens interiør og præstens prædiken taget op til (sædvanligvis velvillig) vurdering.

Timeglasset løb langsomt ud. I 1957 fejrede de deres guldbryllup, Peder iført det kjolesæt, han havde båret til sit bryllup, om end en skrædder havde måttet lægge dragten lidt ud. Alle hans brødre var til stede. Nu lignende de hinanden og så næsten jævnaldrende ud trods aldersforskellen på 18 mellem den ældste og yngste.

Hen på året fik Peder et slagtilfælde. Han lå syg hjemme et par måneder. Det var en sorg for Sophie, at hun ikke kunne kommunikere med ham den sidste tid, de

havde sammen. Hun kunne se, at kun taleorganerne var lammet, men ikke tankevirksomheden. 22. marts 1958 sov han stille ind.

Sophie overlevede ham i otte år. Hun blev boende i huset. Hun var selv med til at forberede sin 90-års fødselsdag. Den blev fejret med deltagelse af hele familien på Gjerrild Kro.

Ved den lejlighed blev hun interviewet til avisen "Djursland". Hun udtalte sig her om sit syn på kunst, litteratur, politik og alderdommens glæder og besværligheder.<sup>20</sup>

Om kunst sagde hun: "Tro nu ikke jeg forstår mig på de dele, men jeg holder af gode billeder. Det har jeg fra min mand. Han elskede god kunst, og hans begejstring smittede mig. Siden har jeg aldrig kunnet trættes af at kigge på billeder. Vel at bemærke, hvis det var gode ting. Jeg skal ikke bryde staven over de unge, men for mig at se er der forfærdelig megen dårlig kunst blandt det nye, som kommer frem. Jeg forlanger ikke at kunne forstå, som jeg forstod Klaus Berntsen, men et billede skal da gøre indtryk? Enten af det ene eller det andet."

På journalistens spørgsmål om, hvorfor hun havde den begejstring for Klaus Berntsen, svarede hun:

"Ja hvorfor tror De. Han var nu min politiker, og for mig at bedømme trænger vi til en mand som ham i dansk politik. Særlig trænger Venstre til en Klaus Berntsen til at ruske op. Ih, som det menneske dog kunne snakke. Og så tydeligt og ligeud, at enhver kunne forstå, hvad han mente". Hun tilføjer at "Politikerne har dog sørget for, at vi gamle ikke lider nogen nød, og egentlig har vi det jo alle





*Sophie i sin have, fotograferet i anledning af 90-årsdagen 13. juli 1966. Billedet blev bragt sammen med et interview i Grenaa Folkeblad.*

godt. Men der snakkes alligevel for meget og gøres for lidt. Ord betyder ligesom ikke længere, hvad de har gjort." Hun havde dog nu også meget til overs for Socialdemokratiet, som hun mente gjorde meget for de gamle.

"Ja, nu er jeg en gammel kone, som prøver at få det mest mulige ud af sin tid. Indtil mit 81. år cyklede jeg meget omkring, men så gik cyklen til, og min mand ville ikke give mig en ny. Han sagde, jeg var for gammel til at færdes på vejene, og det var der måske noget om. Nu kniber det lidt med benene. Lægen si-

ger forkalkning, og det er der vel også noget om. Men jeg kan da stadig gå i brugsen og til bageren, når jeg trænger til noget, og ellers får jeg hjælp af mine flinke naboer."

"De læser en del?"

"For ikke at sige meget - alt hvad jeg kan magte. Vi har et godt bibliotek, og så er det jo ligetil at hente, hvad man behøver. At læse er dejligt, noget af det bedste, jeg ved, og heldigvis er mit syn godt. I det hele taget er det kun mine ben, som gør knuder, og de var vældig gode indtil for et par år siden. Jeg må dog ikke klage. 90 år er en høj alder, jeg ved det selv og er glad for hver god dag."

Hen på efteråret blev Sophie syg. Hendes to døtre i Hammelev plejede hende med omsorg de sidste, strenge måneder, indtil hun stille sov ind 28. november 1966 og blev stedet til hvile ved siden af sin mand.

Deres lange livsløb var afsluttet. Gravstenen på Hammelev kirkegård vidner nu om disse to stræbsomme mennesker. De oplevede i rigelig mål den blanding af modgang og glæde, der er de fleste beskåret. Med stærk viljekraft overvandt de vanskelighederne og fandt harmoni i tilværelsen. De beklagede sig ikke og viste tilfredshed med de vilkår, livet havde budt dem.

Deres interesser og horisont spændte vidt, deres verden havde videre grænser i tid og rum, end tilfældet er for de fleste. Deres livsforløb kunne for eftertiden betragtes som et led, som en komponent i den store og mere anonyme mængde, der er blevet overset i ældre tids historisk skrivning, som var optaget af de store, betydningsfulde personligheders indsats,

og i nyere forskning, hvor den enkelte forsvinder i statistiske opgørelser eller i skildringer af erhvervsgrupper, produktionsapparater og økonomiske bevægelser. Men Peder og Sophie står for dem, der har kendt dem, som et lysende indslag, som et eksempel på hin enkelte, der selv vælger sin vej ud fra de muligheder, der er til stede, og selv finder sin plads og sit kald, der hvor de er sat her på jorden.

### Kilder og noter:

1. Christianes baggrund og slægt er beskrevet af Bent Østergaard: Fæstebønder, selvejere og aftægtsfolk i: *Grenaa og Omegn før og nu*, 1988, s. 57-60.
2. Skolen i Ålsrodes lærere er skildret i Aalsø-Hoed Kommunes Skolevæsen gennem Tiderne. Et historisk Rids. Ved Lærer Leopold Mostgaard, Homaa. 12 artikler i *Grenaa Folketidende* 8.okt. - 15.nov. 1942.
3. Rasmus Kromand, hans far og slægt er fortalt i Bent Østergaard: Erindringer fra Napoleonskrigene i *Historisk Aarboeg fra Randers Amt*, 1987, s.63-69, og i Sygdom skåned ham fra Slagmarksdøden i *Grenaa Folkeblad* 30.12.1987.
4. Vækkelserne på Djursland, se Elith Olesen: Gudelige forsamlinger på Østdjursland i *Århus Stifts Årbøger* 1960 s.78-102, og i Bent Østergaard: Den fynske indvandring og de gudelige forsamlinger på Djursland i *Dansk Udsyn*, s.47-51. Sogneres præster er beskrevet i *Fra Kirkehus og skolestue*, red. af Aage Dahl m. fl., bd.2, 1937.
5. *Ålsø Mølle. Erindringer fra mit barndomshjem*, duppl. skrift af Johs. Rasmussen, 1936.-*Adslev-Slægten*, 1981 (3. udg.) trykt som bog af Dansk Slægtsforskning, s. 425 ff. og s. 662-706.
6. Brev 20. okt. 1994 til B.Ø. fra lokalhistorikeren Niels Erik Mortensen, Homå.
7. Thomas Dinesen: *Boganis*, 1972, s. 40 m. fl.
8. Interview i *Dagbladet Djursland* 9.juli 1966. Se også note 20.
9. Evald Tang Kristensen: *Danske sagn som de har lydt i folkemunde*, bd. 3, 1895, s. 276, bd. 4, 1896, s. 238, bd. 6, 1900, s. 49-51.
10. A. Fibiger: Kammerherre S. Barner, 1931.
11. Bent Østergaard: En bondeslægt på Hinds-holm, i minde i *Kerteminde Avis* 22.og 23.6.1988 og samme: Lægprædikanten på Tinge i *Kristeligt Dagblad* 4.8.1989.
12. Oscar Geismar: *Erindringsbilleder*, 1943.
13. Pastor R.C. Lehns kamp mod vækkelserne i hans jyske sogne er omtalt i J.P. Lundøe: Et blad af Hids Herreds Historie i *Fra Viborg Amt* 1935, s. 66-68.
14. Hanne Engberg: *Historien om Christen Kold*, 1985.
15. Anders Uhrskov: *Fynske Sagn* 1929, s. 130-31, Th. Gravlund: *Dansk Folkekarakter* 1920, s. 215-16 og Evald Tang Kristensen: *Danske Sagn som de har lydt i Folkemunde* bd. 2, 1980, s.110. Peder Knudsen farfar Knud Ottesen (1797 -1885) overtog Skrallehavegård i Nordskov 1828. Han fik fæstebrevet, da han giftede sig med formandens enke. Som broderen Rasmus Ottesen havde han tilsluttet sig de gudelige vækkelser på Kerteminde-egnen. Bent Knudsen, gårdens nuværende ejer, er en direkte efterkommer af Knud Ottesen.
16. Geismar: *Erindringsbilleder* 1943, s. 142-43. A. Ankerstrøm: *Friskolen gennem 100 år*, bd.2, 1947, s. 71-75, bd.3 1949, s. 9-11.
17. Flemming B. Muus: Elias B. Muus 1829-1972. En familien og dens virksomhed gennem 150 år 1979, s. 28 m.fl.
18. Vilh. Krarup: I Hammelev Præstegård under krigen i *Grenaa før og nu* 1980, s. 118-121. Samme: 41 år som præst i den danske kirke, Privattryk 2000 (ved Sten Krarup).
19. Brev til BØ 8.5.1985 og 5. 10.1994.
20. Interview i *Dagbladet Djursland* 9.juli 1966, se også note 6. I anledning af 90 året bragte også Grenaa Folketidende et interview 6. juli 1966.

# Margrethemøllen i Århus

Af Lars M. Rasmussen

Trods den righoldige og gode litteratur der gennem mange år er udkommet i Århus, omhandlende næsten alle emner byen vedrørende, findes der næppe i nogen af disse publikationer mere end et par linier om Margrethemøllen.

Jeg har imidlertid ment, ud fra bl. a. et lokalhistorisk synspunkt, at den bør have sin historie på tryk, og den vil jeg så hermed fortælle.

Materialet til beretningen findes for en stor dels vedkommende i diverse tinglæste dokumenter ved Århus Byting (til-

gængelige på mikrokort) og i kopibøgerne, som befinder sig på Erhvervsarkivet (EA) i Århus.

Detaljerne omkring de mange optagne lån hos såvel private som i banken har jeg undladt, for ikke at trætte læseren mere end nødvendigt.

Møllen blev opført i 1866 på daværende matr. nr. 26e af hartkorn I fdk.  $\frac{1}{4}$  alb. Til møllens jord hørte endvidere matr. nr. 26 l af hartkorn I skp. I fdk.  $\frac{1}{2}$  album. Disse parceller var beliggende Teilhaugen ved Knudriisbakke på Århus Kjøbstads



*Margrethemøllen og Århus Kommunehospital o. 1893. Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.*

Markjorder udenfor Studsgades Port. Denne sidste del af stedbetegnelsen som anvendes i skøder og lignende dokumenter, er en reminiscens fra tidligere, da byens syv porte allerede i løbet af 1850'erne var blevet nedrevet. Det nærmeste en nutidig adresse kan komme på møllens beliggenhed, er Kirkegårdsvej nr. 12. Tidligere var det nr. 6, iflg. Århus Vejviser. Møllen og tilhørende bygninger lå altså imellem denne vej og Østboulevarden. På et bykort fra 1885 ses endog en unavngiven vinkelgående vej i dette område, som iflg. Århus Vejviser hed Margrethemøllevej. Vejviserne fra 1880'erne benævner møllen som Nørrebromølle, formentlig fra en ejers/forvalters side tænkt som en pendant til Vesterbro-mølle, der lå der, hvor stubmøllen nu står i Botanisk Have/Den Gamle By. Men det var heldigvis navnet Margrethemølle der overlevede. Derom senere.

Det var en slagtermester Christen Christensen fra Århus, der lod møllen bygge. Han henvendte sig til datidens måske mest produktive møllebygger, Niels Olsen i Randers. Det fremgår af dennes efterladte arkiv, som beror i Landsarkivet i Viborg (LA), at han i løbet af små 40 år opførte i alt 83 hollandske vindmøller. Af disse er der kun bevaret to, nemlig Kolby Mølle på Samsø, som oprindeligt stod i Søbyvad, hvor den blev opført i 1859 som hjælpemølle for vandmøllen, men flyttet til Samsø i 1899, samt Vistoft Mølle, som blev opført i 1857. (Danske Møller og Ole Hasforth Holm: Kolby Mølle).

Den 23. marts 1866 underskrev Chr. Christensen en kontrakt med møllebyggeren om opførelsen af en vindmølle. (N.O.'s arkiv, LA). Iflg. kontraktens § 4

forpligtede Olsen sig til at, "have møllen færdig til malegang inden 1. november 1866 under en daglig mulkt af 2 rdl., er to rigsdaler". På grund af byherrens ønske om indsættelse af et 5 bjælkelag udskydes færdiggørelsen til den 1. dec. s. å. Imidlertid blev møllen alligevel færdig til den 1. nov., og blev afleveret i fuldstændig kontraktmæssig stand, hvilket Christensen bekræftede ved sin underskrift denne dato.

Margrethemøllen var med sine 34 alens (21,4 m) vindfang en stor mølle. Den målte 14 alen (8,8 m.) i bredden indvendigt i foden, og blev anbragt på en 9½ alen høj 2 stens tyk mur med piller. Konstrueret med omgang, 3 kværne, 5 bjælkelag og gennemkørselsport. Møllen skulle leveres med det gangtøj, som var nødvendigt for at drive en sandsten, 10 kvarter og 4 tommer i diameter (1 kvarter = 15,7 cm. 1 tomme = 2,615 cm.), 2 rhinske sten à 9 kvarter, 2 rhinske sten af 8 kvarter, 2 florsigter, 1 grynsorterer, 1 wire, en toldkasse og et hejseværk. Møllen var ikke og blev aldrig selvkrøgende og selvsvikkende, hvilket betød, at møllen (dvs. kun hatten) skulle drejes i vind ved håndkraft, og sejlene sættes efter vindstyrke manuelt vinge for vinge. Det var et tidskrævende og besværligt arbejde, som krævede stor opmærksomhed og erfaring af mølleren med hensyn til vindretning og vindens karakter.

Christensen skulle selv bekoste og lade opføre den murede undermølle med piller og opmurede skillerum så betids, at alt kunne nå at blive fuldkommen tørt inden møllen skulle opstilles. Han skulle ligeledes selv besørge al nødvendig udgravning og jordarbejde til møllens opstilling.

Christensen skulle selv forskaffe og bekoste logi til det mandskab, som var nødvendigt på opstillingsstedet.

Møllen blev tildannet på værkstedet i Randers. Det vil sige, man høvlede og tilpassede så meget som muligt af bjælker og brædder til gulve, omgangen, selve mølleskroget, egespånene til dækning af såvel mølleskroget som møllehatten, rækværket til omgangen, ringkarrene (træværket omkring kvæmene) og meget mere. Derefter blev det læsset på en vogn og sendt til Århus. Møllebyggeren havde to transportmuligheder, som han efter eget valg kunne vælge imellem. Den ene var at sende det ad landevejen med hestevogn til opstillingsstedet, hvilket var for møllebyggerens regning. Den anden mulighed var pr. jernbane. Dette var blevet muligt i 1862, året for åbningen af den første jernbanestrækning i Jylland - netop mellem Århus og Randers. Men det indelbar, at Christensen skulle modtage møllen ved Århus Banegård og betale halvdelen af transportomkostningerne derfra til opstillingsstedet.

Den aftalte pris var 5.400 rdl. eller 10.800 kr. iflg. møntreformen 7 år senere hvor kursen for 1 rdl. blev sat til 2 kr. = 1 daler. Hertil skal så lægges diverse andre udgifter i forbindelse med opførelsen, og det er ikke mindst selve undermøllens. Hele møllen blev vurderet den 26.10. 1866 til brandforsikringen til en værdi af 8.500 rdl. (EA, brandforsikringsprotokol f. Århus by, bd.3).

Kontrakten - med sine seks store sider meget smukt håndskrevne gotiske bogstaver som nærmer sig kunst - giver et godt eksempel på, hvordan man arrangerede sig, når en hollandsk vindmølle skulle op-

føres af en udenbys boende møllebygger.

Betalingen blev naturligvis også aftalt. Prisen var baseret på kontant betaling. Dersom Christensen ønskede en afdragsordning (500 rdl. pr. år + 5% af den til enhver tid stående restsum p.a.), skulle han udstede en obligation til sikkerhed for skadesløs og prompt betaling, lydende på de aftalte afdrag og forrentning samt give panteret i såvel grunde som i de bygninger m.v., som til enhver tid måtte befinde sig på de nævnte matrikler.

Det har tilsyneladende knebet noget med kontanterne, for den 14.1.1867 underskrev Christensen en panteobligation til møllebyggeren på ”7.500 rdl. hidrørende dels fra opførelsen af en vejrmølle og dels fra kontante udtællinger for min regning”.

Den ene grund - matr. nr. 26e - havde Christensen købt af distriktsdyrlæge Liisberg, som på grunden havde opført et grundmuret hus bestående af 10 fag, 1 etage, gavlværelse på loftet, til beboelse med gipsede værelser med 2 kakkelovne og 1 komfur.

Det er altid interessant og tankevækkende at sammenligne nutidens levevis og bestemmelser med fortidens. Ved pantsættelsen af møllen ser vi en lang række krav nøje nedfældet på papir og læst af øvrigheden, for på alle måder at sikre långiver. Meget enklere var det i gammeltestamentlig tid, for i 5. Mosebog, 24, 6 står der: ”Man må ikke tage en håndkværn i pant, heller ikke den øverste møllesten, thi det var at tage livet selv i pant”. Der findes ikke et bedre bevis på, hvor højt datidens mennesker værdsatte kværnens betydning for livets opretholdelse end netop dette skriftsted.



Den er stadig livsnødvendig. At knuse de små hårde kærner mellem to sten, hvor kun den øverste altid har været bevægelig, har mennesket altid gjort. Stenene har naturligvis ændret udseende og størrelse, men princippet er stadig og har altid været det samme, uanset om trækraften var mennesket selv, heste, vand eller vind. Først i det nittende århundredes sidste halvdel blev det helt almindeligt at anvende riflede stålvalse.

Den mølle slagtermester Christensen byggede havde nu hverken damp eller valsestole. Her var intet vidnesbyrd om moderne tiders industrielle gennembrud, selv om den var lagt an som en handelsmølle og leverandør af mel bl. a. til det bageri, som blev indrettet ved møllen. Han kan umuligt have været uvidende om den konkurrence, der ventede ham. I 1860 havde den store Århus Mølle fået indlagt dampmaskine, og dens monopol på leverancer af mølleprodukter til indvånerne i Århus var blevet ophævet i 1865 (Ejler Haugsted: Århus gennem Tiderne). Dertil kom, at Århus Mølle tillige var ejer af både Magdalenemøllen og Vesterbro Mølle. Den store Marie Mølle på Grenåvej var opført en halv snes år forinden, og den driftige møller Meyer, som havde solgt sit bageri i Mejlgade til sin bror, har med stor sikkerhed leveret mel til i hvert fald mindst dette bageri (se Østjysk Hjemstavns Årbog 1996). Dertil kom senere den omstændighed, at danske møller generelt blev ramt af, at de tyske møller fik støtte fra den tyske stat til eksport af mel.

Men motivet til at blive møllejer, fremfor at "blive ved sin læst", var måske spekulation, for allerede et års tid efter at møllen var bygget, solgte han den. Mange

lod sig netop i disse år friste til at blive møllejere, idet liberaliseringen af hvervet var blevet effektivt gennemført fra 1862 efter en tiårig overgangsperiode.

Men nu fra gisninger til fakta. Iflg. kirkebogen for Todbjerg sogn blev Christen Christensen født i 1818 som søn af en husmand i Grøttrup. Efter at have været ude og tjene ved landbruget, besluttede han sig for at blive slagter. Århus Borger-skabsprotokol oplyser 6.5.1844, at han har vundet borgerskab. Umiddelbart herefter etablerer han sig som slagtermester, først i Mejlgade 117 og senere i Volden nr. 897.

Næsten på årsdagen 3 år senere får vi besvaret spørgsmålet: hvor stammer møllens navn fra? Kirkebogen for Domsognet oplyser under datoen 4.5.1847, at ungkarl og slagtermester Chr. Christensen, 29 år, er blevet gift med jomfru Margrethe Svantemann, 24 år. Hun var datter af kobbersmedemester H. H. Svantemann i Århus og hustru Johanne f. Bech. (Årh. Borgerskabsprotokol og folketællingen 1845).

Iflg. et mageskifteskøde fra proprietær Adam Faurskou til Christensen og vice versa, havde sidstnævnte erhvervet 2 jordlodder iflg. skøde dateret d. 29.7.1858 på Århus Kjøbstads Mark i den såkaldte Vorregårds Vang, matr. nr. 71 og 79, tilsammen af hartkorn 3 tdr. 7 skp. 2 fdk. 1/8 alb., med derpå opførte bygninger, samt dertil hørende mur og nagelfaste "appertinentier", hvortil kakkellovne og komfurer henregnes. På Aarhus Bys Matrikulkort i en minoreret gengivelse fra 1879 ses det, at de to jordarealer lå omtrent overfor hvor vandtårnet på Randersvej står i dag. (EA, tinglæste skøder ved Årh. Byting,

*Margrethemøllen set fra Knudriisgade o. 1890. Foto i Lokalthistorisk Samling, Århus.*



havde på kiste-  
bunden, for sam-  
me dag -  
15.1.1863 - blev  
tinglæst et pante-  
brev fra ham til  
hans bror  
købmand Chr.  
Faurskou i Århus  
på 12.000 rdl.  
I øvrigt fremgår  
det af magelægs-  
skødet, at Chri-  
stensen nu er  
forhenværende  
slagtermester.

Kort tid efter  
denne magelægs-  
handel blev der  
den 4.3.1863 ef-  
ter begæring af  
Christensen af-  
holdt en auktion  
på den ham for-  
hen tilhørende

mikrokort 15.1.1863).

Omtrent samtidig - 26.6.1858 - købte Faurskou matr. nr. 26 l af hartkorn l skp. l fdk. 1/2 alb. Altså den senere kommende møllegrund.

Magelægssummen for ejendommen i Vorrevang var 13.500 rdl. og for "mølle-  
grunden" kun 1.500 rdl., hvilket giver  
12.000 rdl. i Christensens favør.

Det var åbenbart flere penge end A.F.

ejendom "Margrethelyst" på Århus Mark over følgende: 2 arbejdsheste, 12 køer, 2 "feede sviin", ca. 100 tdr. udmærket god sædehavre, 1 arbejdsvogn, 1 tohjulet mælkevogn samt noget ind- og udbo m.m. (ES-arkiv: Årh. Stift. 23.2.1863)

I dag er der intet spor af ejendommen "Margrethelyst", på dens jorde breder Lindholmparkens boliger sig fra Vejlbj Ringvej og nordpå langs Randersvej.

Så tidligt som i februar 1863 indsendte Christensen sin ansøgning til byrådet om tilladelse til at opføre en vindmølle. Den 29.5.1863 får magistraten i Århus et brev fra Århus Stiftamthuus, som gengiver teksten i et brev fra Justitsministeriet:

”Chr. Christensen kan få dispensation til at opføre møllen trods det, at der kun er 6 alen til et tilgrænsende jordstykke, som kommunen ejer. Men ansøgeren må naturligvis ikke tage den påtænkte mølle i brug inden, Aarhus Møllens tilkommende eneret er endelig afløst” (EA. Byforvaltningens arkiv C.58 Journ. nr. 60).

Den omtalte eneret blev, som allerede nævnt, ophævet i 1865, og året efter havde slagtermesteren forvandlet sig til møllejejer. Han ansatte en forpagter, ligesom de efterfølgende ejere af møllen måtte gøre, da ingen af dem - måske med een undtagelse - havde lært faget.

Han kunne kalde sig møllejejer, men møller blev han aldrig, for allerede d. 17.12.1867 fik J. P. Schou, forhen gdr. i Skjoldedelev, skøde på hele møllen. Købesummen på 9.000 rdl. var betalt ved skødet underskrivelse, og til de fattiges kasse blev blot betalt 48 skilling. (EA, tinglæste dok. 1867/69, mikrokort 13/31).

Medens J. P. Schou ejede møllen, opførte han et våningshus (beboelse) samt indrettede et bageri. Det fremgår af den kontrakt om mageskifte, som han underskrev d. 9. sept. 1869 med Jens Nielsen Paikjær af Tolstrup. Men nu omfattede handelen kun matr. nr. 26 I (?), og værdisen blev sat til 13.000 rdl. og gården i Tolstrup til 12.000 rdl. Køberen forpligtede sig til at respektere den forpagtningsaftale, som Schou havde indgået med Niels Nielsen, og som omfattede både mølle og

bageri. (EA, tingl. dok. 24.3.1870, mikrokort. 7/24).

Ej heller Jens Nielsen Paikjær beholdt møllen i særlig lang tid, for allerede den 20.4.1870 overdrog han den til gæstgiver Rasmus Nielsen Gammelgaard, Skanderborg, hvor denne havde en gård på Adelgade (matr. nr. 92e) af hartkorn  $\frac{3}{4}$  alb. Ejendommene i Århus blev sat til en sum af 9.000 rdl. - i Skanderborg 5.700 rdl. - men derudover skulle Rasmus Nielsen Gammelgaard overtage en prioritetsgæld i møllen til J. P. Schou nu boende i Egaa på 7.150 rdl., og som først forfaldt til betaling i december 1874 (EA, tingl. dok. v/Årh.Byt. 23.2.1871).

Men kun 5 år som møllejejer blev det til, så døde Rasmus Nielsen Gammelgaard i en alder af 46 år den 10.2.1875. Enken Kirsten Gammelgaard f. Sørensen sad nu tilbage med tre børn (ES. ark.: Stiftens d. 12.2.1875).

Een ulykke kommer sjældent alene, siger et meget gammelt ordsprog. I Aarhus Stiftstidende kunne man nemlig d. 19.9.1876 læse følgende annonce: ”At vor kjære elskede Datter, Maren Nielsen Gammelgaard, er afgaaet ved Døden den 15. Sept. 1876 i en Alder af 20  $\frac{3}{4}$  Aar, efter 12 Dages haarde Lidelser, hvor hun hisset vil møde hendes afdøde Fader Rasmus Nielsen Gammelgaard, her efterladende sig sørgende Forældre, Sødskende og elskede Slægt og Venner, meddeles herved. Margrethe Mølle ved Aarhus, Jens Nielsen, Møller. - Begravelsen finder Sted, om Gud vil, Fredag Middag Kl. 12”.

Ja således kunne en dødsannonce lyde dengang. Men noget overraskende optræder der i annoncen en ukendt person som

møller på Margrethemøllen. Skulle der lige pludselig være smuttet en ny ejer ind? Forpagter af møllen skulle han ikke kunne have været på den tid, idet det stadig skulle være Niels Nielsen, som havde forpagtningen. Men måske møllersvend?

Forklaringen fandt jeg noget senere. Det var slet ikke usædvanligt i hine tider, at en ny ejer giftede sig med møllerenken, eller at en svend giftede sig med hende, og som dermed fik adkomst til møllen, og det var lige netop det, der skete for Jens Nielsen, som i øvrigt var enkemand. Kirstens enkestand varede således kun i syv måneder. Den 17. sept. 1875 blev hun efter kongebrev viet i hjemmet med mølleforpagter Jens Nielsen, og vielsesattest behørigt underskrevet af Schiødt ved domkirken. (EA. tingl. dok. v/Årh. Byt. 13.1.1876 og KB. for Domsognet).

Giftermålet med møllerenken gjorde ikke umiddelbart Jens Nielsen til en krøsus, for ligesom de tidligere ejere - og kommende - måtte han ud og låne penge. Bl. a. udstedte han 20.12.1875 en panteobligation til den umyndige steddatter Maren Nielsen for et lån på 800 rdl., som udgjorde hendes arv efter faderen. (EA. tingl. dok. 20.1.1876).

Det fremgår af panteobligationen, at Niels Nielsen stadig er forpagter, idet hans forpagtningskontrakt skal respekteres. Ikke desto mindre har der været en forpagter Paludan (han gik konkurs) før Gammelgaard døde og en forpagter P. Eilersen efter. Den sidste averterede endog møllen til salg i Århus Stiftstidende d. 28.11.1877, og den 23.3.1878 løses han fra sin kontrakt før tiden. Eilersen betalte årligt 1173 kr. i forpagtningsafgift (EA. tingl. dok. 27.6.1878). Til sammenligning

betalte Niels Nielsen oprindeligt 900 rdl. Han nedsatte sig derefter som restauratør i Guldmedgade nr. 9, hvorfra han formidlede arbejdskraft til møllere iflg. annoncer i avisen. Han døde 1891 74½ år gammel.

Den 12.1.1878 skriver Jens Nielsen kontrakt om salg af møllen til mølleforpagter Hans P. Nielsen på Lillenord Mølle ved Malling syd for Århus til en pris af 26.000 kr. (EA, tingl. dok. retsdagen 27.6.1878).

Endelig kom der en møller som ejer, og han gjorde da også i annoncer opmærksom på sine evner som sådan. De lød i lidt forkortet form således: "Møllen leverer gryn i alle finheder samt bygmel, rug-sigtemel, flormel, pillemel, klid og malt, endvidere valset havre og rug af bedste slags korn til dagens billigste pris. Tillige modtages korn til formaling af alle slags. Bageriet i Margrethe Mølle leverer rugbrød og sigtebrød af bedste køningsberg rug". Det fremgår af ordlyden, at han, udover at sælge tilvirkede mølleriprodukter som gryn og mel, også tilbyder formaling og valsning af korn til husdyr. De sidste var der endnu en del af i Århus by, som møllen lå meget tæt ved. Så sent som i 1905 var der 40 landbrug i Århus, som blev drevet fra gårde beliggende inde i byen (Trap Danmark, 1926, her efter Den Gamle Bys årbog 2000) .

Efter H. P. Nielsen fulgte så som ejer en pantelåner H. Hansen fra København, som overtog mølle og bageri november 1881. Købesummen var 21.000 plus skøde på to ejendomme i Thune og Tjæreby på Sjælland til en værdi af 5000 kr. (EA. tingl. dok. 10.11.1881)

Pantelåneren klarede lige ½ år som

møllejer, derefter fulgte en dame som ejer, Mariane Andersen f. Simonsen. Hun var indehaver af Farvefabrikken Hvide Mose, en lokalitet som ligger i nærheden af Hjerl Hede. Prisen for møllen var 24.000 kr. og for Hvide Mose 32.000 kr. Altså en mageskiftehandel. (EA. tingl. dok. 26.7.1883).

Det var nu ikke fruens mening at forblive møllejer i Århus, for samme retsdag læses en kontrakt af 13.10.1882 mellem Mariane Andersen og Søren Peter Andersen fra Nørre Vissing, omhandlende køb af møllen med overtagelse til d. 1. 11. s. å. mod en købesum af 25.200 kr. Hermed er vi nået til reelt den sidste møller på møllen, og den der formåede at være der i den længste tid.

Møller var han næppe af uddannelse. Det fremgår af folketællingen i 1880 for Nr. Vissing i Venge Sogn, at han på det tidspunkt var jordbruger. I folketællingen Århus 1890 ses det, at han blev født i Elsted ca. 1850 og var gift med Ane Andersen, født i Egaa ca. 1850. Hun havde i øvrigt en broderiforretning på Søndergade 56 drevet under navnet Hedevig Tørsleffs Eftf. (Retslige bekendtgørelser i Årh. Stiftst. 20.1.1893)

Ved folketællingen 1870 boede følgende på møllen: Niels Nielsen og dennes Hustru Ane Marie Rasmussen samt 2 sønner Niels Anthon og Martin, 1 bagersvend, 1 møllersvend Enevold Enevoldsen, 1 møllerdreng samt 2 personer angivet som tyende.

Ved folketællingen 1885: Søren P. Andersen og hustru, 1 datter Kjerstin Marie, 1 møllersvend Rasmus Jensen Tvilum samt dennes hustru og 1 udøbt barn og 1 tjenestepige. FT. 1890: S.P.A. med hustru og

datter, 1 brødkusk, Rasm. Jensen Tvilum og hustru, som nu har fået tre børn, derudover 1 familie på 3 personer og endelig en enlig mor med sin datter. Alle boede i forhuset i stuen, 1. sal og på kvisten.

Foruden indtægterne fra mølle og bageri var der altså også en del lejeindtægter, men alligevel var der ikke den indkomst, som var nødvendig for at drive møllen. Som det var almindeligt den gang, kunne man læse i avisen om nogle borgeres indtægt. Således oplyser avisen den 14.12.1885, at S. P. Andersens skatteindtægt var 800 kr. og skatten 46,40 kr. Nøjagtig den samme indtægt havde møller H.P. Nielsen i 1878, men han slap med 43,20 kr. i skat (Åh hvilke tider!). Jeg skønner, at med en årsindtægt på nævnte beløb har der ikke været indtjening nok til både vedligeholdelse og moderniseringer. Til sammenligning fik en møllersvend 500 - 600 kr. om året.

Ti år efter, at S.P.A. overtog møllen, begyndte det for alvor at brænde på, og han måtte anmode skifteretten om at tage sit bo under konkursbehandling. Det endte med en tvangsauktion i marts 1893, hvor en gdr. Peter Smith Lassen, Skjørring, som den højstbydende overtog møllen for en sum af 15.500 kr. Derefter overdrog P.S.L. grunden uden mølle og bygninger til fabrikken H. P. Jensen & Co. og Arbejdernes Byggeförening for 15.800. Bygningerne inkl. møllen solgte han til nedrivning, hvilket skete i løbet af sommeren 1894. (EA, div. tinglæste dok. ved Årh. Byt. retsdagen d. 22.2.94). I årene derefter byggede ABF de mange ejendomme, som præger området den dag i dag.

Snip, snap, snude - - - - nej, minsand-



ten om ikke møllen havde to liv. Efter at den var blevet revet ned, blev den flyttet til og genopført moderniseret på Randersvej, under navnet Reginehøj Mølle, som senere blev ændret til Christiansbjerg Mølle. Her stod den til 1946, da den blev

nedrevet for stedse. Den sidste ejer, som havde overtaget den efter sin fars død, blev Julius Marius Bischoff, som var tredje og sidste generation af møllere i slægten Bischoff. Men det er en helt anden historie, som Kipling siger.

# Ungdomsår i Østjylland i 1920'erne

Af Mette Marie Gravsholt

*Der er i dag kun få, der kan berette om, hvordan der var i 1920'erne. Det følgende er en del af, hvad der kom ud af det, da ovennævnte forfatters datter en dag i 1990 tændte for videokameraet og fik hende til at fortælle om sine oplevelser.*

*Det blev til godt 2 timers video, og resultatet er bl.a. en fin beskrivelse af hendes tid i købmandslære, som pige i huset forskellige steder i Århus og omegn og som studerende på Århus Seminarium. Der er desuden en omtale af, hvor svært det var*



*Familien Himmelstrup i Egaa i 1922. De 3 "gamle" er min farfar Jens Nikolaj og mine forældre, førstelærer Niels Peter og Signe Himmelstrup med barnebarnet Erik (Uffes og Annas søn). Øverste række er fra venstre mine søskende Otto, Hans Frederik, Svend, Jens, min søsters mand Uffe Midtgaard, Gunnar og Anna. Nederste række er fra venstre mine søstre Eva og Karen med Annas børn Ellen og Gudrun, min søster Astrid, mig selv og Gunnars kæreste Elna.*

*at få ansættelse som lærer først i 1930'erne, samt om ansættelsen som lærer i Vedersø.*

*Mette Marie Gravsholt er født den 22. oktober 1903 i Egaa ved Århus som datter af skolelærer Niels Peter Himmelstrup. Hun var nr. 6 af en søskendeflok på 10.*

Den 1. maj 1920 købte mine forældre en brugt cykel til mig for 30 kroner, så jeg kunne cykle op til Skjødstrup. Hans Rasmussens Gudrun havde også fået plads deroppe, så vi fulgtes ad, og vi gik til gymnastik sammen. Hun længtes dog så forfærdeligt, så hun kom derfra. Jeg tror ikke, at hun var der mere end et par måneder.

Jeg holdt ud til november. Jo vi havde det godt. Vi var 3 piger, og jeg var i købmandslære. De var 2 søstre og en gammel far, der havde landbrug, hvor der var en karl. Der var en stor husholdning. Marie havde husholdningen, og på centralen havde hun en pige, Petra, inde fra Århus. I huset havde Marie en pige, Ellen, til at hjælpe.

Centralen var ovenpå i gavlen. Der var centralen og så kammeret ved siden af med 3 senge til vi 3 piger. Og så var der en kommis, som også havde et værelse. Han hed Brandi og var inde fra Århus. Han tog hjem hver lørdag/søndag. Det vil sige først søndag morgen. Vi arbejdede jo til midnat lørdag aften. Klokken var altid over 12, inden vi var færdig. Der var jo åbent til kl. 21, og så skulle der gøres rent. Vi pudsede lodder, og vi vaskede gulv, vaskede hylder af og arbejdede alle sammen. Imens var der en gammel mand, der spillede violin, mens vi gjorde rent. Når vi var færdige, fik vi en kop

kaffe, inden vi gik i seng. Så kunne vi tage hjem dagen efter.

Vi vaskede gulvene i sæbevand. Det var en gammel butik med høje smalle vinduer. Jeg kan huske, at der stod nogle brede skabe ved siden med en hylde med københavnsk porcelæn. Her var jeg så uheldig, at jeg kom til at skubbe til en skål, så noget porcelæn gik i stykker. Jeg forstår ikke, hvorfor det skulle stå ved siden af hinanden, og jeg var naturligvis ked af, at det var sket. Der var dog ikke noget om, at jeg skulle erstatte det. Det kunne jeg da heller ikke med den løn, jeg fik. Jeg fik 15 kr. om måneden. Jeg kan ikke huske, hvad den kostede, men den kostede mere end en månedsløn.

Den gang skulle det hele vejes af. Sirup, spegesild o.m.a., og hvis der ikke var noget at lave, så kunne man komme til noget nede i kælderen, fx pille orm af rissene, lægge oste i blød i mælk, så de kunne blive friske igen, og grynene skulle lægges i ovnen, hvis der var mider i dem. Der var ikke noget, der skulle gå til spilde.

Vi havde det såmænd dejligt hyggeligt og rart, kommissen, pigerne og mig. Petra var fra et fattigt hjem i Århus. Hun fik os forsynet med lus et par gange. Alle vi 3 piger blev så redt igennem og blev vasket i noget "subidulla-frø". Der skulle ikke være noget med lus i det hjem, men vi havde altså fået lus. Hun var sådan lidt rask på det. Hun kunne godt svare lidt rapt og give nogle grove svar i telefonomstillingen. Hun var ikke mundlam.

Vi havde det dog godt, men vi skulle være inde senest kl. 22. Jeg kan huske, at karlen Jens, der skulle hente hestene ind, en aften spurgte, om vi ville have en ride-

tur. Det ville vi gerne, men så blev klokken over 22, og da vi kom hjem, var dørene låst. Så stod vi 3 piger der, men Marie kom og låste op, og vi fik at vide, at vi skulle være inde kl.22. Jo hun havde ansvar for os.

I butikken var der kun Brandi og mig. Jeg syntes dengang, at han var en gammel knark, men han var vist ikke så mange år ældre end mig. Han sagde, at han var godt tilfreds med mig. Han sagde, at hende, de havde haft før mig, knap nok vidste, hvor sagerne var, da hun rejste.

Når vi gjorde rent, hjalp vi dog alle sammen hinanden. Jeg var også bydreng. Jeg kan huske, at jeg har slæbt mange kurve ned til lægen, der boede nede ved stationen. Der var langt at gå. De var nu flinke, og jeg fik somme tider lidt for det. Lægen hed Grandjean. Det var den nærmeste læge fra Egaa. Fra mit hjem var der 15 km til ham.

Jeg har vist en artikel om Kirstine (den anden søster), hvor hun på et billede står med nogle gamle sko i hånden. De havde hvidskurede gulve i begge stuer. Det sorterede dog ikke under mig, men det var i grunden pænt. De havde også gamle møbler. Deres far, "gamle Jerrik", bestilte vist ikke noget, men han var også gammel. De havde en gård sammen med butikken, men jeg tror ikke, de havde køer. Han havde i hvert fald heste, men der var vist ikke meget landbrug.

## **Pige i huset på Risskov Station sommeren 1923**

Da jeg var der, skete det, at stationsmesterens søster, der boede hos ham, gik hen og døde. Far havde vist ikke været klar over, hvor syg hun var, for så havde

han nok ikke valgt pladsen. Hun havde kræft. Hun havde et hul i maven. Hun fik al maden gennem en slange.

Jeg skulle give hende mad gennem slangen, og jeg skulle også vaske hendes tøj og gøre hende ren. Det synes jeg nu ikke, at man kunne byde fremmede. Den sidste tid skulle jeg også hjælpe med at våge ved hende. Jeg var ved hende den sidste aften, hun levede. Hun lå og rallede. Jeg var kun ca. 20 år den gang. Hun skulle så flyttes fra sengen over på sofaen. Jeg skulle ligge i sengen, men jeg sov nu ikke meget. Om morgenen kom de så og afløste mig, så jeg kunne sove.

Der var også en søster, der havde noget, de kaldte rystesyge. Hun vågede nu ikke. Det var ham, der gjorde det. Han kom så og sagde, at nu er min søster død. Hun lå i en seng i stuen, og vi sad og spiste - også i stuen. Det var nu lidt mærkeligt.

Han havde også 2 drenge - Karl og Erik - på 12 og 14 år. Da jeg kom 1. dag vidste de ikke, hvor jeg skulle sove. Jeg sagde, at jeg gerne ville tage hjem og sove, men det måtte jeg ikke. Det kunne jeg bagefter godt forstå. Jeg skulle jo hjælpe med at våge.

Der blev så sat en seng ind på det værelse, hvor søsteren og drengene sov i en stor dobbeltseng. De to drenge gloede, når jeg tog tøjet af for at komme i seng. Jeg sagde så, at jeg ikke ville sove i samme værelse som dem. Deres seng blev så flyttet ud på loftet. Jeg ville ikke have dem til at glo på mig.

De to drenge havde det ikke for godt. Stationsmesteren havde også en voksen søn, der kom. Hans første kone var død, og hans anden kone var stukket af med

hans bedste ven, og hun måtte ikke se drengene. De gik i skole i Århus, og jeg skal love for, at de blev forhørt, når de kom hjem, om deres mor havde været der. Han ville ikke have, at de så deres mor. Det var synd for dem.

Hver morgen holdt han en andagt. Den mente jeg, at jeg godt kunne undvære, og jeg ville derfor over på stationen og ventesalen for at gøre rent, men det måtte jeg ikke. Jeg måtte så sidde og høre på, at han bad for "sin forvildede kone". Han var nu underlig.

Da søsteren var død, havde han ikke brug for mig længere. Han fik så en husbestyrerinde, og hende blev han gift med. Det begriber jeg nu ikke.

Han var mærkelig. Han var i noget, der hed i retning af international forening for bibelstudier. Der kom nogen fra foreningen til begravelsen. De sagde noget om at "lade os indstille vore hjerter på herren". Jeg var der i 3 måneder i alt, og det var såmænd nok.

### **Pige i huset på Mørke Station**

I september 1923 kom jeg i huset på Mørke Station, hvor jeg var i 8 måneder. Jeg kendte ikke et menneske, da jeg rejste. De var kommet trekantet til byen. Det sagde fru Clausen selv. De var kommet på kant med alle, og jeg måtte ikke blande mig med nogen.

Arbejdsprogrammet var lagt meget snært tilrette. Alt skulle gøres på bestemte tidspunkter. Fx skulle vinduerne pudses, selv om de var frosset til med is. De skulle så tøes op og gøres rene. Om aftenen blev der lagt til rette med tørv, så der kunne blive tændt op tidligt om morgenen. Han var tidligt oppe om morgenen

ved 4-5 tiden, når det første tog kom, og stuen skulle være i orden, når han gik igennem den. Jeg var vist oppe ved 6-tiden, og tændte så op. Han sov så et par timer midt på dagen, men det gjorde jeg vist ikke.

Når han havde sovet middagssøvn, skulle jeg ned med to spande - én med vaskevand og en anden med "pottevand". Jeg skulle ned over perronen i haven med "pottemandet", og jeg kiggede altid efter, om der var mange personer på perronen, inden jeg gik over med det. Der var ikke toilet eller afløb i huset. Jeg skulle også hente vand op. Det var godt nok noget besværligt, men køkkenhaven skulle have pottemandet.

Fru Clausen havde mistet 3 børn, og hun var lidt tung i sind. Han var meget ældre, vist 20 år ældre end hende. Om aftenen, når vi havde spist, sad han så og polerede stokke og faldt ofte i søvn. Vi sad så og hviskede, så vi ikke vækkede ham, og kl. 21 gik vi i seng.

Jeg havde værelse oppe under taget. Der var der ikke elektrisk lys - kun petroleumsllys. Der var elektrisk lys i stueetagen. Det var også, fordi han var lidt aparte. Han var lidt stejl i det. Hun sagde, at de var kommet lidt trekantet af sted, men jeg fandt ikke ud af hvordan.

Der var én fra Egaa, der boede i Mørke - Johan og Mette Maries søn Jens - som jeg gerne ville besøge, men det var ikke acceptabelt. Jeg var der én gang, men det så de helst ikke. Jens' kone havde nemlig været på kontoret på stationen, og de var altså ikke så fine venner. Jeg kunne jo risikere at få noget at vide, så der var jeg kun én gang.

Når jeg havde fri, tog jeg så hjem til



*Der syes flag til elevmødet.*

Egaa. Om vinteren kunne jeg tage med toget, men så skulle jeg jo gå fra Hjortshøj og hjem, så jeg cyklede så vidt jeg kunne lige hjem. Det kunne fru Clausen



nu ikke lide, når det var mørkt. Der var også langt, og jeg skulle jo forbi Rosenholm. Der var flere skumle steder, hvor jeg satte farten op.

Jeg var i Mørke i 8 måneder i alt til 1. maj, og jeg var derefter på Uldum Højskole. Sikken forandring at komme fra Mørke og på højskole. Jeg tror, at jeg var helt sprælsk. Det var dejligt at komme sammen med så mange unge mennesker, når man i så lang tid havde måttet sidde og hviske med fru Clausen om aftenen.

På højskolen var jeg kun i 3 måneder, dvs. maj, juni og juli. Bagefter var jeg vist kun hjemme et par dage. Så kom Maren Villadsen fra Egaa og spurgte, om jeg ikke ville følge med hende til Rodskov. Hun var lige blevet gift, og de havde fået fat i en pige til november, men de manglede én i de 3 måneder.

Til november skulle jeg til Falster - det var bestemt på højskolen. Det var et par højskoleveninder Margrethe og Esta, der havde skaffet mig en plads hos lærer

Henriksen. Der var flere elever fra Falster, og de syntes, at jeg skulle derover. Det var en god plads. Det var den bedste plads, jeg har haft. Det var egentlig mærkeligt. Hos Henriksens var det frk. *Himmelstrup* og De. Alligevel var det der, jeg befandt mig bedst. Du eller De har nu ikke så meget at sige.

### **Pige i Rodskov efteråret 1924**

Maren Villadsen fra Egaa var lige blevet gift med landbrugskandidat Ejnar Nielsen. De havde lige købt Ellekærgård mellem Løgten og Rønede. Maren havde været massøse i København. De havde ikke megen begreb om landbrug. De var dog vældig flinke og søde.

Jeg betingede mig dog, at jeg ikke ville lære at malke. Jeg skulle jo kun være der i 3 måneder, og der var da også nok andet at tage fat på. Jeg ved ikke, hvor mange kyllinger jeg huggede hovedet af i den tid. De var til salg, så de skulle ikke plukkes, men blev hentet. Jeg mener også, at

Marens svigermor kom med nogle. Der er mange, der ikke kan hugge hovedet af dem, men det har nu aldrig generet mig.

Og jeg plukkede bær. Ih alle de bær, de havde. Kirsebær, blommer og frugt. Ja der var nok af det. Jeg stod op klokken 5 om morgenen, og så skulle jeg sove midt-dagssøvn. Det kunne jeg nu ikke. Mit kammer var lige ind fra køkkenet. Der var halm i bunden af sengen og i køkkenet var der cementgulv, men Maren fik da fikset op på det.

Hvad jeg var med til på den gård, var ikke så lidt. Jeg husker, at der døde et par svin, mens jeg var der. De blev kogt til sæbe. De havde heldigvis vaskehus i udhuset. Der var der er gruekedel, og jeg skal love for, at det stank, når de blev kogt. Når grisen så var blevet kogt af, blev fedtet dagen efter skummet af. Det var det, der blev lavet til sæbe med sæbesten og sådan noget. Der var en opskrift, som de fulgte. Det var en slags bloksæbe, som ikke var særlig god.

Vi fik dog så meget, at Maren syntes, at vi skulle have loftet skuret. Så vi skurede hele det store loft, så det blev hvidt og pænt. Men Maren måtte altså selv ud at malke, da jeg ikke ville. Hun og Ejnar gik så i seng igen, når de havde malket. En morgen så jeg, at nu kom svigermøderen, og så skal jeg love for, at de kom op.

Da de skulle have den næste døde gris kogt, gik Maren i byen. Da ville hun ikke være hjemme. En anden dag skulle de have slagtet gris. Det kunne ikke betale sig at have slagter til det. Ejnars bror Svend mente, at han kunne klare det. Han var i grunden en flot fyr, men han duede nu ikke til at slagte. Da vandet kogte, sagde jeg til ham, at der skulle koldt vand

i, inden den skulle skoldes i det. Det kunne jeg huske hjemmefra.

”Koldt vand i, når den skal skoldes?” sagde han. Men han blev klogere. Det viste sig, at skindet gik af nogle steder og andre steder blev hårene siddende. Det var noget værre noget, og Maren græd. Men Ejnar var resolut. Svigermor skulle have noget af grisen, og det, hun skulle have, tog han med ind til køkkenbordet, og så tog han en barberkniv, og gav sig til at barbære det. Jeg tror også, at han gjorde det samme ved det, de selv skulle have.

Der var meget andet, der også skulle prøves. Jeg kan huske, at Maren engang ville lave rønnebærgele. Det blev også dejligt. Det var pænt, og det smagte godt til bl.a. harestep. Maren syntes, at skallerne ikke skulle gå til spilde, så hun forsøgte at lave rønnebærssuppe. Det fik vi dog kun én gang. Det var så surt, at vi snerpede munden sammen.

Jeg var der i 3 måneder, og jeg hjalp med både korn- og roehøst. Jeg kan ikke huske, at jeg var med til at samle kartofler op, så de har nok ikke haft kartofler. Roerne blev taget op, og jeg skar toppen af med en brødkniv. Først gav de mig et specielt redskab, men det kunne jeg ikke finde ud af at bruge, så jeg fik en brødkniv. Jeg kom dog hurtigt til noget andet.

Det sidste, jeg bestilte på gården, var at få en hare. Det havde jeg lært hos Clausen i Mørke. Han var jæger. Jeg har også fået stære til ham. Dem spiste han. Jeg har ikke smagt dem. Det har sikkert smagt godt nok. Det var kun brystet, og der var ikke meget kød på en fugl. Han skød mange forskellige dyr. Det med harrer lærte han mig. Det var så omstænd-

ligt. De blev hængt op nede i gården, så man kunne trække skindet nedad. Senere har jeg dog blot lagt haren på et bord. Det kunne Maren altså ikke, så det var det sidste, jeg hjalp dem med.

Jeg kan huske, at Jens har skudt nogle harer. Min søn Holger skyder vist ikke mange mere, men engang skød han mange harer og fugle. Engang havde jeg mange forskellige fugle i fryseboksen, men jeg syntes nu, at de smagte næsten ens alle sammen. Skovduer, agerhøns og meget andet. Jeg kan også huske, at jeg var sammen Clausens ude at samle svampe. Der var vist første gang, jeg spiste svampe fra markerne.

### **Pige på Falster 1924-25**

Så skulle jeg altså til Falster, men der kom jeg ikke over før den 4. november. Det tog næsten et helt døgn at rejse dertil dengang. Jeg rejste fra Hjortshøj station først på aftenen, og så var jeg først derovre over middag dagen efter. Jeg kan tydelig huske, at min bror Gunner blev gift med Elna den 31. oktober 1924. Og så skulle jeg jo hjælpe med det. Jeg kom til Lillebrænde den 4. november og rejste derfra igen den 4. november året efter. Det var lærer Henriksens fødselsdag.

Der var jo ingen Lillebæltsbro dengang. Vi skulle sejle over ved Strib. Fra Fredericia var der et langt stykke at gå ud til færgen. Og så var det om natten, og det var meget besværligt. Vi skulle jo også sejle over Storebælt og derefter med toget ned over Sjælland. Og så skulle jeg sejle igen nede ved Masnedø og videre med tog til Eskildstrup, hvor Henriksen holdt og ventede på mig med en jumbe med en lille islænder for. Det var en hest

med et meget tykt hårlag.

Når vi skulle ud at køre, ville fru Henriksen ud og børste den, inden vi skulle af sted. Ellers støvede det ligefrem, når man rørte den med pisken eller tømmen. Vi har bl.a. kørt ture til Nykøbing. Henriksen brugte den vist også ude i sin frugtplantage. Han havde en masse frugttræer. Der byggede de hus på deres gamle dage.

Det var et godt sted at være. De var nogle hyggelige folk. Jeg lavede mad og gjorde rent. Der var ingen børn. De var voksne og var flyttet hjemmefra. Emanuel boede dog hjemme. Han var lærer i Torkilstrup, men han boede altså hjemme. Henriksens var vist op i 60'erne. Der var tre voksne sønner, og så var der Gudrun, som var den ældste. Hun var gift og boede ved Kogsbølle ved Nyborg. Hun var gift med Aksel Hansen.

Helge og Frede boede inde i Nykøbing. Helge var bankmand, og Frede var i en manufakturforretning. Frede druknede, mens jeg var der. Der var godt nok trist. Han må have været først i 20'erne. Emanuel blev gift med Esther. Det var vist Fredes død, der gjorde udslaget. Esta havde været pige i huset før mig - altså før hun kom på højskole. Emanuel og Esta var gode venner, men det var vist ikke til måde for fru Henriksen. Men efter ulykken blev de altså gift, og det var godt, for Esta var god nok.

Jeg kan huske, at jeg var på Møen den søndag, Frede druknede. Jeg skulle have været med dem til Kippinge på Nordfalster. Der var fru Henriksen fra. Men jeg var inviteret med Margrethes forældre til Keldbylille skole på Møen. Der havde Margrethe en morbror, der var lærer. Jo-



*Falsterpiger 25. juli 1925.*

til knæene, og der fandt de ham. Han var død, da de fandt ham, og de kunne ikke få liv i ham. De mener, at han havde fået et hjerteonde og så var faldet om. Når der er så mange mennesker, er det jo ikke altid, at man

hannes Rasmussen, der somme tider er i radioen, er derfra. Han er Margrethes fætter. Hans mor Karen er en søster til Marie Pedersen, Uldum Højskole.

De havde gået i skole til far, da han var vikar i Lem i Salling. De kendte derfor lidt til hinanden. Der var vi altså den søndag. Vi var bl.a. på Møens Klint, og vi havde da en dejlig dag. Om aftenen, da vi kom til Stubbekøbing, da skulle Margrethe og jeg til bal, og vi fik da at vide, at Frede Henriksen var druknet. Så syntes vi, at vi hellere måtte tage hjem. Jeg gik op over loftet og gik i seng. Jeg vidste ikke, hvad jeg skulle sige til dem, men fru Henriksen kom om morgenen og fortalte det. Det var ikke nemt.

Han havde været ude at bade. Han havde vist et dårligt hjerte. Han var heller ikke god til at svømme. Helge troede, at han var kommet for langt ud. Så ville han svømme ind. Det var nede ved Marielund på Sydfalster. Der var mange mennesker. Han var lige faldet om. Der var kun vand

opdager, hvis én falder om.

Fru Henriksen fik ham ikke at se. Det var hårdt for hende. De havde vist forsøgt at få liv i ham. Han var vist helt sort. Det var vel nok en stor begravelse. De kunne slet ikke være i kirken. Det var ikke en almindelig begravelse, hvor han blev sænket i graven. Hun havde en bror, der var gartner. Han havde tilbudt, at han gerne ville pynte i kirken og ordne det med begravelsen. Det var meget flot. Det var med sort klæde hele vejen rundt i kirken og med blomster. Graven var gravet ud, så de kunne gå ned i den og sætte kisten.

Det blev vist meget dyrt. De havde troet, at han ville gøre det gratis for dem, men de fik vist en temmelig stor regning, så de blev skuffet over det. Det var nu heller ikke pænt af fru Henriksens bror, når han selv havde tilbudt det. Så der blev vist lidt utilfredshed med det.

### **I huset i Århus**

Jeg kom fra Falster i november 1925. Jeg

kan ikke helt huske, hvad jeg lavede om vinteren, men 1926-27 var jeg pige hos redaktør Gerløv, Aarhus Amtstidende.

De havde en lille pige - Inge - på 6 år.

De havde også en husjomfru, men hun var der ikke ret længe. Hun var vist hjemme på en pinseferie, og så kom hun ikke tilbage. Hun fik 80 kr. om måneden, og jeg skulle have 25 kr. om måneden. Da hun så havde været væk i et stykke tid, så spurgte jeg fru, om der ikke snart kom en ny, men hun svarede, at hun syntes, at det gik udmærket.

Jeg spurgte, om jeg så ikke skulle have lidt mere i løn, når jeg sådan skulle være alene om det. Jeg fik 5 kr. mere. Men så slap jeg for trappevask, og vinduerne til Kystvejen skulle jeg heller ikke have, men jeg skulle have dem til Mejlgade. Det var en lejlighed, der gik igennem til to gader. Stuerne var ud til Kystvejen og soveværelserne var til Mejlgade. Så var der en lang gang imellem. Der var anretterværelse, mit værelse, køkken, trappegang og toilet. Der var også et soveværelse og et bibliotek med billard.

Jeg fik dog lagt på lønnen flere gange, så jeg nåede op på 50 kr. om måneden. Hun syntes altså, at det gik godt. Om morgenen fik redaktøren sin morgenmad bragt op på en bakke til herreværelset. Så sad han der og tog imod nyheder fra København. De blev sendt hjem til ham. Så var det somme tider, at han var væk. Han buldrede noget. Så ringede de, og jeg tog telefonen. Jeg sagde, at det ikke kunne hjælpe, at de skældte mig ud. De måtte hellere ringe til bladet.

Så slap jeg da for det, men jeg kan huske, at der lige uden for køkkendøren var en ramme, hvor klapperne faldt ned, når

de ringede fra hoveddøren, fra bagdøren og fra kontoret. Og så var det to telefoner, der ringede. Der var én deroppe og én nede ved fruens soveværelse. Til at begynde med kunne jeg ikke høre, hvilken telefon der ringede. Hvis jeg så kom op til herreværelset, så var det selvfølgelig den anden, og så tilbage til den, men der var naturligvis ringet af, inden jeg kom derned. Jeg lærte dog efterhånden at høre, hvilken der ringede. Og så alle de klapper, der faldt.

Men fru blev i sengen. Hun skulle så have morgenmad på en bakke, når hun ringede. Det var ikke ret tit, de spiste hjemme om middagen. De spiste tit ude, og jeg skulle så selv sørge for min mad. Så skulle jeg også tage mig af Inge, når hun vågnede, og gøre hende i stand. Så skulle jeg også gøre huset rent. Der var 17 rum i alt. Der var godt nok en støvsuger, men det var så nyt dengang, så den måtte pigen ikke bruge.

Den brugte hun selv, når hun en enkelt gang kom i tanke om det. Ellers havde de sådan en lille tæppemaskine, som jeg kunne rende med. Ellers var det gulvvask de mange steder. Jeg lærte nu at komme let om ved det. Det har jeg været god til.

Der kom også bud med aviser til ham, som han skulle klippe ud af. Så spurgte fru mig om, hvem det var. Den ene var nemlig én af hans sønner fra første ægteskab, og ham ville hun ikke se. Det var noget mærkeligt noget. Da jeg kom, havde de en massøse, der kom og så til ham. Der havde været noget med, at de sloges. Hun havde vist smækket noget på ham.

Der var engang, da de skulle til hendes brors bryllup. Da havde han smækket en dør op i hende på hendes fødder, så hun



ikke kunne få sko på. Vi havde snart fodtøj fra alle forretninger i Århus, for at hun kunne få et par sko, der ikke så store ud, men som hun alligevel kunne have sine pusselanker i. Bevares vel, hun prøvede også alle mine, men de var jo ikke fine nok til hende. Hun kom dog med til hendes brors bryllup i Grenaa, og det gik vist godt nok.

Jeg havde også en god tur med dem til Skagen. Der var jeg med barnestuepige. Da havde de den flotteste chauffør, der var i Århus. Taxa-skiltet var blevet taget af. Det skulle jo se ud, som om det var en privat det hele. Vi sov oppe på Grenens Badehotel. Det var inden det brændte. Hun havde dronningens værelse. Dronningen havde vist været der et par nætter før, så sengen var lidt varm endnu. Jeg havde et værelse, chaufføren havde et værelse, og redaktøren havde sit værelse, så det havde været en dyr omgang. Mit værelse kunne de næsten godt have sparet. Jeg skulle jo sove nede ved Inge, til fruén kom op. De var væk det halve af natten, fordi de dansede.

Den første nat sov jeg ikke ret meget. I løbet af natten var der fire forskellige redaktører inde ved ham. Det var Danmarks turist og redaktørforening, der havde udflugt. Vi samledes i Aalborg, og der sov vi også på hotel. Så kørte vi fra Blokhus til Løkken nede på stranden. En flot køretur. Og så skulle vi se en redningsøvelse. Det glædede jeg mig til at se, men Inge frøs, så fruén sagde, "Marie, De må hellere gå hjem på hotellet med hende", så jeg fik ikke set noget.

Så kom vi op til Grenen på hotellet. Om morgenen sov Inge, så da kunne jeg da gå en tur og spise sammen med de

øvrige pensionærer. Chaufføren, Inge og jeg var indskrevet som pensionærer, men de andre var et selskab. Men Inge ville først ikke med ned, så vi fik maden bragt op. Jeg fik hende dog til sidst med ned, men så ville hun ikke med op igen. Det var ikke altid let med det bette barn. Hun havde det nu heller ikke let.

Det var dog en dejlig tur. Jeg kan huske, at vi på hjemturen spiste i Randers sammen med en redaktør Kvist. Jeg mener at han var fra Fåborg. Men tænke sig, mens vi sad der, rejste fruén sig op og takkede ham, fordi han havde opført sig så pænt. Det syntes jeg ikke, at hun kunne være bekendt, når han nu havde opført sig ordentlig. Ellers levede de nu som hund og kat.

Så kom der en skuespiller Hildebrandt. Han skulle gæsteoptræde på Århus Teater. Ham skulle de hen og høre. Jeg blev så sendt ned til en blomsterforretning i Mejlgade for at hente en blomsterbuket.

Og mens jeg stod der, ringede fru Gerløv, at jeg skulle komme hjem straks. Men jeg ville nu have handlet færdig, men hun ringede igen, at jeg skulle komme øjeblikkelig. Da jeg så kom hjem til dem, stod fru Gerløv i køkkendøren og sagde: "Det er godt, De kommer, for min mand vil slå mig ihjel". "Gud", sagde jeg. "Hvad kan jeg gøre ved det?"

Det var ikke nemt for mig. Jeg fik fat i Inge, og så tog jeg hende med ind på mit værelse og lukkede døren. Men det fjols til fruén. Hun kom også derind, og så stod hun der, mens han gik frem og tilbage på den lange gang. Han råbte ind til hende og kaldte hende Mær og meget andet. Og jeg havde ellers taget Inge med ind, for at hun ikke skulle høre alt det.

Og hun stod ude på gangen og råbte skældsord efter ham. Jo det var ”hyggeligt”. Lidt efter tog han til teatret, og da han var taget af sted, tog fru en også af sted. Og så sad de ved siden af hinanden i teatret hele aftenen, og efter teatret var de sammen med ham Hildebrandt, teaterdirektøren og andre. Tænk sig, at de kunne det. Jeg fatter det altså ikke, men sådan var det.

Hvis jeg så havde en enkelt friaften, kunne jeg godt komme hjem, hvor det var buldrende mørkt over det hele. Fruen tyssede så på mig. Jeg skulle komme ind lige så stille. Jeg skulle så holde øje med Mejlgade, og hun ville så holde øje med Kystvejen. Hvis redaktøren kom, skulle han nemlig ikke lukkes ind.

De havde det jo sådan, at de skulle trykke nede ved gaden, og så skulle man lukke dem ind. Men dem nedenunder havde heller ikke lyst til at lukke ham ind. Hvor han så måtte gå hen, ved jeg ikke. Han har nu aldrig generet mig. Det spurgte fru en mig engang om. Til at begynde med undrede hun sig over, hvorfor jeg låste min dør. Jeg sagde, at det vidste jeg egentlig ikke, men det var mest, fordi jeg så var mig selv.

Bagefter sagde hun så, at det var da godt, at jeg låste den, for man ved aldrig, hvad min mand kan finde på. Men han har altså aldrig generet mig - aldrig. Han kom tit hjem om morgenen, når jeg gik og gjorde rent. Hun spurgte så: ”Hvad sagde han?”

”Han sagde Godmorgen”, sagde jeg, ”og det sagde jeg også”. En morgen sagde han dog: ”Marie, nu skal De ikke rejse ud til Egaa og fortælle om mig”. Villads i Egaa var vist i bestyrelsen for Aarhus

Amtstidende. Det kunne nu heller ikke falde mig ind. Han sagde så: ”Jeg har i nat siddet og diskuteret med pastor Heilmann”.

Da fru en bagefter fik det at vide, sagde hun: ”Han er ikke en skid bedre end min mand”. Så blev jeg da så klog. Men redaktøren var altså god nok. Han var flink nok.

Mens jeg var der, holdt de flere fester. Han havde en 50-års fødselsdagsfest. Og så havde de også et jubilæum. Jeg sagde, at jeg ikke ville med til at varte op. Jeg skulle jo passe Inge. Så kom der nogle serveringsjomfruer udefra. Sikken en fest. ”Skål for den, som ikke .....” lød det. Det faldt jeg i søvn ved, og det varede hele natten. Det lignede en slagmark om morgenen.

Det var noget værre noget, og det var ved begge festerne. Til at begynde med blev jeg lidt forskrækket. Kongens Foged kom om morgenen og gik rundt og skrev op, hvad der var. Det sagde jeg til fru en, men hun sagde ”Pyt”. Det var hendes det hele. Der stod et par granater på skrivebordet, og hun sagde, at det var det eneste, der var hans. Alt det andet var hendes. Hun havde altså givet ham pengene, og han havde så brugt dem.

Engang blev de malet. Der var en kunstmaler, der malede både Inge, fru en og redaktøren. Hun kendte fru Dora fra Cirkus Miehe. Engang havde de været i cirkus, og der var jeg også med. Så fik hun lyst til at få den hund, som Dora havde.

Den fik hun så med hjem, men den var ikke renlig. Der kom nogle pletter hist og her, og så ville hun ikke have den. I mellemtiden var de kørt til Randers, og så fik

hun aftalt, at vi aftenen efter tog derop, og der var vi i cirkus igen. Bagefter var vi inde i vognene, hvor vi fik noget at drikke. Det var sjovt at se, hvordan hver eneste del af vognen var udnyttet. Vi var altså deroppe for at aflevere hunden, og kunstmaleren var også med.

Da vi så kom hjem efter forestillingen, skulle kunstmaleren til at male videre. Han skulle rejse videre dagen efter. Fruen sagde så til redaktøren, at han godt kunne gå i seng. Hun ville vente til sidst.

Så gik vi i seng alle sammen, og om morgenen, da jeg kom op til redaktøren med hans kaffe, stod han foran billedet af fru. Han spurgte så: "Marie, kan De se, at der er gjort noget ved det billede?" Det kunne jeg ikke, og det kunne han heller ikke. "Men min kone kom først i seng meget sent", sagde han. Det havde han altså observeret. Han syntes altså, at de havde haft for lang tid sammen. De havde nok lavet noget andet end at male.

Det var nu en værre plads, men jeg havde det nu godt, og jeg fik mange fri-billetter til teatret. Jeg så næsten alt, hvad der gik i teatret og i Regina. Bladet havde 4 pladser, og det var gode pladser - 2., 3. eller 4.række. Jeg fik 2 billetter, så jeg havde næsten altid en eller anden med mig. Min bror Hans Frederik, som dengang boede i Århus, var tit med.

Jeg kan huske, at de engang var inde og se Faust i Regina. Det var om dagen og da ville Inge med. De skulle have kongelogen. Efter de var taget af sted, ringede telefonen, og fru. sagde, at jeg blev nødt til at komme for at tage mig af Inge. Da jeg først skulle klædes om, var forestillingen godt i gang, da jeg kom. Lidt senere kunne tøs. en ikke tie stille, og

så sagde fru. en, at jeg hellere måtte tage hjem med hende. Jeg så derfor hverken begyndelsen eller enden. Jeg opnåede dog at sidde i kongelogen, men ikke ret lang tid, fordi hun ikke kunne tie stille.

Jeg kan også huske, at jeg dengang, da de havde skændtes, læste om Gylden-spjæt. Hun sagde da: "Det er snart lige som far". Jo, hun var såmænd sød nok, den lille Inge. Gad vide, hvad hun er blevet til. Jeg tror nok, at hun blev gift med en Bille. Han var vist skuespiller, og måske blev hun også selv skuespiller. Hun kom aldrig sammen med andre børn, mens jeg var der, men senere må hun jo været kommet i skole og der kommet sammen med nogle børn.

Vi gik tit ture. Det var nu synd for hende. Jeg kan huske, at de engang var hjemme nede fra Stepping. Pigerne der - min søsters tvillinger Gudrun og Ellen - var næsten på samme alder. Jeg sagde da til fru. en, at Inge da kunne komme med mig hjem og lege med dem. Ja det måtte hun da godt. Vi tog så med bilen til Egaa Å, og derfra skulle vi gå til Egaa. Det var langt at gå på hendes små ben. Det var hun ikke vant til, men det gjorde vi altså.

Fru. en gjorde meget for at holde på mig, så jeg ikke sagde op. Hun kom engang hjem med en parisermodel til mig. En lyseblå, og den klædte mig faktisk. Så sagde Inge: "Og når så Deres mor ser den, så siger hun: Ih hvor er du fin, Mette Marie". Hvordan hun vidste, at jeg også hed Mette, ved jeg ikke. Jeg kan nu ikke huske, hvad min mor sagde, men jeg kan huske, at Inge legede med pigerne. Det tror jeg nok, at hun nød. Hun havde det i grunden sølle.

Der skete nu meget i det hus. Jeg var

også flere gange med fruene nede ved Jomfru Marie for at drikke kaffe. Det var et konditori ved siden af teatret. Det er vist det, der også blev kaldt Marie Christensen. Men de var også flere gange på et konditori i Borgporten. Jeg har også været med på Royal engang. Det var også, for at jeg kunne tage mig af Inge. Så kunne de andre bedre passe dem selv.

Da de havde været til hendes brors bryllup i Grenaa, kom redaktøren først hjem. Jeg spurgte om, hvordan fruene havde haft det med det sølle ben. ”Jo, min kone har danset hele natten”. Det mente jeg nu ikke kunne passe. Lidt efter kom fruene så hjem, og hendes bror halvvejs bar hende op ad trapperne. Så sagde jeg, at redaktøren havde fortalt, at hun havde danset hele natten. Broderen sagde så, at hun blev båret rundt i salen én omgang.

Jo, og jeg kan huske, at jeg til julen fik så mange julegaver. Et par galochestøvler med astrakan-kant. Det var dengang så moderne, og jeg fik brevpapir med navn på og mange andre ting. De havde juletræ, og efter at vi havde spist, måtte jeg tage hjem til Egaa. Mie Bomholt og jeg tog så bil sammen til Egaa. Det var kl. 10 om aftenen, og jeg skulle så komme derud igen om formiddagen efter. Det første, jeg så, var juletræet. Det var allerede kommet ned i gården. Så var den jul forbi. Med en pige på 6 år var det en kort jul.

Jeg havde det nu godt. Jeg måtte tage det, jeg kunne spise. Der var mange dage, hvor jeg ikke skulle lave middagsmad, fordi de var ude at spise. Og så fik jeg heller ikke rigtig noget. Til sidst blev jeg lidt sløj. Det var derfor, at jeg kom derfra til april. Det var ved at gå mig lidt på. Jeg

fik vist for lidt at spise. Pigen Inge fik vist det, hun havde brug for. Hun var engang imellem med dem ude. Hun så i hvert fald godt nok ud.

Jeg kan huske, at vi engang skulle have hummer. De fik mig ikke til at koge hummer mere en én gang. Man skulle holde på låget af alle kræfter, når hummerne levende kom ned i det kogende vand. Det var modbydeligt.

Så var der den gang, da de 3 serveringsjomfruer hørte, at det begyndte at plaske. De fór så hen til vinduet for at se, hvad det var. De blev meget overraskede. Det var politimesteren (Kørbo), der stod og tissede ud af gangvinduet lige overfor. Den sølle mand havde ikke kunnet finde wc’et. Det var på grund af husets indretning. De fleste troede, at døren førte ind til et toilet. Det var det nu ikke. Det var bare et rum, hvor der var nogle skabe. Det var nu egentlig også mærkeligt, at det ikke var lavet til toilet. Toiletet var helt ude ved baggangen. Serveringsjomfruerne kunne ikke undgå at se ham, for vinduerne var lige over for hinanden.

Huset var i grunden bygget sjovt. Det var bygget skråt, og så var der de mærkelige hak ind. Det var der også til den anden side mod Mejlgade. I biblioteket, hvor billardbordet stod, var der også et vindue på skrå, lige som i spisestuen, og på badeværelset. Alle steder var der nogle hak ind. Det var i grunden et mærkeligt byggeri.

Jeg har ikke været inde at se det siden, men jeg tror ikke, at det ser sådan ud nu. Det er sikkert lavet om til to lejligheder. Der er vist ingen, der har så stor en lejlighed længere. Der kunne nemt være to lej-

ligheder. Der var tre store stuer deroppe, et anretterværelse og så et pigeværelse. Det kunne nemt være én lejlighed, og det til Mejlgade kun så også være en lejlighed.

Der kom mange kendte på besøg. Det gjorde fx sagfører Haverbach og teaterdirektør Henning Jensen, og mange andre af de store folk i Århus kom der også. Der var tit til et stort bord. De havde en spisestue med et stort bord, hvor der altid var hvid dug på med en bred kniplingsbort ned omkring - også til daglig, når de spiste hjemme, men det var nu ikke ret tit. Jeg spiste nu aldrig sammen med dem. Jeg serverede for dem. Jo - jeg spiste sammen med dem, når vi var på hotel, men hjemme gjorde jeg ikke. Det var nu heller ikke ret tit, at redaktøren spiste hjemme. Klokkeren 9 fik han kaffen op, og ved 10-11 tiden ringede fru.

Ved festerne ville serveringsjomfruerne ikke gå tidligt. De ville vente, til alle sammen skulle hjem. De ville hjælpe dem med at give dem overtøjet på, fordi der så måske kunne falde en lille skilling af til dem. Jeg fik derimod lov til at gå i seng. Jeg skulle jo passe Inge, og når hun var kommet til ro, så fik jeg også lov til at gå i seng.

Så kunne jeg ligge derinde og høre hele "suset" inde fra festen. Det var "En skål for den, som ikke, Idas skål vil drikke ..." (fruen var døbt Ida Vogel, men hun havde været gift før og hed da Krag). De var hele raden rundt, så det var den aftensang, jeg havde den aften.

Der var også et jubilæum, og det var næsten på samme måde. Jeg tror dog ikke, at der da var nogen, der tisede ud af vinduet. Derimod gjorde de det ned ad

gangen, fordi de tog fejl af bagtrappen og toilettet, så om morgenen dagen efter skulle man næsten være frisvømmer for at komme ned ad trappen.

Det værste var næsten, at mælken og bagerbrødet blev stillet op uden for køkkendøren. Den morgen skulle jeg ikke have brød. Det var hæsligt. Det er jo det, at hvis man drikker meget, så skal man jo af med det igen. Derfor kunne det ikke undgås, at der skete noget - især når de ikke kunne finde ud af, hvor toilettet var. Det kunne de ikke, men det kunne jo også være, at der havde været optaget, og så havde de måske ikke kunnet vente.

Jeg kom altså derfra til april, og jeg ved ikke, hvad de fik af pige efter mig. Jeg har ikke haft spor forbindelse med dem. De må være døde for mange år siden. Redaktøren blev 50 år, mens jeg var der. Jeg kom derfra, fordi jeg syntes, at jeg var så træt, og så syntes Far og Mor, at jeg hellere måtte komme hjem og hvile mig lidt.

### **På Aarhus Kvindeseminarium 1927-1931**

På seminariet var vi næsten alle på efternavn - også kammeraterne imellem. Det var Himmelstrup og Hummeluhr, og Ingrid Bendtsen hed Bendtsen, Maren Hvam hed Hvam. Den eneste, der kaldte os ved fornavn, var forstanderen, lektor Højer.

Han var slem til at sige jomfru foran navnet. Fx sagde han, at han gerne ville høre jomfru Rigmor, men Jomfru Marie sagde han kun én gang. Jeg blev dog hørt som alle de andre. Han var nu flink nok, lige som alle de andre lærere.

Det var et missionsseminarium, og jeg





*Præparandklassen 1928. Jeg er nr. 4 fra venstre i næstbageste række.*

kom dertil, fordi jeg så kunne bo hjemme om sommeren. Det var jo billigere. Der var nu ikke ret mange, der var missionske. De var flinke, og der var ikke nogen tvang af nogen slags.

Jeg kan huske, at jeg en gang var til prøve, og jeg var på cykel. Det blev så optræk til regnvej, og så kom han hen til mig og spurgte, om jeg havde regntøj med. Jeg var lidt ærgerlig over at blive forstyrret. Han tilbød da, at jeg kunne låne hans regnslag. Det var et, der gik ud over styret. Han var meget omhyggelig. Han syntes ikke, at jeg skulle blive våd. Jeg sagde, at det ikke var nødvendigt. Det var værre, hvis det blæste. Det mente han nu ikke. Blæst var sundt, men det var regn ikke.

Det var nu missionsk. Frøken Blume var skrap missionsk. Det var hende, der startede det. Engang kom professor Nebelung. Ham har jeg set. Da jeg gik i præp-klassen, var han censor i 3. klasse,

og de stormede hen til vinduet for at se, når han kom. Han kunne være lidt fræk og give dem nogle sære sange at synge. Det var nogle sange, som de ikke var så glade for at synge. Jeg kan huske, at frøken Blume en dag spurgte ham, om han ikke gerne ville have et glas mælk. "Et glas mælk" sagde Nebelung, "Jo tak, det kunne da være helt rart. Det har jeg ikke smagt, siden jeg drak af min mor". Han var noget med musikken, og de kaldte ham professor.

Til musik havde vi én fra Jelling Seminarium, som hed Johansen. Han var flink. Efter jeg var kommet fra seminariet, var jeg oppe i orgelspil. Far syntes, at jeg også skulle have orgel. Jeg brød mig nu ikke om det, men det var ikke nemt at få plads. Far mente derfor, at hvis jeg fik orgel med, så kunne jeg også komme til at spille i en kirke.

Jeg syntes nu, at det kunne være det samme, men jeg spillede altså orgel. Og



*1. klasse 1928.*

hvis jeg var gået op det år, jeg blev dimitteret, så havde jeg bestået. Da var der nogen, der var oppe, og de var ikke bedre end mig. Det var Johansen, der underviste. Men "Gnisten" syntes, at jeg hellere måtte vente et år, og så var det Mogens Vøldike, der var censor. Vi dumpede alle sammen.

De fleste var nogen, der kom udefra, og de var så flade i hovedet over det, men jeg var nærmest ligeglad. Så slap jeg da for at søge et embede med orgelspil. Der var flere af dem, der var ældre lærerinder, som havde prøvet at tage den eksamen. Men der var ikke én, der bestod, og vi var da 7-8 stykker. Prøven var da også blevet skærpet.

"Gnisten" sagde da også, at hvis jeg var gået op året før, så havde jeg bestået, men han havde ikke kendskab til ændrin-

gen. "Gnisten" var organisten, men vi kaldte ham for "Gnisten". Han var også god nok og var heller ikke missionsk. Det var der vist ikke ret mange, der var. Jo frøken Poulsen var i hvert fald, og frøken Madsen og Brønds var også.

Kandidat Svend Mogensen, som vi kaldte "Stumpen", blev senere forstander på Ribe Seminarium. Navnet fik han, fordi han ikke var ret stor. Han var vist heller ikke missionsk. Han var i familie med Balslevs. Hans mor var vist en Balslev.

Jeg kan huske, at Ellen Elbæk (en af klassekammeraterne) engang, da hun besøgte os i Vedersø, fortalte, at Bentsen - én af vore kammerater - oppe fra Randers-egnen, var skrap missionsk. Hun kunne slet ikke tage så meget, som vi andre. Når vi fx havde en fest, og skulle lave baglæns gymnastik med håret redt

*Seminarielærere: bagest "Stumpen", fru Højer, O. Olesen og ?, og foran frk. Brøns, lektor Højer og Strehle.*



frem og med maske bagpå, var hun meget forarget. Hun syntes, det var meget syndigt, at de tog maske på.

Ellers var der ikke mange i min klasse, der var missionsønske. De havde mest valgt seminariet, fordi det lå i Århus. Så kunne de jo bo hjemme. Det er vist stadig et missionsk seminarium, og vi holdt da morgenandagt. Det var frivilligt, om vi kom, men selvfølgelig så de helst, at vi kom. Herregud, det kunne man da også. Det var nærmest lige meget.

Dengang var der kun piger. Der kom

én mand, det år jeg rejste derfra. I 1931 kom den første mandlige studerende. Jeg kan ikke huske, om de andre hold var ude at rejse, men vi var ude i Hamborg i 1931. Det var med bus. Fru Højer var ikke med, men Højer og "Gnisten" var.



*3. klasse 1931; jeg er nr. 2 fra højre i næstbageste række.*



*Hamborgs havn 1931. Herrerne er fra venstre: "Stumpen", "Gnisten", lektor Højer og Baadsgaard.*

"Stumpen" var vist ikke. Engelsklæreren Bådsgård var også med, men ham har jeg ikke haft. Jeg har et kort fra Hamborg havn, hvor vi står ude på et skib.

Det øsregnede det meste af tiden. Det var dog godt vejr, den dag vi var i Hagenbeck Dyrepark. Det regnede dog meget på turen. Da vi kørte igennem Aabenraa, var gaderne oversvømmet langs med havnen. Jeg kan huske, at vi den første nat boede i Slesvighus, Slesvig. Der var en lolfus - en slags loge. De holdt en fest, hvor de bar et skrin i et optog gennem byen. Vi fik ikke sovet ret meget den nat, for vi skulle jo følge med i, hvad der foregik. Vi sov i en sal.

Jeg kan huske fra seminariet, at klassen før os var lidt mere let på tå end os, og de var mere med på moden. Da var det sådan, at kjolerne skulle gå knap til knæet, men de blev kaldt ind på kontoret og fik besked om, at deres skørter skulle være længere.

Min bror Otto (født 28. februar 1908) kom ikke til Aarhus Seminarium, fordi det dengang kun var for piger. Han er derfor uddannet på Silkeborg Seminari-

um. Havde det været blandet, så var han også kommet til Aarhus Seminarium, så han kunne bo hjemme. Jeg cyklede nu kun

ind den første vinter. Det var nu godt det samme, for året efter, da jeg boede nede på Østbanetorvet, var der en søndag, jeg slet ikke kunne komme hjem. Vi var fuldstændig sneet inde.

Jeg tror, at min søster Eva også boede på Østbanetorvet, men jeg er nu ikke sikker. Vi boede sammen på Nørregade. Det var helt oppe på en kvist, men den på Østbanetorvet var oven over en port. Da skulle vi hente vand nede i gården ved at rykke i en "snor". Jeg tænkte da på Moses, der skulle slå på en klippe. Så kom der en stråle ud. Det var nu noget mærkeligt noget.

På Østbanetorvet boede der også én, der hed Gudrun Ravn. Hun gik i 1. klasse, da jeg gik i præp. (forberedelsesklassen). Da vi boede på Nørregade, var det på et kvistværelse med et tagvindue. Derfra kunne vi på domkirken se, hvad klokken var. Det var da én fordel. Vand skulle vi hente nede i kælderen, og værelset var på 3. sal. Toilettet var også i kælderen. Når vi havde vasket os, gik vi ikke ned med det. Vi hældte det ned i tagrenden. Vi gad ikke rende helt ned med det.



Vi havde det nu ret hyggeligt og havde en gang imellem fremmede. Agathe (var gift med broderen Hans Frederik) kan endnu grine af, at jeg engang skulle lave chokolade til os. Vi havde da kun en primus, og der skulle der jo sprit til. Jeg havde da tømte en rest fra spritflasken over i en kop. Da jeg så skulle til at røre kakao ud, kom jeg til at tage den kop og hældte indholdet ud i kakaoen. Det kunne slet ikke drikkes. Det er den værste kakao, som jeg nogensinde har lavet.

Det var lige til at hælde ud, så de fik kun kaffe. Jeg havde jo ikke mere mælk. Det morede Agathe sig meget over den gang. Sådan kan man jo let komme galt af sted. Jeg kan huske, at Maren Kjærgaard (en pige Mor har haft) fortalte - da jeg havde fortalt historien - at hun havde lavet en dejlig jordbærgrød, men hun var kommet til at strø salt over. Det kunne slet ikke spises.

Det kan jeg nu ikke komme til. Jeg er dog engang kommet til det nede i Stepping. Jeg skulle bage en sandkage, og da kom jeg til at bruge salt i stedet for sukker. Den kunne heller ikke spises. Den blev så tung så tung. Derved bagte jeg altid om aftenen. Der var ikke ro til det før. Når børnene var kommet i seng, skulle jeg til at vaske op og gøre køkkenet rent, og en gang imellem også bage. Jeg var sjældent færdig før ved 11 tiden.

### Lærervikar i 1931-1933

Jeg blev færdig i 1931, og så cyklede jeg land og rige rundt for at få en plads. Jeg søgte så mange steder, at jeg næsten ikke kan tælle dem. Der var både det ene og det andet sted. Jeg søgte bl.a. i Hjarup nede ved Kolding. Der havde Hans Fre-

derik tjent. Han havde tjent ved én, der hed Strårup. Han var vist i skolekommissionen dernede. Jeg kan huske, at jeg også var ved ham. Jeg fik dog ikke plads der.

Så var jeg over at søge noget i nærheden af Korsør. Da jeg ikke havde mange penge, kunne jeg ikke gå ind på et hotel, så jeg sov på stationen. Der var også en ung mand, og tænk - så låste de stationen. Så lå vi der alene og sov på hver sin sofa, og det var jeg nu ikke så glad for. Om morgenen tog jeg så over til Korsør, hvor jeg var ude for at se på pladsen. Den fik jeg heller ikke.

Jeg søgte også en plads oppe ved Mariager. Det var et vikariat, og det var én af mine kammerater, der fik pladsen. Mens jeg var ude at søge noget andet, fik jeg bud om, at jeg godt kunne få pladsen, men jeg var da ude at søge noget i Debelmose og på Holmsland. Der var jeg indstillet begge steder som nr. 2. Nr. 1 begge steder var Inga Eriksen, der var fra et par klasser over mig. Hun var også fra Århus. Jeg tænkte, at så kommer jeg til Debelmose, for jeg syntes bedst om Holmsland. Men hun syntes bedst om Debelmose, så vi fik det begge to som vi ville have det. Begge steder var det som vinterlærer, og der var 60 ansøgere hvert sted.

Det var ikke nemt at få job dengang, men da jeg så kom hjem, fik jeg at vide, at jeg kunne komme op til Mariager. Det var også kun et vikariat, men hende, der kom derop, blev gift med én af lærerne deroppe, og efter hvad de sagde, så var han ikke så spændende. Så det var da godt, at jeg ikke kom derop.

Jeg var på Holmsland i to vintre, og



sommeren gik med at søge pladser, og jeg hjalp hjemme ved Mor og i Stepping. De kom jo hjem på ferie. Ellers rejste jeg rundt og søgte pladser.

### **Lærer i Vedersø 1933-34**

Pladsen i Vedersø var også et årsvikariat. Jeg tænkte, at jeg hellere måtte tage over for at prøve det. Jeg tog først til Holmsland, hvor jeg kendte mølleren. Dem boede jeg ved. I Vedersø skulle jeg rundt og besøge folk, og jeg kan huske, at Elna ville med (møllerens datter). Hun var dengang 12-13 år. Jeg lod hende komme med og tænkte, at hun kunne blive i Møllegården, hvor hun kendte Gunhild. Men hun ville nu med rundt.

Hun var så med rundt. Vi var ved Peder Fjord, Jens Rasmussen på kæret og på klitten ved Poul Bank og Peder Sand. Og vi var i Tarp hos Jens Bjerg, hos Thorvald Larsen og i præstegården ved Kaj Munk og forpagteren Kr. Bertelsen. Vi var begge steder. Og så var vi også ved købmand Skytte. Det var mange steder, og det tog hele dagen. Da vi så kom

hjem om aftenen, sagde Elna, at nu vidste hun, at hun ikke ville være lærerinde. Hun blev vist gift med en bager, men om det var bedre, ved jeg ikke.

Der var også omkring 60 ansøgninger til stillingen i Vedersø. Jeg var dog kun indstillet som nr. 3. Nr. 1 var Worsøe - én af mine kammerater. Hun gik hen og blev syg, og så sagde de til mig, at jeg skulle give lyd derover. Men det ville jeg ikke, for jeg var nr. 3, men nr. 2 var fra Tim og hed Mølgaard, og hun trak sig. Hun ønskede ikke jobbet.

Jeg har endnu de papirer, som Kaj Munk har skrevet på. Han brugte altid, hvad han havde. Det var tit papirer, der i forvejen var skrevet på. På papiret står der bare: Worsøe, Mølgaard, Himmelstrup. Det står sammen med noget andet, som han har skrevet.

Så kom jeg altså derover, og Kristian var jo landmand i Vedersø. Vi traf hinanden nede i Møllegården. Første gang var vist til Gunhilds konfirmation (datter i Møllegården). Da var vi til gilde dernede.

# Litteratur om Østjylland siden sidst

Af Lars Otto Kristensen

Forhåbentlig intet år uden en ny herregårdsbog. Igen i år er det Fussingø-gruppen, der lægger for med "Gehejmeråder og Lensgrever, Herrerne til Fussingø 1702 – 1947, Slægten Scheel-Plessen", af sognepræst N. Thyge Jensen. Bind I om Skeel'erne på Fussingø (til 1702) udkom i 1998. Vi har nu fået 123 + 183 sider. De giver sammen med Randers Amts Historiske Samfunds bog om Fussingø fra 1989 og Fussingø-gruppens tidligere udgivelse af Anna Nannestads "Nogle optegnelser om det gamle hjem paa Foussingø maj 1857 – nov. 1906" et sjældent afrundet billede af personer og den meste historie i traditionel forstand på godset. Måtte nogen finde tid og overskud til at skrive om virksomheden Fussingø. Når det engang sker, er Fussingø et af de bedst beskrevne godser i Danmark.

Det er ikke her stedet at rippe op i begivenheder, der førte til konfiskation af Fussingø i 1947, så lad os nøjes med at sige med lederen af modstandsbevægelsen i Jylland, godsejer Flemming Juncker: "Jeg har altid betragtet politik som force majeure" og glæde os over den menneskelige lødighed fra begge sider, der gør, at forholdet mellem administrationen på Fussingø Statsskovdistrikt og

familien Scheel-Plessen er helt usædvanligt godt. Fussingø-gruppen, der består af 16 lokale interesserede står for arrangementer i hovedbygningen, har Grevinde Elizabeth Stolberg-Stolberg, Hasselburg, f. komtesse Plessen, som æresmedlem.

Poul Harris udgav i 1980 "Marselis-slægten. Blade af dens historie", hvori slægten og den historiske forbindelse mellem Marselisborg, Constantinsborg, Moesgaard og Vilhelmsborg blev grundigt belyst. Vilhelmsborg har nu fået sin egen bog "Vilhelmsborg. Danmarks Nationale Hestesportscenter" af arkitekt Ib Møller, der har tegnestue i godsets gamle skovriderbolig, med fotos af Karin Munk (SKIB Forlag). Den falder naturligt i tre afsnit: baroniet (indtil 1922), en fri gård (1922-1973) og nutiden som kommunal ejendom og hestesportscenter. Bogen er smuk, mere end det - alt andet havde også været flovt for en arkitekt, der har været formand for BYFO (Foreningen for ejere og brugere af fredede Bygninger)! - Der er talrige farvefotos, dels af malerier, der er bevaret hos Guldencrone-slægten, og dels og især arkitekturfotos. Hvor mange tænker over at ladegårdsanlægget fra 1850erne er et af Danmarks smukkeste og mest monumentale værker og så robust bygget, at det overlevede at

stå forladt og ubrugt tæt på en storby i en lille snes år, inden det fandt en værdig anvendelse som hestesportscenter? (Jo, Vilhelmsborg og Constantinsborg med deres kampestenshuse er sande perler, basta!). I 1998-99 blev også hovedbygningen, der ikke var så forfalden som nogle påstod i en avispolemik, restaureret for 8 mill. og skal bruges som kommunalt kursus- og konferencecenter. Der mangler næsten kun de Marselis/Gülden-croneske malerier, som en uforstandig lensafløsningslov fra 1919 tvang ud af den helhed, de var lavet til. Landet har talrige herregårdsanlæg, der er uden mening i moderne produktion og er en belastning for enhver driftsøkonomi og kun holdes stående af ejernes pligt- og traditionsfølelse. Her er et sjældent vellykket eksempel på, at et bygningsanlæg ribbet for sin eksistensberettigelse har fundet en ny, der er i smukkeste overensstemmelse med traditionen, - kun er hestene blevet mindre, men unægteligt mere elegante.

Som led i udviklingen af kulturturisme og synliggørelse af de østjyske kulturværdier har Århus Amt, Erhvervsafdelingen, udgivet en fornem guide "Østjyske Herregårde" med tekst af Jan Kock og akvareller af Tatjana og Aleksander Thiem og fotos af Poul Petersen. Akvarellerne er helt i særklasse, men der er også blevet plads til gode grundlæggende oplysninger om hver af de 62 herregårde på de 220 sider.

Igen har Århus Byhistoriske Udvalg øvet stordåd med "Hugo Matthiessens Aarhus - fotograferet 1917" af bygningshistorikeren arkitekt Bue Beck. Bogen er tillige udkommet som et led i forlaget

Hikuins serie "Hugo Matthiessens Danmark", der påbegyndtes i 1987 og foreløbig omfatter 12 bind. Den er lagt an som en vandring igennem byen. Ruten er indtegnet på et kort "Århus 1999", med det i hånden kan man gå tur og sammenligne før og nu. Gengivelsen af fotografierne er ypperlig, og kun enkelte af dem har tidligere været offentliggjort. Initiativet var Nationalmuseets, der "Under Indtrykket af det rivende Svind i de forholdsvis faa Minder om vor gamle Købstadkultur" ønskede at fastholde billedet af købstæderne, inden det blev for sent.

Fra Erhvervsarkivet kommer "For byens håndværkere. Aarhus Haandværkerforening 1848-1998". 110 s. Det første afsnit er en generel oversigt over de 150 år, herefter tre afsnit med hver sin del af kronologien. De mange foreninger, der ikke var fagforeninger, men faglige foreninger, havde deres glansperiode som centre for det sociale liv, inden fjernsynet og transportmidlerne overtog underholdningen og i forening med parcelhusbyggeriet spredte den sociale kontakt. I sæsonen 1949-50 havde foreningen 41 arrangementer! Medlemstallet faldt fra 1952-1967 fra 1.455 til 950. Håndværksmestrene mistede i de samme år deres førende position i konservativ politik til den nye dominerende funktionærstand. Tilbage af fordums glans og besiddelse er en laugssal og en legatkapital på over 3. mill. kroner. Nu (juli 2000) søger Haandværkerforeningen nyt domicil, som man vil flytte laugssalen med dens smukke inventar til.

Hack Kampmann er den arkitekt, der har præget Århus mest, også som byplan-

lægger, man tænke bare på Århus Teater, Toldboden, det gamle Statsbibliotek, Hovedposthuset i Kannikegade, kvarteret omkring Marselis Boulevard, lidt fra Aarhus, jagtslottet på Kalø m.m.m. I Viborg ligger at af hans hovedværker, Landsarkivet, og så blev han "Danmarksmester i posthuse".

Hans kendteste hus i Aarhus er naturligvis Marselisborg Slot fra 1902. Randi Buchwaldt har på Hernovs Forlag udgivet "Marselisborg. Slot og fristed", ikke mindst baseret på Hack Kampmanns efterladte papirer. Slottet er den til enhver tid regerende konges privatejendom. Det sov tornerosesøvn efter dronning Alexandrines død i 1952, indtil kong Frederik IX stillede det til rådighed for sin nygifte ældste datter, der personligt har stået for nyindretning og restaurering med meget stor respekt for Kampmanns værk. Dronning Margrethe har selv gennemgået huset sammen med forfatteren og der er et væld af farveillustrationer fra huset i dag og billeder fra husets historie, bl.a. fra private kongelige fotoalbums.

Mediehusets TV-Station, /Århus Filmværksted, der har et alt for upåagtet hjørne af Danmarkskanalen at sende på, har i samarbejde med Århus Stiftstidende fået Århus Bymuseums chef, Lars Holleufer (og i tre af afsnittene kollegaen Irene Hellvik), til at gennemgå byens historie i 15 udsendelser. Udsendelserne er udgivet på tre videobånd "Århushistorien" afsnit 1-5, 6-10 og 11-15. Afsnit 15 hedder meget passende "Århus som verdens fjerdestørste filmby", stumfilmens Hollywood, hvor Asta Nielsen debuterede i "Den sorte drøm" og penge blev tjent på "Den hvide slavehandel"!

Den første danske tonefilm fra 1932 var også århusiansk. Det er redelig og gedigen fortælling uden krummelurer, hystेरiske effekter, tæppebankermusik og småsmarte studieværter. Simpelthen viden kombineret med fortælleglæde. Tre en halv timers billedfortælling for 298.-, der kan købes på Bymuseet i Carl Blochs Gade.

"Da grundloven kom til Moesgaard. Om T. C. Dahl som politiker" af Jens Skriver er udgivet af Moesgaard Museum og Aarhus Universitet (50 s.) og er dels en bog om T. C. Dahls generelle indsats, dels - i sidste halvdel - en gennemgang af hans arbejde i den grundlovgivende rigsforsamling.

"Kalkmalerier i Østjylland" af Annette Lerche Trolle er udgivet af Århus Amts Erhvervsafdeling. Den beskriver over 127 sider kalkmalerierne i 24 udvalgte østjyske kirker, incl. et afsnit om kalkmaleriets historie og teknik, restaurering, motiver og symbolik m.m. Illustrationerne, mindst én på hver side, er af fremragende kvalitet.

Vendehøj ligger i Hornslet Sogn, Øster Lisbjerg Herred. Om den handler "Vendehøj – landsby og gravplads" af Bo Ejstrup og Claus Kjeld Jensen, udgivet af Jysk Arkæologisk Selskab (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 35). 262 sider rigt illustreret, der giver "et enestående indblik i et østjysk landsbysamfund omkring Kristi fødsel", naturligvis med fuld professionel arkæologisk grundighed.

"På tur i Hyllested og Rosmus Sogne" af lokalhistorikeren Erik Bøjstrup er udgivet af BG-fonden, der opstod ved sammenlægningen af Rosmus Sparekas-

se og Bikuben i 1975, og er udsendt til alle husstande i Hyllested og Rosmus sogne. "En lokalhistorisk perle" skrev Århus Stiftstidende. De 72 sider er rigt illustreret, til dels i farver. Et register viser vej til de 162 beskrevne steder, der tilsammen udgjorde det komplette landsbysamfund, som det fandtes til begyndelsen af 1960'erne: Skolen, sparekassen, centralen.....

Hyllested Kirke fejrede sit 800 års jubilæum ved en festgudstjeneste den 29. august 1999. Samtidig kunne man have fejret 75-året for kirkens overgang til selveje fra Rugaard Gods. Jubilæet blev markeret med bogen "Hyllested Kirke" af forfatteren og tegneren Stig Holting og sognepræst Henning Nielsen. Bogen indeholder på sine 38 sider en gennemgang af kirkens historie og en redegørelse for inventaret og dens største pryde: kalkmalerierne, de fleste fra omkring 1500. 25.000 kr. af fondsmidler har muliggjort de meget fornemme illustrationer, delvis i farver, af Århus-fotografen Poul Pedersen. Digteren P. Sørensen-Fugholm (Per Barfoed) og hans broder Viggo Barfoed ("Ærbødigt") er født i Hyllested Præstegård som sønner af pastor Hans Ulrik Møller Barfoed (1892-97).

Også i Thorsager, en af landets 7 rundkirker, var der kirkejubilæum i 1999. Det fejredes bl.a. med "Thorsager Rundkirke – gennem 800 år" af Jørgen Rasmussen, udgivet af Thorsager Menighedsråd. "Flot layout, upåklagelig billedkvalitet, meget varierede illustrationer...." skrev lektor Vilfred Friborg Hansen i den lokale avis. 119 sider med alt det, der skal være. Kendsgerninger, formodninger og

vilde skrøner tydeligt adskilt, så man ved, hvad der er hvad, der kan fx argumenteres for, at reformationen kom til Thorsager allerede i 1526. Var arkitekt Walters restaurering i 1877-78 en skandale? - døm selv! En lille pinlig detalje er, at menighedsrådet efter krigen lod slægten v. Jenisch' våbenskjold fjerne for at skåne menigheden for "pinlige fornemmelser", slægten v. Jenisch var dog ellers "mere loyal mod Danmark end mange danske", som den sønderjyske forfatter og historiker Bjørn Svensson mere end en gang har skrevet.

På Kalø fik Vildtforvaltningen sit hjem. "Fra jægerskole til vildtforvaltningsskole 1950-2000 – et stykke Kaløhistorie" (Forlaget Limosa . 2000) er et festskrift på 111 sider, redigeret af skolens forstander (næsten) til og med jubilæet, Jørgen Fog. Skolen, nok den mest specielle, mest udadvendte og mest udendørs af Røndes mange forskellige skoler, drives nu af Danmarks Jægerforbund, men bygningerne ejes fortsat af staten. Bogen er en grundig gennemgang af historien og samtidig et stemningsbillede med et væld af illustrationer, de fleste i farver.

"Helgenæs Sogns Historie" af Jens Laurids Laursen Hejgaard (1998, 215 s.) er nedskrevet 1932-1940 og renskrevet og udgivet af Erik Bjerring, Viborg og Bent Sørensen, Aarhus. Bogen er dels afskrift af materiale til belysning af sognets historie, dels i sidste afsnit en beskrivelse af livets gang på en bondegård omkring 1870 med årstidernes forskellige arbejdsopgaver, inde- og udeliv, fester og ikke mindst årets forskellige fester. "Men en rigtig histo-



risk fremstilling af Helgenæs og dets indbygges liv tilbage i tiden mangler fortsat" skriver Poul Porskjær Poulsen i "Journalen" nr. 2, 2000.

Skønlitteratur kan godt være lokalhistorie. Tidligere sognepræst Evald Gaarsted-Jørgensen, Hune i Vendsyssel, nu bosiddende i Svendborg, har på forlaget Isager udgiver romanen "De kom til en by" om sin barndom i Aagade (senere Ballevej, nu Vestergade) i Hadsten (der hedder Åby i bogen). Det er historien om en familie, der måtte gå fra gården i 1932, ribbet for alt. Den ældre generation kan genkende utallige detaljer af byens liv, personer, forretninger fra den tid, hvor selv en mindre by havde alt selv, - hele det miljø, der forsvandt, da bilen blev hvermands eje i 1960erne og arbejdspladserne flyttede til de større byer.

Museumsinspektør Palle Eriksen, Moesgaard, var i 1967 som gymnasieelev på ekskursion til Djursland og så Poskær Stenhus på Mols, "Danmarks svar på Stonehenge" som en af Tourist Århus guider plejer at sige til amerikanske turister. Den gjorde ikke større indtryk dengang, men blev alligevel liggende i underbevidstheden som grundlag for en interesse for megalit/kampestens-grave. Det er foreløbig er blevet til to bøger, en om "Samsøs store stengrave" (1990), og nu "Poskær Stenhus – myter og virkelighed" (Moesgaard Museum, 1999. 118 s., rigt illustreret). Spændende er et afsnit om, hvordan man for 5000 år siden formodes at have transporteret kolossale sten flere kilometer til byggepladsen, og afsnittene om, hvordan stenhuset med nød og næppe blev reddet fra undergang

og om tro og overtro.

For en gangs skyld en bog om Hinnerup-egnen, der ikke er skrevet af Østjysk Hjemstavns næstformand: Afdøde seminarielæktor Viggo Larsen nåede inden sin død i 1997 at lægge sidste hånd på "...til Føden og Huusleies Betaling" om Fattigforsorgen i Søften og Foldby Sogne 1803-1841 (Forlaget Hinnerup, 172 sider). Danmark fik sin første sociallov, fattigloven, i 1803, der bragte fattigvæsenet i faste rammer. I det lille stråttækte fattighus, der står velbevaret i Norring, var der i sin tid plads til 20 fattige på 50 kvadratmeter. Ikke desto mindre var det et fremskridt! Bogen er forankret i det lokale, bygget på lokale kilder, men samtidig formodentlig en dækkende skildring af forholdene for dem, der ikke havde andet sted end fattigvæsenet at ty til i datidens Danmark.

"Stationsbyen Ry – En uhøjtidelig beretning – om hvordan en jernbane, en station og fremsynede folk skabte en by" er en video på 1 time og 10 minutter udgivet af Egnarkivet i Ry om "Himmelbjergbyen Ry 1871-2000", manuskript og produktion: Niels Hougaard. Trafikken til lands (jernbanen) og til vands (Hjejlen) skaber grundlag for en driftig by, der i dag er på 4800 indbyggere og kun mangler en omfartsvej i at være helt moderne. Den gamle Ry Mølle blev industrivirksomhed, det gav igen den første fagforening, forsamlingshuset blev til Ry Højskole (stiftet af digteren Hostrups søn). Lige fra begyndelsen var der stridigheder mellem forskellige kroer, der beskyldte hinanden for underlødighed, et led i stridighederne mellem de tørre og de våde var, at kegleklubben

nægtede at optage afholdsfolk. Kulturlivet udenfor Højskolen blev en kunstnerkoloni med landskabsmaleren Vilhelm Kyhn i spidsen. Også Poul Steffensen, den navnkundige illustratør af "Gøngenhøvdingen", slog sig ned i Ry. Byens læge, der skrev disputats om tuberkulosen, grundlagde sanatoriet, der siden 1962 har været sclerosehjem. Tekstmæssigt er 1 time og 10 minutter ikke mere end to avissider, men billedmæssigt er det en fin mulighed for at lave før- og nu-billeder ("før" er som regel pænere, modernisering klæder sjældent gamle butikshuse!).

Der er stadig masser af steder i

Østjysk Hjemstavns område, der ikke er beskrevet.

Man behøver ikke at være den store stilist for at gøre det. Ej heller den store tekniker. Materialesamlinger mangfoldiggjort med primitive midler kan være til nytte og glæde for mange.

Nutidens tekniske muligheder, fra fotokopimaskinen til computeren, har gjort "køkkenbordsproduktion" mulig for de fleste, der har noget af interesse for flere.

Redaktionen vil gerne have et tip, om nogen skulle vide af noget.

Enhver beskedenhed er her falsk - hvis man selv er levende optaget af noget, er der sikkert også andre, der er det.

# Formandsberetning for året 1999/ 2000

Af Karen Margrethe Sørensen

Nu skriver vi år 2000, et nyt årtusinde er begyndt, og vi er spændte på, hvad dette nu kan betyde for historien for mennesker og natur. Historien fortsætter, opgaverne er mangfoldige og de kulturhistoriske værdier forsøger vi at få nedfældet og beskrevet på bedste måde. Når jeg ser tilbage på de mange artikler, der har været skrevet i Østjysk Hjemstavn, så er det en fornøjelse at læse de gamle årbøger.

Østjysk Hjemstavn havde generalforsamling den 27. november 1999 på Kulturcenter Frederiksberg i Århus. Der var mødt ca. 70 medlemmer op til en hyggelig eftermiddag, med efterfølgende foredrag ved Lene Gammelgaard, der fortalte om "Danske dronninger og danske kongers kurtisaner, elskerinder og venstrehåndshustruer". Lene Gammelgaard har virkelig sat sig ind i emnet og har gjort et stort arbejde med at samle tingene, så foredraget var meget spændende.

På generalforsamlingen blev der genvalgt af Niels Peter Boye Nielsen, Hinnerup, Jens Jeppesen, Højbjerg, Jonna Abild Nielsen, Risskov, Jørn Kirkegaard, Stilling, Lars Otto Kristensen, Århus, Søren Chr. Sørensen, Alling, og P.V. Christiansen, Hørsholm. I stedet for Andreas H. Schau, der ikke ønskede genvalg, blev valgt Herluf Nydam Jensen, Hadsten. Da

der var en ledig plads fra det foregående år, blev Hans Peter Hansen, Ebeltoft, valgt for et år.

Den 9. december konstituerede bestyrelsen sig ved et møde hos Jørn Kirkegaard i Stilling. Karen Margrethe Sørensen blev valgt til formand og Niels Peter Boye-Nielsen til næstformand. Sekretær blev Lars Otto Kristensen. Efter at vores udmærkede kasserer Andreas H. Schau, i det forløbne år havde måttet melde fra på grund af sygdom, havde Herman Rasmussen varetager kassererposten midlertidigt. Herman Rasmussen blev nu valgt til kasserer. Redaktionsudvalget kom til at bestå af redaktøren P.V. Christiansen, Lars Otto Kristensen, Herman Rasmussen, Herluf Nydam Jensen og Jens Jeppesen. Aktivitetsudvalget består af Søren Sørensen, Ove Kjær, Jørgen Møller Bitsch, Jørn Kirkegaard, Egil Sennels og Hans Peter Hansen. Som repræsentant i "Byhistorisk selskab" i Århus blev Niels Peter Boye-Nielsen genvalgt, og til amtssammenslutningen blev formanden og Jonna Abild Nielsen valgt. Alle bestyrelsesmedlemmer fik poster i de forskellige udvalg efter deres ønsker, og vi ser frem til et godt år for Østjysk Hjemstavnsforening.

Det var første gang vi holdt general-

forsamling i Kulturcenter Frederiksberg og vi blev enige om, hvis det kan lade sig gøre, fortsat at samles på dette sted. Lokalerne er fine, teknik er til rådighed, og vi kan selv være med til at klare serveringen og således måske holde foreningens udgifter nede. Parkering og busforhold er også fine, hvad der er vigtigt for vore arrangementer.

Udsendelsen af årbogen midt i november måned gik efter planen, det blev en hyggelig pakkedag i Ormslev. Der var inviteret til pakkedag for pressen og Stiftstidende og J.P. Århus samt flere ugeblade omtalte årbogen positivt. TV Danmark sendte et flot indslag, hvor man bragte et interview med en af vore skribenter, Robert Poulsen, som havde skrevet en artikel til årbogen om metalstøberiet Trio i Århus.

Østjysk Hjemstavnsforening takker for de mange indlæg, der bliver sendt til foreningen. Årbogen består udelukkende af artikler, som fremsendes til redaktionen af mennesker, som har nedfældet egne erindringer eller har forsket i østjysk historie, og som kunne tænke sig at lade andre få glæde af det, de har på hjerte. På denne måde bliver årbogen et spejl af østjysk historie, som stadig er levende.

Turudvalget fik på et efterfølgende møde en del forslag til programmet for 2000, og udvalget har så arbejdet med emnerne og fremlagde et spændende program for år 2000.

Af arrangementer vil jeg omtale et par stykker. Vi havde Arkitekt Ib Møller til at fortælle om hestevogne og veje. Det var spændende, også for de mange, som har været med til at køre i hestevogn og været med til arbejdet på landet med heste.

Senere var vi en tur på Vilhelmsborg og så de nyrenoverede lokaler, som bliver brugt til repræsentation for Århus Kommune og mange forskellige opgaver. Ligeledes var vi rundt i staldene og fik den historiske baggrund forklaret af arkitekt Ib Møller. Da der var tilmeldt så mange deltagere, havde Ib Møller taget Hans Møller med som hjælper. Det var godt, for i det flotte vejr var det blevet til en forsamling på omkring 150 mennesker.

Den 13. april var vi på Byvandring i Århus med museumsdirektør, Lars Holleufer, Århus Bymuseum. Det var en interessant aften, blot kunne vejret have været lidt varmere.

Turen til Kolindsund var meget inspirerede og spændende, vi fik fortalt om inddæmningen af Kolindsund og om de planer, der har været oppe i den nye Miljøplan 2, som ligger i Århus Amts regi. Der blev fortalt om Sundgårdene, og vi var inde omkring et par stykker og så desuden pumpestationen. Turen var også en naturoplevelse af de usædvanlige.

Heldagsturen til ”Sikringsstilling Nord” har i skrivende stund endnu ikke fundet sted og kan derfor ikke komme med i beretningen, det samme gælder halvdagsturen til Sostrup Slot ved Grenå.

Østjysk Hjemstavnsforening takker alle jer, der møder op til vore arrangementer, også en tak til de arkiver, der sender medarbejdere med på turene som en belønning for arbejdet i arkiverne, vi synes det er en fortræffelig ide.

Østjysk Hjemstavnsforenings økonomi har det fint, vi konsoliderer os fortsat. Bogforlaget har fået 11.000 kr. af midlerne fra DLF’s pulje fra Kulturministeriet. Dette beløb skal bruges til indholdsfor-

tegnelser og til videre udvikling af foreningens hjemmeside.

Vedrørende medlemstallet har det været lidt af en skuffelse, at tilgangen af medlemmer ikke stiger. Vi ved, at den historiske interesse er stor, og hvad der afholder folk fra at være i en forening med et kontingent på 110 kr. plus 20 i administration og porto, det er svært at forstå. Der har da også været fremme på sidste generalforsamling, at der kunne skelnes mellem et familiekontingent og et enkeltkontingent, for at få medlemstallet hævet. Bestyrelsen har imidlertid holdt fast ved det nuværende system.

Jeg vil gerne takke alle medlemmer af Østjysk Hjemstavnsforening. Det er en fornøjelse, at I stadig følger det arbejde, der udføres i Østjysk Hjemstavns regi. En stor tak til skribenterne til årbogen og ligeledes tak for de mange tilskud, vi får fra banker og virksomheder. De glæder os meget og er en god støtte til vores arbejde.

Bestyrelsen skal også have en tak for den udholdenhed og arbejdsglæde, som I lægger for dagen i et frivilligt arbejde, som jeg er sikker på er til glæde for mange.



# Lokalhistoriske arkiver og samlinger i Østjysk Hjemstavns område 2000

Ved Lars Otto Kristensen

Der er anført adresse, tlf./fax, evt. e-mail-adresse og - om muligt - leder/kontaktperson.

Hvor det lokalhistoriske arkiv er placeret i sammenhæng med bibliotek eller anden institution, kan oplysninger om åbningstider m.v. fås der, her er leder/kontaktperson kun anført, hvis det er aftalt.

E-mail-adresser er (som regel) kun anført, hvis de er det lokalhistoriske arkivs egne.

Hvis det lokalhistoriske arkiv har en hjemmeside, eller er repræsenteret på andres hjemmesider, er der kun anført "HJEMMESIDE". Hjemmesideadresserne er komplicerede og vanskelige at skrive rigtigt og det er langt lettere at finde frem til dem ved simpel søgning på en af Internettets søgemaskiner.

Den oplagte opgave for SLA at bringe links til alle lokalhistoriske arkiver på sin hjemmeside, er i det store hele løst. Oplysningerne er så vidt muligt kontrolleret i august 2000.

Redaktionen, Lars Otto Kristensen, Tlf. 89 462022 (Statsbiblioteket) 86 138715 (privat), e-mail: lok@statsbiblioteket.dk, vil være taknemmelig for løbende underretninger om ændringer og tilføjelser.

FÆLLES:

SLA. Sammenslutningen af Lokalarkiver  
Enghavevej 2  
Postbox 235  
7100 Vejle  
Tlf.: 75840898, Fax 75831801  
e-mail: sla@vejlekom.dk  
HJEMMESIDE

ÅRHUS:

(Her er også optaget Erhvervsarkivet, Statsbiblioteket, og museer, der er defineret som lokale)

Erhvervsarkivet.  
Statens Erhvervshistoriske Arkiv  
Vester Allé 12  
8000 Aarhus C  
Tlf. 86 128533 fax 86 128560  
e-mail: mailbox@ea.sa.dk  
HJEMMESIDE

Statsbiblioteket  
Universitetsparken  
8000 Århus C  
Tlf. 89 462022  
Kontaktperson:  
Lars Otto Kristensen (har personsøger),  
Fax 89 462080  
e-mail: sb@statsbiblioteket.dk

Århus Bymuseum  
Carl Blochs Gade 28  
8000 Århus C  
Tlf. 86 132862 Fax 86 132862 e-mail:  
bymuseet@bymuseet.dk  
HJEMMESIDE

Museet for Besættelsen i Århus  
Mathilde Fibigers Have 2  
8000 Århus C  
Tlf. 86 184277

Århus Kommunes Biblioteker. Lokalhi-  
storisk Samling  
Hovedbiblioteket  
Møllegade 1  
8000 Århus C  
Tlf. 87 304611 Fax 87 304539  
e-mail: arlok@aakb.bib.dk/lokhist  
HJEMMESIDE

Viby Lokalhistoriske Samling  
Viby Bibliotek  
Skanderborgvej 170  
8260 Viby J  
Tlf. 86 142566 Fax 86 142255  
Leder: Bente Klercke Rasmussen, Hol-  
bergsgade 23, 8000 Århus C,  
Tlf. 86 139271  
e-mail: vibylok@aakb.bib.dk  
HJEMMESIDE

Åby-Åbyhøj Lokalhistoriske Arkiv  
Åby Bibliotek  
Ludvig Feilbergs Vej 7  
8230 Åbyhøj  
Tlf. 87 440700, Fax 87 440739  
e-mail: aabylokhist@yahoo.dk  
Leder: Niels Løgager Nielsen, Bragesvej  
37, 8230 Åbyhøj, Tlf. 86 153688  
HJEMMESIDE

Hasle Lokalhistoriske Arkiv  
Hasle Lokalcenter  
Rymarken 118  
8210 Århus V  
Tlf.: 86 750166 (lokalcentret)  
Leder: Henry Mikkelsen Tlf.: 86 152664

Brabrand-Årslev  
Lokalhistoriske Samling  
Gellerup Bibliotek  
Gudrunsvej 78  
8220 Brabrand  
Tlf. 86 251177 Fax 86 253867  
Kontaktperson: Børge Nielsen, Udsigten  
15, 8220 Brabrand,  
Tlf. 86 260949  
e-mail: sec@forum.dk  
HJEMMESIDE

Vejlby-Risskov Lokalhistoriske ARKIV  
Risskov Bibliotek  
Fortebakken 1  
8240 Risskov  
Tlf. 87 419300 Fax 87 419339  
HJEMMESIDE

Højbjerg og Holme  
Lokalhistorisk Samling  
Højbjerg Bibliotek  
Oddervej 74  
8270 Højbjerg  
Tlf. 87 360200  
HJEMMESIDE  
(Holme Lokalhistoriske Samlinger er fra  
juni 1999 en del af Højbjerg og Holme  
Lokalhistorisk Samling)

SYD FOR ÅRHUS:  
Egnsarkivet i Hørning  
Toftevej 53 A  
8362 Hørning

Tlf. 86 923066  
Leder: Ejo Bjerregaard Sørensen

Hasselager Lokalhistoriske Samling  
Biblioteket, Koltvej 18  
8361 Hasselager  
Tlf. 86 283488 Fax 86 284870  
Hanna Thinesen 86 282614

Tranbjerg Lokalhistoriske Samling  
Tranbjerg Bibliotek  
Kirketorvet 6  
8310 Tranbjerg  
Tlf. 86 290478 Fax 86 294809  
HJEMMESIDE

Odder Lokalhistoriske Arkiv  
Aabygade 7  
8300 Odder  
Tlf. 86 543870  
Leder: Eva Schmidt, Bjeragervej 53,  
8300 Odder, Tlf. 86 543795

Solbjerg og Omegns  
Lokalhistoriske Arkiv  
Solbjerg Bibliotek  
Kærgårdsvej 4  
8355 Solbjerg  
Tlf. 86 928288 Fax 86 926190  
Leder: Harriet Rasmussen, Tlf. 86  
531342  
HJEMMESIDE

Beder-Malling Egnsarkiv  
Tværgade 18  
8340 Malling  
Tlf. 86 931055  
Leder: Anders Bent Nørgaard, Agertoften  
1, 8340 Malling Tlf. 86 931415  
e-mail: bemaegn@post9.tele.dk  
HJEMMESIDE

Mårslet Egnsarkiv  
Mårslet Skole  
Testrupvej 4  
8320 Mårslet  
Kontaktpersoner: Ingerlise Wendland,  
Tlf. 86 292680, Edvard Borgbjerg, Ob-  
strupvej 51, 8320 Mårslet,  
Tlf. 86 292148 eller Per Enevoldsen,  
Banevej 4, 8320 Mårslet, Tlf. 86 293651

Saxild-Nølev Lokalhistoriske Arkiv  
Saxild Skole, Rudevej 100  
8300 Odder  
Leder: Steve Vinther Møller, Assedrupvej  
53, 8300 Odder. Tlf. 86 559283  
Kontaktperson: Lisbeth Bonde Tlf. 86  
558095 e-mail: lisbeth.bonde@private.dk

Lokalhistorisk Arkiv for Gylling  
Gylling Skole  
Gylling Skolegade 13  
8300 Odder  
Leder: Ejnar Pedersen. Tlf.: 86 551089  
Kære Lars.  
e-mail: ejnar.pedersen@teliamail.dk

Lokalhistorisk Arkiv for Tunø  
Tunø Skole, Tunø  
8300 Odder  
Leder: Karl Johansen. Tlf.: 86 553026

Skanderborg Egnsarkiv  
Adelgade 46  
8660 Skanderborg  
Tlf. 86 524190  
Leder: Leif Juul Pedersen, Louisenlund  
4, 8660 Skanderborg  
Tlf. 86 523646  
e-mail: skanarkiv@get2net.dk  
HJEMMESIDE

Det Lokalhistoriske Arkiv for Fruering-  
Vitved Sogne, Egsarkivet  
i Virring  
Skoletoften 11  
Virring Skole  
8660 Skanderborg  
Tlf. 86 926165  
Leder: Bertha Krogh, Vester møllevej 26,  
Fruering 8660 Skanderborg  
Tlf. 86 522223

Hylke Sognehistoriske Arkiv  
Hylke Bibliotek  
Hylkevej 45  
8660 Skanderborg  
Tlf. 86 538506  
Leder: Anna Rasmussen, Hylkevej 45,  
8660 Skanderborg  
Tlf. 86 531363

Egsarkivet for Ry Kommune  
Ry Bibliotek  
Gudrunsvej 1  
8680 Ry  
Tlf. 86 891282 Fax 86 892241  
e-mail: akh@ry.dk

Egsarkivet for Them Kommune  
Østervang 1  
8654 Bryrup  
Fax 86 849143  
Leder: Preben Brøndum, Rustrupvej 21,  
8653 Them Tlf. 86 847294

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening  
Østergade 9  
8740 Brædstrup  
Leder: Eivind Jørgensen, Nørrehusvej 52,  
8740 Brædstrup,  
Tlf. 75 752356

Sognearkiverne i Gedved Kommune  
Kirkevej 16, kld.  
8751 Gedved  
Tlf.: 75 665780  
Leder: Knud Bak, Skanderborgvej 23,  
8751 Gedved Tlf. 75 665268

Lokalhistorisk Forening for Uldum Sogn  
Skolegade 17  
7171 Uldum  
Kontaktperson: Kjeld Olesen, Skolegade  
13, 7171 Uldum, Tlf. 75 679331

NORD FOR ÅRHUS:  
Hadsten Kommunes Lokalhistoriske Ar-  
kiv og Samlinger  
Ellemosevej 40, Post til: Hadbjergvej 12  
8370 Hadsten  
Tlf.: 86 981466  
Desuden findes en mindre samling af lo-  
kalhistoriske  
publikationer på Hadsten Bibliotek

Hinnerup Egsarkiv  
Søndergade 26  
8382 Hinnerup  
Tlf. 86 985444 (Hinnerup Bibliotek) lo-  
kal 40  
e-mail: hb@hinnerup.bibnet.dk

Langå Lokalhistoriske Arkiv  
Bredgade 6  
8870 Langå  
Tlf. 87 731188  
Leder: Kirsten Andreasen, Egebakken  
33, 8870 Langå. Tlf.: 86 461692

Spørring Egsarkiv  
Spørring Beboerhus  
Gl. Landevej 31, Spørring  
8380 Trige

Leder: Jytte Bjerg, Spørringvej 40, 8530  
Hjortshøj, Tlf. 86 989450

Skødstrup Lokalhistoriske Arkiv  
Skødstrup Bibliotek  
Grenaavej 707  
8541 Skødstrup  
Tlf. 86 992466 Fax 86 990062

Trige-Ølsted Lokalhistoriske Arkiv  
Trige Bibliotek, Smedebroen 13  
8380 Trige  
Tlf. 86 231335 Fax 86 231190

Todbjerg-Mejlby Egnsarkiv  
Kaløvej 4, Mejlby  
8530 Hjortshøj  
Leder: Maja Andersen, Bøggildsvej 48,  
Hårup, 8530 Hjortshøj Tlf. 86 999033

Lisbjerg-Skejby-Terp Lokalarkiv  
Randersvej 384, Lisbjerg  
8200 Århus N  
Leder: Jørgen Henning Nielsen, By-  
mandsvej 14, 8200 Århus N Tlf.: 86  
231662

Hjortshøj-Egå Egnsarkiv  
Skæring Skole, Skæring Skolevej 200  
8250 Egå  
Leder: Lars Häuser Petersen, Løvtien 3,  
8530 Hjortshøj, Tlf. 86 220618

Lystrup. Lokalhistorisk arkiv  
Lystrup Bibliotek  
Bystævnet 4 B  
8520 Lystrup  
Tlf. 86 221423 Fax 86 228312  
Leder: Marianne Vasard Nielsen. Tlf.: 86  
222433 Fax 86 742433  
e-mail: mvn.pka@po.ia.dk

## HJEMMESIDE

### VEST FOR ÅRHUS:

Galten Kommunes Egnsarkiv  
Skovby Bibliotek, Ringvejen 4  
8464 Galten  
Tlf. 86 945070  
Leder: Erik Korr Johansen, Østervangen  
24, 8464 Galten

Harlev-Framlev Lokalhistoriske Arkiv  
Biblioteket, Gl. Stillingvej 424  
8462 Harlev J  
Tlf.: 86 941202  
Leder: Anders Vestergaard, Bogøvænget  
28, True, 8381 Mundelstrup  
Tlf. 86 248544

Sabro-Fårup Lokalhistoriske Samling  
Biblioteket, Sabro Korsvej-Skolen  
Sabro Skolevej 4  
8471 Sabro  
Tlf. 86 949829 Fax 86 949383  
Kontaktperson: Vagn Bødker, Ager-  
bækvej 2, 8471 Sabro  
Tlf. 86 948493

Lokalhistorisk Arkiv for Borum og Lyng-  
by Sogne  
Lyngby Sognegård,  
Lyngbygårdsvej 41,  
8220 Brabrand  
Kontaktperson: Peter Poulsen, Langelinie  
69, Borum, 8471 Sabro.  
Tlf. 87401431 (arb.) eller 86948584  
(priv.).  
E-mail: L69@post.tele.dk

Tilst-Kasted Lokalhistoriske Arkiv  
Tilst Bibliotek, Tilst Skolevej 13 A, Tilst  
8381 Mundelstrup



Tlf. 86 241588 Fax 86 241240  
Form.: Peter Grosen Andersen Tlf.: 86  
241564  
e-mail: tstbib@aakb.dk  
HJEMMESIDE

Lokalhistorisk Arkiv  
for Gjern Kommune  
Gjern Kultur- og Idrætscenter  
Skovvejen 6  
8883 Gjern  
Tlf. 86 875232  
Leder: Tage Franck, Kukbakken 6 8883  
Gjern Tlf. 86 875584.  
Karl Johan Madsen 86 875615  
e-mail: lokark-gjern@private.dk

Lokalhistorisk Samling Hammel  
Dalvej 1  
8540 Hammel  
Tlf. 87 621310  
Leder: Arne Gammelgaard, Urbakkevej  
14, 8540 Hammel,  
Tlf. 86 961374

Lokalhistorisk Arkiv for  
Hvorslev Kommune  
Skraavej 6, Horslev  
8860 Ulstrup  
Tlf. 86 464433  
Leder: Hilmer Pedersen, Baunehøjvej 21,  
8881 Thorsø, Tlf.: 86 966759

Lokalhistorisk Arkiv  
Silkeborg Bibliotek  
Hostrupgade 41 A  
8600 Silkeborg  
Tlf. 86 820233 Fax 86 802679 e-mail:  
lokarkiv@silkeborg.bib.dk  
HJEMMESIDE

DJURSLAND:  
Ebeltoft Byhistoriske Arkiv  
(Kirkegade 30 kld.)  
Postadresse: c/o Ebeltoft Museum  
Juulbakke 1  
8400 Ebeltoft  
Tlf. 86 344977 - 86 345599

Molsbibliotekets Lokalhistoriske Arkiv  
Molsskolen  
8420 Knebel  
Tlf. 86 351603

Grenaa Egnarkiv  
Grenaa Bibliotek  
N.P.Josiassens Vej 17  
8500 Grenaa  
Tlf. 86 326575 Fax 86 325090  
Leder: Børge Kjær, Ebeltoftvej 17, Øk-  
senmølle, 8400 Ebeltoft  
Tlf.: 86 363731 e-mail: egnsarkivet@gre-  
naa-bib.dk  
HJEMMESIDE

Midtdjurs Lokalarkiv  
Torvet 5  
8581 Nimtofte  
Leder: Marianne Bay Tlf. 86 391958  
(bedst 0800-0930)

Nørre Djurs Egnarkiv  
Stokkebro 85, Gjerrild  
8500 Grenaa  
Tlf. 86 38 44 01  
Leder: Else M. Lassen, Teglværksvej 2,  
Gjerrild, 8500  
Tlf. 86 384152

Rougsø Lokalhistoriske  
Arkiv og Samlinger  
Bakkegårdsvej 8, Vivild

8961 Allingåbro  
Tlf.: 86 486980  
Leder: Villy Henriksen, Rougsøvej 70,  
8950 Ørsted Tlf. 86 481136

Sønderhald Egnarkiv  
Nørregade 5 B  
8963 Auning  
Tlf. 86 483784  
Aage Kirkegaard , Bøgevej 8, Assentoft,  
8900 Randers Tlf.: 86 495349

Rosenholm Egnarkiv  
Tinghuset, Tingvej  
8543 Hornslet  
Tlf.: 86 996156  
Leder: Aksel Hjort, Eskerodvej 60 8543  
Hornslet Tlf. 86 994084  
e-mail: rosenholm\_arkiv@mail.forum.dk

Rønede Egnarkiv  
Hovedgaden  
8510 Rønede  
Leder: John Petersen, Bakkevej 16, Ugel-  
bølle, 8410 Rønede Tlf. 86 371105

SAMSØ:  
Samsø Egnarkiv  
Smedegade 30, Tranebjerg  
8305 Samsø  
Tlf.: 86 591924  
Leder: Kirsten Borch Hansen Bisgaard  
Forte 13, 8305 Samsø  
Tlf. 86 591163  
Kontaktperson: Olga Klemensen, Hæder-  
lighedsgyden 11, Nordby,  
8305 Samsø Tlf. 86 596010

# Fra foreningens udflugter i år 2000



*Formanden omtaler i sin beretning en række af foreningens arrangementer i det forløbne år. At rundvisningen på Vilhelmsborg den 19. juni var et sandt tilløbsstykke, fremgår også af denne optagelse (foto: Jørn Kirkegård).*



*Den 19. august gik turen til Sønderjylland, til Sikringsstilling Nord, hvor Mette og Mogens Scott Hansen berettede om anlæggets historie.*



*Derefter så deltagerne nærmere på det bevarede bunkeranlæg.*



*På samme tur besøgte man Christiansfeld, som blev anlagt i 1773 af brødre menigheden (herrnhuterne), og som stadig har mange mindelser om denne pietistiske bevægelse. Her er deltagerne forsamlet i brødre menighedens kirkesal. (Fotos: Jørn Kirkegård).*

## Personregister

- A**  
Abrahamsen, Søren, rådg. ingeniør · 24
- B**  
Barner, Sophus, Eskildstrup · 76  
Beck, Vilhelm, præst · 73  
Bisgaard, Steen · 11  
Bjerregaard, Laurids · 17  
Bonde, Jens Jakob · 15
- C**  
Calundan, Friderik Grüner, præst · 26  
Christensen, Christensen, slagtermester, Århus · 95  
Christensen, Thøger · 17  
Claussen, Carl Eduard, fabrikant · 35  
Claussen, Lorenz, møllebygger · 31  
Claussen, Lorenz, præst i Gettorf · 35  
Claussen, Minna, Hamburg · 34  
Cour, P. C. la, pastor · 73
- D**  
Dahl, I. C., maler · 53  
Dahl, madame, Århus Mølle · 31  
Didriksen, læge · 13  
Dinesen, Vilhelm, Rungstedlund · 75  
Dinesen, W. L., Katholm · 74
- E**  
Ebbesen, Jørgen, Grølsted · 23  
Elmquist, A. F., redaktør · 64  
Erik Maass & Co., ingeniørfirma Viby J. · 28
- F**  
Frederik den Syvende · 61  
Friedrich, Caspar David, tysk maler · 59
- G**  
Gammelgaard, Rasmus Nielsen · 99  
Gjerulff, glarmester · 26
- H**  
Harpøth, Søren Tang · 17  
Hesselbjerg, Niels · 9;17  
Himmelstrup, Niels Peter, lærer i Egå · 104  
Hirschfeldt, general · 64  
Holm, Keld, biskop · 30  
Hundevad, snedkermester · 23
- I**  
Iensen, Palle, død 1739 · 26
- J**  
Jensen, Viggo, mælkekusk Hinnerup · 44
- K**  
Kiilsgaard, P. C., arkitekt · 22  
Kiærshou, F. C. maler · 57  
Kiærshou, F. C., maler · 55  
Knudsen, Peder, Hindsholm · 71  
Krarup, Vilhelm · 88  
Kromand, Rasmus Pedersen · 71  
Kromand, Sophie, Højbjerg · 71
- L**  
Lorrains, Claude, maler · 57  
Lundbye, J. Th., maler · 55
- M**  
Madsen, Valdemar · 13  
Margrethe, dronning · 19  
Metz, Christian, præst · 87  
Mortensen, Anton · 13  
Muus, Oscar B., Kerteminde · 82  
Møller, I. P., maler · 55
- N**  
Nielsen, Peder, død 1802 · 26  
Nielsen, Søren · 17
- O**  
Olsen, Niels, møllebygger, Randers · 95
- P**  
Paikjær, Jens Nielsen, af Tolstrup · 99



Pedersen, Christiane, Sophies mor · 71

## R

Rasmussen, Jens Peder, Ålsø Mølle · 74

Rasmussen, Thøger, lærer · 72

Rydal, Ole, provst · 30

Rye, general · 66

## S

Schou, C. N., professor · 52

Schou, J. P., Skjøldelev · 99

Skovgaard, P. C., maler · 55

Sørensen, Christen, død 1700 · 26

Sørensen, Mette Rothmann · 20

## T

Trudsø, Susanne, konserveringstekniker ·  
25

## V

Villadsen, Maren, fra Egå · 107

## W

Walther, V. Th., kgl. bygningsinspektør · 22

## Stedregister

### A

Angaard · 17

### B

Borum · 69

### C

Centralværkstedet i Århus · 37

Christiansbjerg Mølle · 102

### D

Dalby · 78

Dresden · 53

DSB's Centralværksted · 38

Dybbøl Mølle · 31

Dyngby · 15

### E

Eckernförde · 31

Ellekærgård, mellem Løgten og Rønde ·  
107

Ellemandsberget, Mols · 58

### F

Ferdinandsplads, Risskov · 67

Folkets Hus, Århus · 42

Frederiksbro, Århus · 63

Frederiksport, Århus · 63

Fritzøe Jernværk, Norge · 26

Fruering præstegård · 68

### G

Galgebakken · 60

Gettorf · 33

Give · 84

Gram · 68

### H

Hagenbeck Dyrepark · 120

Hammelev forsamlingshus · 71

Havblink · 85

Helgenæs · 66

Hesselbjerg · 9

Hestehaveskoven · 52;60

Hindsholm · 71

Holmsland · 121

Højbjerg · 71

### K

Kalø slotsruin · 52

Kaløvig · 52

Katholm · 74

Knebel vig · 60

Knudriisbakke, Århus · 94

Korupsø · 52

### L

Langesø · 52

Lilletorv · 63

Lindholmparken · 98

Løgten Kro · 60

### M

Mallinggård · 68

Margrethelyst, Århus Mark · 98

Margrethemøllen · 94

Midskov, Mesinge Sogn · 81

Mindeport, Århus · 63

Moesgård · 63

Mols Bjerge · 60

Molsmarken · 86

Muusgården, Kerteminde · 81

Mørke · 107

### N

Nørre Snede · 64

### O

Over Randlev · 13

### P

Polyhymnia, Århus · 65

### R

Randlev · 9;13

Randlev Hovgård · 13

Rantzausgave, gods · 62  
Rathlousdal, gods · 62  
Reginehøj Mølle · 102

## S

Scheelenborg · 77  
Skanderborg · 68  
Skanderup kirkegård · 68  
Skorup kirke · 21  
Skrallehavegård · 79  
Slesvighus · 120  
Slet · 70  
Stensmark · 85  
Stilling · 68  
Stilling kirke · 68  
Store Baunehøj · 52  
Stubbe sø · 52  
Studsgades Port, Århus · 95  
Sukkergården i Odense · 81

## T

Teilhaugen, Århus · 94  
Tirstrup hedeslette · 53

## U

Ugelbølle · 59

Uldum Højskole · 107

## V

Valdemars Slot · 77  
Veddelev · 77  
Vedersø · 122  
Verasminde, Himmelev · 77  
Vesterbro Mølle, Århus · 32  
Vilhelmsborg, gods · 63  
Vosnæs Pynt · 60  
Vrold · 68

## Ø

Øjesø, Mols · 52

## Å

Aakjær, gods · 62  
Ålsrode Skole · 72  
Ålsø Kirke · 71  
Ålsø Mølle · 74  
Ålsø-Hoed · 72  
Aarhus Kvindeseminarium · 116  
Århus mølle · 65  
Århus Mølle · 31

